

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Archeologie pravěku a středověku

Diplomová práce

Jana Michaličová Nováková

Kontakty a archeologie – příklad avarského kaganátu a západních Slovanů

Contacts and Archaeology – the Example of Avar Khaganate and Western Slavs

Praha 2018

PhDr. Naděžda Profantová, CSc.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala především své vedoucí PhDr. Nadě Profantové za velmi cenné rady, vedení i trpělivost a také Robertu Michaličovi za korektury, podporu a motivaci.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Kojeticích, dne

Podpis

Abstrakt

Předkládaná práce se zaměřuje na komparaci základních znaků kultur na území České republiky a území bývalého avarského kaganátu v období od poloviny 6. století do začátku 9. století. Podkladem pro tuto komparaci bylo studium celkem deseti lokalit, pěti sídlišť a pěti pohřebišť, z nichž vždy dvě patří do centra jedné ze jmenovaných oblastí, dvě do druhé a poslední se nachází na jejich pomezí. Tyto lokality nám ukazují na paralely, které se rýsovaly mezi oběma kulturními celky. Analogie jsou viditelné jak v pohřebním ritu, tak v podobě samotných domů a sídlišť. O kontaktech také nesporně svědčí movité předměty, z nichž alespoň část bychom označili jako luxusní.

Klíčová slova

Slované, Avari, kontakty, etnicita, archeologie, raný středověk

Abstract

The presented work focuses on the comparison of the basic characteristics of cultures inhabiting the area of today's Czech republic and the area of the historical Avar Khaganate in the time period between half of the 6th century to the beginning of 9th century. The groundwork for this comparison is the study of 10 sites – 5 settlements and 5 cemeteries. Two cemeteries and two settlements are located in the centre of Czech republic, two and two others are located in the centre of khaganate, the remaining two are located in the border area between them. These sites show us parallels between both presented cultures. We can observe the similarities in funerary customs and in patterns of houses and settlements as well. Movable artifacts, some of which we may describe as luxurious ones, also undeniably reflect contacts between the Khaganate and areas of today's Czech republic.

Key words

Slavs, Avars, Contacts, Ethnicity, Archaeology, Early Middle Ages

Obsah

1. Úvod a metoda.....	6
2. Historický úvod	7
3. Historie bádání, periodizace	9
4. Etnicita.....	11
5. Analýza vybraných lokalit.....	15
5.1. Pohřebiště.....	15
5.1.1. Pókaszepetk	15
5.1.2. Tiszfűred	18
5.1.3. Břeclav – Pohansko	21
5.1.4. Devínská Nová Ves	23
5.1.5. Prušánky I a II.....	26
5.2. Sídliště.....	31
5.2.1. Dunaújváros	31
5.2.2. Zillingtal.....	33
5.2.3. Bajč-Medzi kanálmi.....	34
5.2.4. Březno u Loun	37
5.2.5. Roztoky u Prahy.....	41
5.3. Lokality s nálezy předmětů luxusnějšího charakteru	43
6. Interpretace	45
6.1. Slovansko-avarské analogie a doklady kontaktů	45
6.1.1. Pohřebiště.....	45
6.1.1.1. Kostrová pohřebiště	47
6.1.1.2. Žárová pohřebiště	53
6.1.1.3. Birituální pohřebiště	54
6.1.2. Sídliště	55
6.1.3. Doklady kontaktů na příkladu movitých artefaktů a dalších pramenů	60
7. Závěr	68
8. Bibliografie	72
9. Přílohy.....	79

1. Úvod a metoda

Cílem této diplomové práce je porovnání základních rysů dvou dominantních kulturních okruhů z oblasti dnešní České republiky a z oblasti bývalého avarského kaganátu z období od poloviny 6. století do začátku 9. století, tj. po dobu trvání kaganátu. Celá komparace se primárně opírá o celkem deset vybraných lokalit, pět sídlišť a pět pohřebišť (obr. 1), ze kterých jsou vždy dvě z centrálních oblastí jedné z vybraných lokalit a jedna pak z hraničního pásma mezi oběma oblastmi; máme tedy dvě sídliště a dvě pohřebiště patřící obyvatelům kaganátu, dvě sídliště a dvě pohřebiště využívaná starohradištními obyvateli území dnešní České republiky a jedno sídliště a jedno pohřebiště, na kterých vzhledem k jejich poloze předpokládáme prolínání se obou kulturních okruhů. Lokality byly vybírány s ohledem na dostupnost zdrojové literatury a jejich zpracování, případně s ohledem na jejich badatelský význam jako takový. Centrálními oblastmi jsou lokality Pókaszepetk, Tiszafüred, Dunaújváros a Zillingtal na jedné straně; Břeclav-Pohansko, Prušánky I a II, Březno u Loun a Roztoky na straně druhé, ačkoliv Břeclav-Pohansko i Prušánky jsou na rozdíl od Března a Roztok relativně blízko hranice. Přesto ale dobře poslouží k ilustraci naší problematiky i ke komparaci. Z hraničního pásma byly vybrány lokality Devínská Nová Ves a Bajč.

Pro komparaci bylo vytvořeno několik skupin napříč všemi lokalitami – porovnávat budeme mezi sebou sídliště, žárová pohřebiště, kostrová pohřebiště a birituální pohřebiště. Ze sídlišť byly vybrány pouze rovinné lokality, jelikož v prostředí avarského kaganátu dosud nebyly jistě prokázány lokality výšinného charakteru. Vzhledem k povaze této práce se zaměříme především na obecné rysy všech vypsanych skupin tak, abychom v závěru práce byli schopni určit obecné rozdíly a/nebo analogie mezi lokalitami obou kulturních okruhů. Obdobně budeme přistupovat i ke komparaci movitých artefaktů.

Zároveň se u vybraných jevů pokusíme o jejich etnoarcheologickou interpretaci. Pro tento účel je v práci zahrnuta i obecná kapitola 4. Etnicita. V rámci této kapitoly je podán přehled pojmů, relevantních pro archeologickou práci, vysvětlen jejich význam i problémy, které se s jejich používáním v archeologii vážou a na které nesmí badatel při jejich využívání zapomínat.

2. Historický úvod

Během raného středověku se ve střední Evropě objevila skupina kočovníků z asijských stepí, kterou známe pod jménem Avari. Toto jméno původně náleželo pouze jednomu kmeni, který ale pod svou nadvládou spojil více různých kmenů a národů, které ho pak následovaly až do Karpatské kotliny. Tento kmenový svaz osídlil území dnešního Maďarska, východního Rakouska, jižního Slovenska, západního Rumunska a severního Chorvatska a Srbska. Jeho hranice je dobře ilustrovaná výskytem kostrových pohřbů, které jsou pro Avary typické a vynikají mezi zvyklostmi sousedních slovanských kmenů (*Čilinská 1992, 5; Zábojník 2009*).

Doposud nevíme, jaký je původ jádra avarského národa. Pravděpodobné je, že ustupovali před Turky a je možné, že se jedná o potomky kmene Žuan-Žuan ze severu Číny, který byl kolem poloviny 6. století vytlačen na východ turkickými kmeny. Dle jiných badatelů je snad možné je ztotožnit s Heftality – tzv. Bílými Huny, kteří od pol. 5. století do pol. 6. století vládli ve střední Asii (*László 1974, 41; Bednaříková et al. 2006, 42*).

Roku 558 máme o Avarech první písemné zprávy – podle nich se tehdy totiž objevili severně od Kavkazu a nabídli svou pomoc Byzantincům, kterým měli pomoci s obranou proti jiným nomádkým asijským kmenům. Na Franskou říši zaútočili poprvé r. 561 nebo 562, ale franský Sigisbert je porazil na nějakém blíže neurčeném místě v blízkosti Labe. Druhá výprava r. 566 nebo 567 byla úspěšnější – Sigisberta na ní zajali a musel se vykoupit. Roku 595 se opět vydali do Durynska, nicméně to už byli usazení v Karpatské kotlině – Frankové jim raději hned zaplatili, a tak se Avari vrátili zpět tudy, kudy tam přišli – možná přešli i přes Moravu (*Zábojník 2009, s. 16, 17*).

V polovině 5. století byli Avari vedení kaganem jménem Bajan. Ten dovedl svůj lid dále do Evropy a usadil se s nimi nejprve na dolním Dunaji. Zanedlouho po jejich příchodu je král Langobardů Alboin požádal o pomoc v boji proti sousednímu kmeni – Gepidům. Bajan souhlasil a cenou za jeho pomoc měla být desetina langobardského dobytka, část kořisti a gepidská země. Tuto válku Langobardé ve spojení s Avary vyhráli, ale krátce poté se Alboin se zbytkem kmene odebral do Itálie a přenechal tak Avarům nejen dobyté gepidské území, ale i bývalou zemi Langobardů. Toto území (obr. 3) se poté nazývalo kaganátem (*Bednaříková et al. 2006, 47*).

Na přelomu 6. a 7. století se byzantský císař Maurikios pokusil zakročit proti rostoucí moci kaganátu, ale nesetkal se s úspěchem. Jeho nástupce, císař Herakleios, raději zvolil mír a s kaganem se pokusil domluvit. Domluvu o míru však Avari vzápětí porušili, pokusili se

vymoci si další zvýšení byzantského tributu, a nakonec zaútočili na samotnou Konstantinopol. Během útoku byli poraženi a byli nuceni odtáhnout (*Třeštík 2010*, 19–25).

Na konci 8. století uzavřeli dohodu s bavorským vévodou Tassilem III, který hledal pomoc na obranu proti moci Karla Velikého. Tassilo byl nakonec poražen a Karel Veliký se obrátil proti jeho spojencům. Na kaganát vytáhl roku 791, však tato výprava skončila neúspěchem poté, co většina jeho vojska byla postižena epidemií. Další výpravu plánoval o dva roky později, nikdy se ale neuskutečnila. Roku 795 se ke Karlovi dostavil tudun – avarský vůdce z řad nižší aristokracie – a žádal pro sebe a svou družinu křest. Nepohodl se totiž s novým kaganem a nechtěl uznat jeho vládu. Roku 796 se Karlovu synu Pipinovi poddal i samotný kagan se svou manželkou a družiníky.

Roku 822 máme o Avarech poslední zprávu, ve které jsou jmenováni jako jedni ze členů říšského sjezdu ve Franské říši (*Třeštík 2010*, 66–70; *Bednaříková et al. 2006*, 75–80).

3. Historie bádání, periodizace

Avarská archeologie byla dlouho známá pouze díky nálezům kostrových pohřebišť. Ta byla mnohdy velmi rozsáhlá a obsah hrobů poměrně často bohatý. Nálezy z hrobových celků se vyznačují atraktivní přítomností působivých kovových předmětů – opaskových garnitur, šperků, ozdob koňských postrojů apod. Nález sídliště se ani příliš neočekával, jelikož Avarům, jako původně kočovnému etniku, se tradičně připisovaly pouze jednoduché lehké tábory, které v archeologickém záznamu nemohou zanechat dostatečný otisk. Situace se změnila s objevem sídliště z doby avarské na jinak polykulturní lokalitě Dunaújváros, které bylo jako první systematicky prozkoumáno (*Bóna 1973*). Předcházet mu snad jen jeden objekt ze sídliště Bokros, publikovaný O. Trogmayerem, který zmiňuje Odler ve své práci z roku 2012 (*Odler 2012*, s. 22). Od 70. let lokality sídlištního charakteru velmi rychle přibývají (obr. 2). Pro avarské lokality celkově je užitečnou prací katalog Józsefa Szentpéteriho z roku 2002 (*Szentpéteri 2002*), který zmapoval lokality avarského charakteru na území bývalého kaganátu a ke všem z nich uvedl rovněž základní literaturu.

Při zaměření na území Česka a Slovenska jsou zásadními zdroji katalogy N. Profantové z let 1992 a 2010 a J. Zábojníka z roku 2009, které mapují do té doby známé lokality přímo avarského charakteru nebo lokality s nálezy předmětů avarské provenience. Jedněmi z nejstarších doložených nálezů avarských předmětů na území České republiky jsou předměty např. z Krumvíře, Pohořelic nebo Dolních Dunajovic (*Červinka 1931*), z nichž nálezy z Krumvíře byly učiněny již na počátku 19. století, bohužel se nám ale nedochovaly náleзовé okolnosti. Nalezly se zde opaskové zápony, železné mísy a kování s motivem gryfa (*Skutil 1937*, s. 8, 13).

Pro avarské období existuje několik přijímaných periodizací, vypracovaných na základě nálezů z pohřebišť. Nejvíce užívanými jsou periodizace Ilony Kovrig (*Kovrig 1963*), Falko Daima (*Daim 1987*), Évy Garam (*Garam 1995*) nebo z novějších pak periodizace Erica Brauera (*Brauer 2005*). Periodizace Ilony Kovrig se používá jako obecný základ pro další, mladší a podrobnější pokusy o periodizaci. Autorka se opírala o nálezy z pohřebiště Alattyán a období avarského kaganátu rozdělila na tři chronologické horizonty. Falko Daim využil výzkumu na pohřebišti Leobersdorf a vypracoval dokonce dvě možné varianty chronologie doby avarské. U varianty I. navrhuje následující členění: raně avarské období (od příchodu Avarů kolem r. 567 do r. 670), střední avarské období (od r. 670 do r. 730), pozdní avarské období I – IIIa (od r. 730 do r. 800) a pozdní avarské období IIb (po r. 800). Daimova II. varianta periodizace je posunutá o něco hlouběji do minulosti: raně avarské období (od

příchodu do Karpatské kotliny po r. 650), střední avarské období (od r. 650 do r. 710), pozdně avarské období I – IIIa (od r. 710 po r. 800) a pozdně avarské období IIIb (po r. 800) (*Daim 1978*, s. 159). Éva Garam ve své chronologii využila nálezů z pohřebiště Tiszafüred, a především nálezů opaskových garnitur: I. fáze (pol. 7. století – r. 670), II. fáze (r. 670 – r. 700), III. fáze (r. 700 – r. 725), IV. raná fáze (r. 725 – r. 750), IV. pozdní fáze (r. 750 – r. 775), V. fáze (r. 775 – r. 800) a VI. fáze (r. 800 – r. 825/850) (*Garam 1995*, s. 392–420).

Nejmladším počinem z vyjmenovaných je pak relativní chronologie švýcarského archeologa Erica Brauera, který ve své publikaci z roku 2005 uvedl sedmistupňovou periodizaci, založenou na nálezech z avarských pohřebišť. Raně avarské období odpovídá horizontu 1 - FA (*frühawarenzeit*), středoavarské období dělí na horizont 2 – MA I a horizont 3 – MA II (*mittelawarenzeit*), pozdněavarskému období pak připadají zbývající čtyři horizonty 4 – SPA I, 5 – SPA II, 6 - SPA III a 7 – SPA IV (*spätawarenzeit*). V případě zaměření se na periodizaci na základě nálezů z mužských hrobů, tj. nákončí, přezek a dalších opaskových kování, se tato chronologie dá ještě více zpřesnit. V tomto případě Brauer ještě rozděluje horizont 5 – SPA II na další tři subfáze: SPA IIa, SPA IIb a SPA IIc (*Brauer 2005*, s. 118, 120). V této práci budeme v případě potřeby využívat právě tento nejmladší chronologický systém.

4. Etnicita

Pojem samotný pochází z řeckého slova *etnikos*, což je adjektivum od slova *ethnos* – „národ, rasa, kmen, skupina“. Příbuzným pojmem je *ethos* – „charakter, povaha lidu, zvyk“. Etnikem označujeme obecně skupinu lidí nebo zvířat žijících a konajících společně. V rané angličtině – asi od začátku 14. století – se pojem používal pro označení ne-křesťanských populací, tedy pohanů. Odtud je pak patrně odvozen i současný anglický výraz *heathen* – tj. „pohan“ (Emberling 1997, 301, 302). Od cca 19. století se začalo slovo „etnický“ používat v případě potřeby „rasové“ charakteristiky nějakého společenství (Eriksen 2012, s. 21). *Etnicitu* v současném slova smyslu – označení etnické charakteristiky – poprvé použil americký antropolog William Lloyd Warner roku 1941 (Sollors 1989, s. 9), ačkoliv Eriksen uvádí, že poprvé byl tento termín použit až roku 1953 americkým sociologem Davidem Riesmanem (Eriksen 2012, s. 21). Chápání etnicity se dlouho opíralo o předpoklad, že etnické skupiny jsou neměnné, přirozené a stálé jednotky, které tu v dané podobě jsou „odjakživa“ (Barth 1969, s. 14). Barth se etnicitou zabývá ve svém sborníku *Ethnic Groups and Boundaries*, vydaném roku 1969, v jehož úvodu předkládá vlastní stručnou teorii. Podle něj mluvíme o etnicitě tehdy, pokud jedinec „náleží a je ostatními považován za člena dané etnické skupiny“ (Barth 1969, s. 13). Zároveň je třeba zdůraznit, že etnicita je úzce spojena se vztahy a kontakty, klasifikací lidí a skupinovými vztahy; mluvíme o ní tehdy, kdy se jedna skupina vymezuje vůči jiné (Eriksen 2012, s. 18, 22). Základním požadavkem na existenci etnického vztahu je, aby všechny účastníci se skupiny udržovaly alespoň minimální kontakt a zároveň panovalo vzájemné přesvědčení, že ta druhá skupina je kulturně odlišná (Eriksen 2012, s. 36).

Jinou možností, kterou nám předkládá Abner Cohen, íránský antropolog působící v Londýně, je brát etnicitu jako politický nástroj, který je používán k dosahování cílů a ochraně ekonomických nebo politických zájmů. Taková etnicita je pak stanovena samotnou vnitřní organizací společnosti a je upevňována různými vnějšími podněty (Curta 2001, s. 20).

Bádání o etnicitě nám mohou usnadnit a zpřesnit další pojmy, jako jsou *etnická identita* nebo *etnická identifikace*. První pojem označuje členství jednotlivce v dané skupině, druhý vyjadřuje proces ztotožňování se s takovou skupinou (Emberling 1997, s. 302). Nesmíme vynechat ani pojem *identita*, o které se do konce 2. sv. války předpokládalo, že jde o objektivně měřitelnou a dědičnou kategorii, díky které se dali lidé snadno roztřídit. Stejně jako u etnicity se předpokládalo, že i tato kategorie je v čase neměnná a její podoba i

používání v minulosti odpovídá tomu současnému (*Garipzanov, Geary, Urbanczyk 2008, s. 17*). Po roce 1945 se začalo ukazovat, že tento přístup nebyl zrovna šťastný a že staré představy o kontinuální identitě společenstev se neseťkávají s realitou. Toto poznání pak podnítilo první výzkumy funkce identity u jednotlivců, nejen u větších společností. Jedním z prvních badatelů na tomto poli byl již výše zmiňovaný Fredrik Barth, který v rámci určování identity vyzdvihoval hlavně společensko-psychologické faktory oproti těm kulturně-ideologickým (*Curta 2001, s. 18*). Barthovo pojetí je dodnes odrazovým můstkem, ze kterého vychází další myšlenky i studium. S Barthem souhlasí i německý historik Reinhard Wenskus, podle jehož názoru nebyla identita členů středověkých *gentes* založena na žádném faktickém sdíleném biologickém základu, ale v silné víře v něj (*Curta 2001, s. 19*). Je jisté, že cítění vlastní identity se nemusí vždy překrývat s určením etnicity; navenek jednotná etnická skupina nemusí korespondovat se sebeidentifikací jednotlivých členů nebo menších vnitřních skupin, a naopak může být výsledkem etnografické nebo politické klasifikace, využívající pro popis komplexní reality neplatná nebo nepochopená etnická jména (*Pohl 2010, s. 10*). Ukazuje se, že identita je značně flexibilní pojem – můžeme ji chápat jako sebe-identitu jednotlivce nebo jako kolektivní rys, tj. jako sociální identitu určitých skupin. K nim patřící jednotlivci pak mohou patřit do několika takových skupin zároveň a hlavní rysy jejich individuální sebe-identifikace nemusí souhlasit se všemi rysy sociálních identit skupin, do nichž patří (*Pohl 2010, s. 11, 12*).

Etnicita je podle Florina Curty věcí slohu, resp. tzv. emblematického stylu a sloh jako takový je zase věcí volby, přičemž emblematickým stylem se myslí různé stylistické a umělecké variace, které odkazují k vědomému zařazení se a identifikaci (*Curta 2008, s. 647*). Etnicita se tedy týká kultury v akci a nelze ji redukovat na kulturní stereotypy (*Curta 2008, 658*). S tvrzením, že „sloh je věcí volby“, se dá souhlasit pouze částečně. Edmund Leach na základě svého výzkumu v Barmě v oblasti Kachinské vrchoviny tvrdí, že členové společnosti si uvědomují rozdílnost mezi skupinami gumsa a gumlao a mezi gumsa a shan¹ a tyto dvě rozdílnosti jim přijdou stejné. Vnímají, že tyto rozdíly nejsou absolutní a mohou se různě měnit (*Leach 1964, s. 284*). Zároveň zařazení k jedné z možných skupin není vždy

¹ Obyvatelé Kachinské vrchoviny v Barmě se obecně dělí na dvě hlavní skupiny Kachin a Shan. Mezi Kachiny samotnými jsou rovněž znatelné rozdíly – zejména lingvistické a místní, kdy se jednotlivé kachinské skupiny dále rozděluje podle místa, kde žijí (*Leach 1964, s. 1, 3*). Kachinové mohou vybírat mezi dvěma ideálními způsoby politických systémů – jedním z nich je shanský způsob vlády, který je nejpodobnější autoritářskému feudálnímu systému, dalším je systém *gumlao*, který je z podstaty anarchistický, rovnostářský a demokratický (*Leach 1964, s. 8*). Jednotlivci i jednotlivé kachinské společnosti mají možnost si vybrat, ke kterému z obou modelů tíhnou více. Většina kachinských společností nicméně neuznává ani *gumlao*, ani shanský způsob, nýbrž jsou organizovány systémem nazývaným *gumsa*, který je zjednodušeně řečeno kompromisem mezi *gumlao* a shan (*Leach 1964, s. 9*).

dáno empiricky ověřitelnými znaky nebo fakty, spíše záleží na povaze a myšlenkách určitých jedinců v určitý čas. Tyto skupiny často sdílí např. rituály, jejichž výsledek se ovšem liší podle příslušnosti k dané skupině (*Leach 1964*, s. 286). Dokládá, že i samotný přestup od jedné skupiny ke druhé není provázen žádnými významnými změnami, jak by vnější pozorovatel předpokládal (*Leach 1964*, s. 287). Změny, které odlišují jednoho od druhého, nejsou fixní, tj. v různých případech mohou mít různé následky (*Leach 1964*, s. 288). Pro archeologii je nicméně zásadní fakt, že tyto jevy se nedají archeologicky doložit buď vůbec, nebo jen výjimečně; naopak především kulturní stereotypy jsou v archeologickém otisku znatelné. Samozřejmě to nevylučuje možnost dochování artefaktu mimo tyto kategorie, ale tato možnost je méně pravděpodobná.

Od snahy definovat etnicitu se dostáváme k možnostem její funkčnosti v historii a zrcadlení se v archeologických pramenech. Nejsnazší se zdálo být spojit etnicitu s jednotlivými tzv. archeologickými kulturami, avšak to se ukázalo být nefunkčním a je zjevné, že mezi oběma pojmy nemůže fungovat jednoduché rovnítko.

Pojem kultura využil poprvé v historickém kontextu Eduard Meyer (1855–1930), který se ve svých dílech věnoval egyptské, řecké, trójské a mykénské kultuře (*Meyer 1884*). Do té doby byl pojem “kultura” používán pouze antropology. Jeho použití se rozšířilo s prací Edwarda Burnetta Tylora v 70. letech 19. století. Podle Tylora je kultura “komplexním celkem, který zahrnuje poznání, víru, umění, morálku, zákony a tradice a všechny ostatní schopnosti a zvyky, jež člověk získal jako člen společnosti” (cit. dle *Květina 2010*, s. 360). Mezi dvěma a více kulturami pak může docházet k tzv. akulturaci, tzn. k procesům výměny artefaktů, zvyků a víry, které vyplývají ze vzájemného kontaktu. Akulturace jako taková může mít dvě základní podoby, a to inkorporaci prvku a přímou výměnu. Inkorporace se vyznačuje volnými výpůjčkami a úpravami kulturních prvků, objevuje se tehdy, když členové obou kultur udržují sice kontakty, ale zároveň si každá udržuje svou politickou i identickou samostatnost. Přímá výměna prvků nastává tehdy, kdy jedna ze skupin dosáhne politické nebo vojenské dominance nad skupinou druhou, často zahrnuje i násilnou asimilaci druhé ovládnuté skupiny a vnucení kulturních prvků, které byly této skupině dosud cizí (*Encyclopaedia Britannica*, Acculturation/Anthropology). Zkoumání samotné akulturace není jednoduchým úkolem; obvykle se ukáže, že takové studie jsou „jen“ analýzou výměny určitých znaků mezi vybranými izolovanými kulturami během daného historického období (*Leach 1964*, s. 284).

V této práci využijeme pojmu *etnikum* pro označení a rozlišení Avarů a Slovanů, tj. lidí, kteří sdílejí slovanský nebo avarský obvyklý způsob života (v tom smyslu, jako se dnes

jeví nám), kteří náleží k obdobné jazykové skupině a používají stejný znakový systém, složený z různých složek kultury (*Bahenský 2010*, s. 52). Samotný pojem „avarský“ nebo „slovanský“ se s přibývajícími nálezy ukazuje jako poněkud problematický; už sám v sobě nese částečnou interpretaci, jelikož přisuzuje takto označené nálezy kmeni Avarů nebo některému ze slovanských kmenů a nedá se tak vztáhnout automaticky na jakékoliv nálezy z území kaganátu, datované do období mezi polovinou 6. století do počátku 9. století, jednoduše z toho důvodu, že v daném čase zvláště na území kaganátu žilo obyvatelstvo etnicky velmi pestré. Pro označení památek z tohoto prostoru a času je patrně nejvhodnější používat termín „z období avarského kaganátu“, jak uvádí Jozef Zábojník (*Zábojník 2005*, s. 12), který v sobě obsahuje určení jak časové, tak prostorové a zároveň se vyhýbá etnickému zabarvení. Nicméně, v této práci se použití pojmů „avarský“ a „slovanský“ vyhýbat nebudeme, čistě z důvodů lepší přehlednosti a čitelnosti; stále je ale třeba mít na paměti výše zmíněná omezení, která s sebou tyto pojmy nesou. Pojmem „avarský“ tedy budeme nazývat památky s jistými rysy (viz kapitoly 6.1.1. a 6.1.2.) z období avarského kaganátu. Jako „slovanské“ zase označíme památky z období od 6. století po mladší dobu hradištní, primárně z oblasti Čech, Moravy a Slovenska. Budeme tak nicméně označovat i některé památky mimo tuto oblast, které se shodují s typickými pohřebními i sídlištními nálezy právě z České a Slovenské republiky, přičemž jako typický rys této slovanské kultury bývá uváděna kombinace výskytu keramiky pražského typu, žárových pohřbů a zahloubených staveb pravoúhlého, obvykle téměř čtvercového půdorysu, tzv. zemnic, s otopným zařízením v jednom z rohů nebo u středu jedné ze stěn, s konstrukcí složenou z několika nosných sloupů a proutěných, vyplétaných stěn. Nezbytnou součástí sídliště byly obilnice, zásobní jámy a hospodářské stavby. Obilnice v nejstarších obdobích měly kotlovitý, dížovitý nebo hruškovitý tvar a hloubku 1 m a více (*Měřínský 2009*, s. 65, 66, 72).

5. Analýza vybraných lokalit

5.1. Pohřebiště

5.1.1. Pókaszepetk

Pohřebiště Pókaszepetk se nachází v jihozápadním Maďarsku, západně od jezera Balaton. Oblastí rovněž procházela i obchodní stezka *via regia*, spojující Jaderské moře a Kyjev. Pohřebiště bylo odkryto mezi lety 1951 až 1971 a na základě odkrytých hrobů (obr. 4) a jejich obsahu bylo datováno do raně avarského období. Na základě výbavy kostrových pohřbů bylo rozděleno na celkem tři horizonty, přičemž první pohřby se zde objevily kolem r. 580 a pohřbívání zde končí kolem let 670/680, tzn. na začátku střední doby avarské (Sós – Salomon 1995, s. 117). K objevení došlo při hloubení sklepů ve vesnici Pókaszepetk, kdy pracovníci narazili na kostrové hroby i pohřební urny. Zároveň došlo ke zničení odhadem 25 dalších hrobů při přesunech zeminy ještě předtím, než mohl začít klasický záchranný výzkum. Ten započal roku 1956 pod vedením Ágnes Cs. Sósové. Celkem došlo k odkrytí 422 hrobů – z nich tři byly pravěké, 248 z nich bylo kostrových z raně avarského období a 171² pohřbů bylo žárových. Celkem se tedy na lokalitě Pókaszepetk podařilo odhalit fakticky pohřebiště dvě – jedno dominantně kostrové a jedno žárové. Pohřebiště nemohlo být zcela prokopáno kvůli moderní zástavbě a hřbitovu, odhadem tak zůstává neodkrytých cca 40 až 60 kostrových pohřbů a 30–40 žárových. Severní a východní hranice pohřebiště je ohraničena terénními podmínkami (Sós – Salomon 1995, s. 7–10).

Celkem osm hrobů na kostrovém pohřebišti bylo žárových – pět z nich bylo vysloveně birituálních a obsahovalo spálené a nespálené zbytky dvou těl, zbylé tři byly jednoduché žárové, nicméně umístěné na jinak kostrovém pohřebišti. Dvojitě birituální pohřby se týkaly hrobů 42, 47, 77, 106 a 371. Ve všech pěti případech byl kostrově pohřbený jedinec muž, což potvrzuje jak jeho hrobová výbava (hroty šípů, hroty kopí), tak předně antropologická analýza. K určení pohlaví spálených jedinců v birituálních hrobech bohužel nemáme téměř žádná data – našel se pouze jeden artefakt, a to lichoběžníkový bronzový závěsek beze stop po ohni, patrně pozůstatek ženské pokrývky hlavy. U dvou pohřbů byla možná biochemická analýza, naznačující, že se jednalo o 30 až 40 let starou ženu v jednom případě a o ženu starou 26 až 30 let v případě druhém. Žárové pozůstatky v birituálních hrobech byly umístěny v urnách, ve dvou případech byly spálené kůstky a popel smíchány s uhlíky na dně hrobu a poté uloženy zřejmě v urně někde jinde, jedenkrát byla urna

² Sós – Salomon 1995, s. 9; na straně 123 ovšem autorky uvádí pro žárovou část pohřebiště 172 hrobů.

umístěna u nohou kostry a jedenkrát byla jako urna využity velké střepy pravěké nádoby. Zbylé tři jednoduché žárové pohřby na kostrovém pohřebišti jsou bez popelnic a jediným rozdílem mezi nimi je to, že v hrobě 360 byly pozůstatky celého spáleného těla, kdežto v hrobech 169 a 198 zůstaly pouze kůstky z části těla (*Sós – Salamon 1995*, s. 13, 14, 16).

Kostrové pohřebiště obsahovalo převahu jednoduchých pohřbů, objevily se také dvojité nebo trojité pohřby, pohřby jen částečné, jezdecké, koňské a částečné koňské. Čtyři dvojité pohřby (hroby 179, 372, 377 a 415) obsahovaly kostry muže a ženy a všechny byly uspořádány obdobně, tj. žena ležela po mužově levém boku. Hrob patrně obsahoval trojitý pohřeb – doloženy jsou kostry muže a ženy plus pozůstatky třetího jedince, patrně ženy. Dalšími trojitými pohřby byly hroby 166 a 95 s pozůstatky tří dětí. Částečných pohřbů je pouze několik – hrob 65 obsahoval mužskou lebku tváří k východu, hrob 304 zase mužskou lebku tváří k západu, hroby 64 a 230 obsahovaly dětské lebky. Jediný jezdecký pohřeb muže a koně ležícího jižně od něj byl hrob s číslem 181. Koňských samostatných pohřbů bylo však celých 19, několik z nich svým uložením naznačuje příslušnost k blízkému lidskému hrobu (*Sós – Salamon 1995*, s. 13, 14).

Hloubka hrobů prakticky vždy přesahuje 100 cm, jen v 11 případech šlo o hroby velmi mělké (20–50 cm) nebo mělké (51–99 cm). 60 hrobů dosahovalo hloubky v rozmezí 151–180 cm, 22 pohřbů pak bylo hlubších než 200 cm. Zdá se, že hloubka hrobů nijak nesouvisela s pohlavím nebo stářím pohřbených. Pohřby koní nebo jezdců byly obecně hlubší, průměrně dosahují hloubky 160 až 180 cm, pět bylo nalezeno v hloubce více než 220 cm. Naprostá většina hrobů byla čtyřhranná se zaoblenými rohy, svislými stěnami a rovným dnem. Pět hrobů (51, 53, 121, 132 a 141) se směrem dolů výrazně zužovalo, další rozdíly jsou již zanedbatelné. Celkem 10 hrobů bylo vyloženo kameny: v hrobech 101, 333 a 362 byl vložen pouze jeden velký kámen do oblasti chodidel, v hrobech 404 a 406 do oblasti pravého kolena nebo v hrobech 237 a 415 do blízkosti hlavy. Jen u hrobu 356 bylo kamenů nalezeno více, rozmístěných pod a kolem koňské kostry. Poměrně časté byly v hrobech žmolky vápna – někdy na několika místech a na různých úrovních hrobového zásypu, jindy rozsypány nerovnoměrně u dna a v nejhlubších místech zásypu, tvořící vrstvu nad samotnou kostrou nebo jakési pruhy v nejspodnějších vrstvách zásypu. Pozůstatky dřevěných prken se našly jen ve čtyřech hrobech. Mrtví byli pohřbíváni bez rakví, jako náhrada se ve čtyřech případech objevila kůra, zakrývající zemřelého (*Sós – Salamon 1995*, s. 16–19). Zemřelí leželi natažení na znak s rukama podél těla, případně s jednu rukou lehce ohnutou a uloženou na stehno. Koně byli rovněž uloženi poměrně jednotvárně, s předními nohama složenými pod hrudí a zadními pod trupem. Uložení koster mělo několik variant – jedna skupina byla

orientována ve směru západ – východ, druhá přesně opačně a třetí ve směru SSV – JJZ. I vícenásobné pohřby dodržovaly tyto orientace (*Sós – Salamon 1995*, s. 19, 20).

Na samostatném žárovém pohřebišti na této lokalitě bylo nalezeno 171 žárových hrobů – popelnicových i jámových. Jednoduchých jámových hrobů je celkem 26, tj. 15,2 %, které obsahovaly pozůstatky pouze jednoho jedince, dalších devět jámových hrobů, tj. 5 %, obsahovalo zároveň popel dvou nebo tří osob. Jámy byly poměrně mělké, dochovaly se pouze jejich původně nejhlubší části oválného nebo vejčitého tvaru. Plocha, na které byl rozprostřen popel s kůstkami, měla průměr cca 25 až 30 cm. Hloubka se pohybovala kolem 40 cm, v některých případech až 60–65 cm (pohřby 183, 201, 319), v případě hrobu 194 dokonce až 90 cm. Na opačném konci spektra stály hroby 2, 6, 213, 247 a 295, které dosahovaly hloubky pouze 30 cm (*Sós – Salamon 1995*, s. 123). Pouze čtyři popelnicové hroby byly dvojité, jediný urnový hrob 61 obsahoval ostatky tří jedinců. Zbylé pohřby jsou jednoduché popelnicové, které tvoří 79,5 % celkových žárových hrobů, z nich 15 % popelnic bylo umístěno dnem vzhůru. Pokud hrob obsahoval více než jednu urnu, byly obvykle vyrovnány jedna vedle druhé (*Sós – Salamon 1995*, s. 123, 124). Začátek žárového pohřbívání byl datován do poloviny 8. století; doba opuštění pohřebiště pak není snadno určitelná, vzhledem k nízkému počtu chronologicky citlivých předmětů. Na základě předpokládaného počtu hrobů autorky odhadují, že jeho používání mohlo přesáhnout až do začátku 9. století (*Sós – Salamon 1995*, s. 129).

Celkem 98 kostrových hrobů obsahovalo keramické milodary, i když někdy šlo jen o pouhé střepy z části nádoby. Dominují v hrobech dětí (44) a mužů (28), výrazně méně byly v hrobech ženských (4). Keramiku obsahovaly také čtyři z dvojitých pohřbů (z nich dva birituální) a jeden trojitý. Nádoby mohly být uloženy přímo na těle zemřelého, v jeho blízkosti a ve dvou případech byly střepy nalezeny v zásypu hrobu. Nádoby jsou buď dělané v ruce, nebo obtáčené na pomalém kruhu. Mezi oběma kategoriemi nejsou žádné významné rozdíly v materiálu nebo tvarech. Převážná část v ruce dělaných nádob se řadí k tzv. potiskému typu a je nezdobená; keramika obtáčená je naopak s výjimkou hrnečku z hrobu 75 zdobená rytými liniemi a vlnovkami (*Sós – Salamon 1995*, s. 76, 77, 79). Nechyběla ani opasková kování – ve dvou případech byly objeveny garnitury náročného nomádského opasku s postranními řemínky (jedna z nich je nezdobená, druhá je dekorována geometrickým vzorem), jedna železná garnitura se stříbrnou intarzí s motivy z prostředí alamansko-bavorského, několik dalších nekompletních opaskových souprav, samostatné bronzové přezky (pět z nich v byzantském stylu), nad kterými ale převažovaly přezky železné. Opasková kování se objevila celkem v 71 hrobech, z nichž 58 bylo mužských nebo

dětských (Sós – Salamon 1995, s. 28, 30, 31, 34–36). Ze šperků se našly ozdoby do vlasů, náušnice, záušnice, korálkové náhrdelníky, náramky a prsteny, k osobním potřebám se řadí kování taštiček, železné nože, železná křesadla s křemeny, brousky, pinzety, kostěné hřebeny, železná šídla, přesleny, jehly a sekerky (Sós – Salamon 1995, s. 38, 54, 58, 59). Zbraně byly na pohřebišti zastoupeny třemi šavlemi, dvaceti kopími, dvaadvaceti hroty šípů, třemi sekerami a jedním štítem (Sós – Salamon 1995, s. 64). Čtyři hroby obsahovaly pozůstatky dřevěných věder (Sós – Salamon 1995, s. 82). Z celkem jednadvaceti koňských pohřbů osmnáct obsahovalo kování koňských strojů (Sós – Salamon 1995, s. 83). Ve třech hrobech byl odhalen set jezdeckého vybavení – třmeny, rozdělovače koňského stroje, udidlo a přezky. V dalších osmi hrobech se našly jen třmeny, udidla a přezky; další tři hroby obsahovaly ještě skromnější výbavu, tvořenou pouze třmeny a udidly nebo v jiných dvou hrobových celcích přezkami a udidly (Sós – Salamon 1995, s. 83).

Celkem 14 hrobů obsahovalo předměty z pozdně římského období – např. železnou sponu, střepy skleněných nádob, římskou minci apod. (Sós – Salamon 1995, s. 62)

Na žárovém pohřebišti se pohřební milodary se našly pouze u 31 pohřbů (18 %). Jednalo se o keramiku, železné nože přímo z uren, jeden pazourek, bronzovou náušnici, melounovité korálky, železné přezky nebo lité bronzové nákončí. Pouhých 19 % z nich neslo stopy po ohni. Urny byly vyráběné jak v ruce, tak na pomalém kruhu. U některých z nich se nepovedlo techniku výroby přesně určit. Nádobky jsou obvykle zdobené rýhami a vlnkami, některé vpichy (Sós – Salamon 1995, s. 124, 125, 128).

5.1.2. Tiszafüred

Na levém břehu Tisy, v župě Jász-Nagykun-Szolnok leží v písčité záplavové oblasti pohřebiště Tiszafüred. Tato oblast byla osídlena prakticky nepřerušovaně již od neolitu, v písemných pramenech je současné město Tiszafüred poprvé zmíněno k roku 1334 pod jménem Fyred villa. Samotné pohřebiště bylo objeveno při východním kraji současného města při příležitosti stavby nového vodního díla na Tise – zároveň s ním se na světlo dostalo i pohřebiště ze střední a pozdní doby bronzové, které bylo zpracováno T. Kovácsem. Výzkum na avarském pohřebišti vedla Éva Garam. Pohřebiště se nacházelo z větší části na písčném pásu, východní a západní kraje už zasahovaly do tmavé hutné půdy. Ohraničuje ho cca 300 m vzdálený potok, který z lokality při záplavách tvoří malý poloostrov.

Samotný výzkum započal roku 1965 a trval osm sezón, až do roku 1972. Odkryta byla plocha 12 000 m² a na ní dohromady 1300 pohřbů (obr. 5). Z nich 70 bylo samostatných

koňských a hrob č. 259 byl pravěkého stáří. Objeveno bylo tedy 1229 lidských pohřbů v celkem 1212 hrobech (*Garam 1995*, s. 7–9, 159).

U 61 pohřbů nelze kvůli poškození určit jejich přesnou orientaci, zbylé byly orientovány přibližně ve směru Z – V s maximálně 30° odchylkou. Z neurčitelných hrobů se jednalo ve 44 případech o pohřby dětí. Pouze ve čtyřech případech šlo o hroby jednoznačně mužské nebo ženské a u třinácti pohřbů se nepovedlo určit pohlaví vůbec. Více jak 95 % pohřbených bylo uloženo do čtyřhranné jámy s rovnými stěnami a lehce zaoblenými rohy, délka jam se odvíjela od výšky zesnulého, nicméně jsou i případy hrobů s neobvyklými rozměry. Mohou být např. i více než 200 cm dlouhé, zároveň široké pouze 40–50 cm (např. hroby č. 360, 578 nebo 737), u jiných je i šířka nadměrná a dosahuje např. až 120 cm. Dvanáct hrobů bylo vykopáno do podoby lichoběžníku, jejichž krátká a dlouhá strana se lišily o 20 až 50 cm. U šesti lidských a jedenácti koňských pohřbů se našly i kulové jamky, umístěné v delších stranách jámy. Hloubka hrobů se pohybovala mezi 20 cm až po 260 cm, u deseti hrobů se hloubku nepodařilo určit. 70 % mužských pohřbů bylo zahloubeno do 100 až 160 cm, 6,4 % bylo hlubších než 180 cm; ženské pohřby jsou na tom obdobně – více než 60 % je hlubokých 100 až 160 cm, hloubky větší než 180 cm ale dosahuje pouze 2,9 % ženských hrobů. Dětské hroby leží jak v nepatrných hloubkách, např. 20 cm, (třetina je hluboká nejvíce 100 cm) tak i na opačném konci spektra v hloubkách 240 cm a více. 50 % dětských hrobů se nachází v hloubce 100–140 cm. 3,1 % je hlubších než 180 cm. Zajímavé je zjištění, že mužské hroby přídatkem kovaných opasků a ženské hroby s kováním z taštiček jsou obecně o 20 až 40 cm hlubší, než hroby bez těchto přídatků (*Garam 1995*, s. 159–165).

Pohřbeni byli vesměs na zádech v natažené poloze, s rukami složenými podél těla. Ve výjimečné poloze byli pohřbeni zemřelí z hrobů 339, 838, 1183 a 1224, kteří byli sice uloženi na zádech s rukama podél těla, ale levou nohou měli ohnutou směrem k břichu, v hrobech 385 a 1098 leželi s nohama křížem přes sebe, v hrobech 355, 394, 824 a 925 měli zemřelí předloktí položená přes pánev. Rakve jsou dokládány zbytky dřevěných prken a železných hřebíků; tyto stopy byly nalezeny ve 120–125 případech. Místo rakve byla ve čtyřech případech těla zabalena v kůži nebo rohoži. V deseti hrobech se setkáváme s dvojitým pohřbem, ve dvou dokonce s trojitým. U čtyř případů šlo o kombinaci pohřbu muže a ženy, ve dvou o dvě děti, čtyřikrát byl pohřben s dítětem jeden dospělý. Trojitě pohřby obsahovaly kostru dospělého a dvou dětí. Prázdné hroby bez kostry i přídatků byly odkryty jedenáctkrát, z nichž devět bylo vzhledem k délce kolem 160 cm patrně dětských (*Garam 1995*, s. 165–170).

Koňské pohřby byly podobné těm lidským, také byli pohřbeni v čtyřúhelných hrobech se zaoblenými rohy. Většina hrobů byla v délce 180–200 cm, široká 60 až 80 cm a hluboká 120 až 140 cm. Šest zvířat bylo pohřbeno v rakvích, které jsou doloženy železnými svorkami (hroby č. 1114, 1146, 1229, 1257, 1263, 1269). Jejich rakve byly úzké, dlouhé mezi 180 a 190 cm, široké kolem 50 až 70 cm a pohřbená zvířata do nich musela být doslova nacpaná. Orientace koňských pohřbů byla přesně opačná, než jaká byla u většiny lidských pohřbů – koně byli do jam uloženi ve směru V – Z.

Zvyk pohřebních hostin, který byl zvláště kolem Tisy na avarských pohřebištích poměrně běžný, dokládají nálezy servírovacích nádob a zvířecích kostí. Na Tiszafüred byly nejběžnější nádoby dřevěné, příp. někdy také hliněné, na jiných lokalitách jsou doloženy i nádoby kovové, skleněné nebo dokonce vydlabané z tykve. V hrobech 29 a 1096 byly nalezeny hruškovité hrnce spolu se železnými nožíky. Dřevěná vědra se našla v 18 hrobech – dvou mužských, jedenácti ženských a pět neurčených. Vědra byla 9 až 12 cm vysoká ve tvaru válce, s někdy lehce kónickými stěnami. V devíti hrobech se našly také kosti zvířat – prasat, kočky, želvy, hovězího dobytka nebo psů; zvířata byla přidána do hrobů jak mužů, tak žen, dětí a v jednom případě do hrobu koně (hrob č. 40). Celkem 118 hrobů (9,5 %) bylo v průběhu času vyloupeno (*Garam 1995*, s. 171–173).

Opasková kování byla všech druhů – nákončí hlavního řemene, nákončí postranních řemínků, drobnější čistě dekorační kování, přezky, kování opaskových dírek, vrtulkové závlačky, kování lisovaná z plechu i litá do forem. Výzdoba kování se pohybovala od těch zcela jednoduchých bez výzdoby, přes výzdobu obdobnou pletené stužce k propracovaným motivům zvířat, úponek, jejich kombinací a dalším florálním motivům (*Garam 1995*, s. 187, 256, 263). Na základě propracované typologie výše uvedených nálezů vypracovala autorka vlastní chronologii období avarského kaganátu, kterou rozdělila na šest period: I – polovina 7. stol. až 670; II – 670 až 700; III – 700 až 725; IVa – 725 až 750; IVb – 750 až 775; V – 775 až 800 a VI – 800 až 825/850 (*Garam 1995*, s. 392–420). K vypracování chronologie napomohly především objevy z překrývajících se hrobů. Bylo odkryto celkem 93 situací, ve kterých se překrývaly dva nebo více hrobů, tj. mluvíme o asi 250 hrobech celkem. Z nich 35 neobsahovalo žádné přídavky. K dataci významně přispěly kromě bronzových opaskových garnitur také železné výrobky, jako byly přezky, nože apod. (*Garam 1995*, s. 176–187).

Mezi dalšími nálezy se objevovaly běžně šperky, dámské taštičky, pracovní nářadí, zbraně, koňské postroje i předměty mnohem starší datace, které tehdy zaujaly místní obyvatele natolik, že s nimi byli pohřbeni. Tyto předměty mohly sloužit jako magické, možná ochranné amulety. Způsob jejich získání, tzn. náhodný nález, pravděpodobně

umocňoval jejich výjimečnost, a tedy i případnou magickou/ochrannou moc. Mezi šperky vidíme náušnice (s plechovým kulovitým přívěskem, jednoduché kruhové, s litými přívěsky, perličkami, hvězdicovým přívěskem, skleněným nebo granulovaným přívěskem, s tordovanými nebo esovitě zatočenými konci), korálkové náhrdelníky (korálky s očky, korálky tvaru melounového semínka, dvojité podlouhlé korálky, korálky z millefiori skla nebo kovu), kruhové nákrčníky ze železného nebo bronzového drátu, někdy tordovaného; nápažníky, prsteny, kovové prolamované kotoučky z dámských taštiček (s motivy geometrickými, zoomorfními, antropomorfními i florálními), samostatné korálky nebo řetízky.

V mužských i ženských hrobech byly běžné železné nože (ženami nošené na levé, muži na pravé straně). Pochvy byly ze dřeva a někdy potažené kůží. K dalšímu vybavení patřila křesadla, brousky, šídla, přesleny, jehelníčky a pinzety. Zbraně zastupují tři meče, čtyři jednosečné a tři dvousečné šavle. Pět z nich bylo po levé straně zemřelého, čtyři po pravé a v hrobě 186 ležela jednosečná šavle po pravé straně koňské kostry. Dále se objevilo 13 válečných seker, 60 kopí, hroty šípů (pouze z hrobů 594 a 776), čtyři asi bojové nože a 37 fragmentů řetízků, snad z kroužkové zbroje (sedm z mužských hrobů, 25 z ženských a čtyři nebo pět z dětských hrobů). Koňské pohřby byly vybaveny kruhovými nebo plochými udidly, třmeny, sedly s přezkami a ozdobnými kováními na pásech.

Mezi nejstarší zde nalezené předměty jednoznačně patří srdcovité přívěsky s poutky z ženského hrobu č. 269 a dívčího hrobu 299 ze střední nebo pozdní doby bronzové. Dále se v hrobech objevily skytské hroty šípů, sarmatské bronzové a skleněné výrobky, germánské šperky, přezky, kování opasků, nádoby nebo přesleny, byzantské přezky a jehlice a ze slovanského prostředí také spona typu Pastirskoje, bronzová destička spony, závěsek, náušnice a olověný amulet s očkem, patřící ke korálkovému náhrdelníku dámy z hrobu 1049.

5.1.3. Břeclav – Pohansko

Oblast dolního toku řeky Dyje v raném středověku patřila k velmi exponovaným oblastem. Kolem města Břeclavi najdeme lokality velkomoravského charakteru i starší, mezi nimi raně slovanská žárová pohřebiště. Žárové pohřebiště na lokalitě Pohansko leželo jižně od tzv. velmožského dvorce, severovýchodně od Lichtenštejnského zámku v centrální části velkomoravského hradiště. B. Dostál datuje používání pohřebiště do období mezi první polovinou 7. století až 8. století, počátky snad mohly zasahovat i na konec 6. století (*Dostál 1985, s. 30*).

Celkem bylo odkryto 55 hrobů (obr. 6), ze kterých bylo sedm jámových a zbytek popelnicových. Osm pohřbů neobsahovalo žádné pozůstatky, ve zbylých 47 hrobech bylo pak pohřbeno 50 osob. Z dospělých osob se podařilo rozeznat pozůstatky 13 mužů a 11 žen, 15 hrobů patřilo s jistotou dětem. Sedm mužů zemřelo ve věku 40 až 60 let, ostatní ve věku 20 až 40 let. Z žen byly dvě mladší 20 let, čtyři mezi 20 a 40 lety a zbylé mezi 40 až 60 lety (*Dostál 1985*, s. 32, 34). Žárové jámové hroby (č. 37, 45, 46, 51, 52, 53 a 55) byly umístěny v mělkých jamkách, jejichž tvar se dá již jen těžko číst. Jamky byly poměrně mělké, dosahovaly do hloubky 25–50 cm, tj. nejhlubší hroby dosahovaly jen úrovně podloží. Dle plochy, na které byly přepálené kůstky doloženy, lze zhruba průměr jam odhadnout na 20 až 80 cm (*Dostál 1985*, s. 15)

Popelnicové hroby obsahovaly zpravidla pouze jednu nádobu, jen ve třech případech se našly tři nádoby a ve čtyřech byla jedna celá nádoba a jeden fragment jiné nádoby. Rozměry popelnicových hrobů zhruba odpovídají rozměrům jámových pohřbů, uvedených výše. Samotné jamky na popelnice nebyly nijak upravovány, s výjimkou hrobů č. 4 a 24, u kterých byl spodek jámy vyložen kameny. V pěti hrobech nebyly uloženy žádné ostatky. Ty byly téměř bez výjimky jen v popelnici samotné, jen u hrobů 32 a 41 se kosti zemřelého objevily i kolem popelnice. Popelnice byly skoro vždy postavené, jenom výjimečně pozorujeme uložení popelnice na bok (hroby 10, 39 a 43). Prozkoumána byla pravděpodobně celá plocha pohřebiště o rozměrech 75 x 25 m v šikmém pásu od SZ k JV. Hroby měly mezi sebou různé vzdálenosti, cca jeden až pět metrů (*Dostál 1985*, s. 15–17; *Dresler – Macháček 2009*, s. 55). Pohřebiště bylo bohužel později narušeno velkomoravskými sídelními aktivitami. Počet hrobů by při délce užívání pohřebiště od 6. do 8. století naznačoval, že šlo o pohřebiště cca dvou rodin, čemuž naznačuje také rozdělení hrobů do dvou skupin – jedné na SZ a o něco hustěji zaplněnou skupinu na JV (*Dostál 1985*, s. 18, 20).

Dále je třeba upozornit na dva dvojité pohřby č. 20 a 55, v nichž byly uloženy pozůstatky staršího muže a mladší ženy a třetí dvojitý pohřeb č. 4, kde byl pohřben starší muž a malé dítě. V hrobě č. 3 byla popelnice opatřena z boku otvorem (*Dostál 1985*, s. 21).

Nekeramický inventář hrobů je poměrně chudý, ačkoliv na Pohansku se našlo takových milodarů relativně více, než na jiných žárových pohřebištích v okolí (pohř. ve Staré Břeclavi a v lese Trnava). V hrobě 4 se našly železné úštěpky, v hrobě 31 ataše dřevěného vědra, ve třech hrobech (7, 23 a 32) se objevily zlomky železných nožů, dvě železné přezky s prohnutými boky (hrob 1 a 38). Ve druhém pohřebišti je přezka téměř osmičkovitá. Dalším kovovým nálezem je listovitá šipka s tulejkou z hrobu 4. Nakonec zmiňme dochovaný korál z hrobu 32 kotoučovitého tvaru, šedobílé barvy s modrými proužky (*Dostál 1985*, s. 29, 30).

Z popelnicových hrobů se dochovalo pouze 21 kompletních nádob. Z nich patřilo šest tzv. pražskému typu a 15 bylo zdobených, tzv. podunajského typu. Zdobených střepeů je pouze osm. Nádoby pražského typu jsou klasicky vázovitého tvaru, případně patří k méně častým soudkovitým nádobám s nápadněji zúženým dnem. Žádná z nalezených nádob nenese stopy po obtáčení. Barva vypálených nádob je hnědá, výjimečně šedohnědá, ostřené jsou pískem nebo kaménky. Podunajské nádoby jsou vejčitého tvaru (štíhlé nebo širší) nebo soudkovité, tvar několika z nich je až téměř kulovitý. Barvu mají šedou až šedohnědou, vzácně téměř černou, těsto je ostřeno pískem a kamínky, povrch je vyhlazený. Zdobené nádoby pak ukazují na okrajích stopy po obtáčení. Motivy tvoří pásy vlnic a vodorovných rýh, ojediněle šikmé hřebenové vpichy nebo svislé a šikmé rýhy. Motivy se nacházely na výduti nebo nad ní. Z této skupiny nádob působí 14 archaičtějším dojmem než zbylé. Vyznačují se méně dokonalou výzdobou, která je nerovná a nepravidelná, rytá hluboko. Deset nádob je zdobeno jemněji s vlnicemi pravidelnými, lehčeji rytými, vyráběné jsou na pomalu otáčeném kruhu (*Dostál 1985*, s. 22–25).

5.1.4. Devínská Nová Ves

Lokalita leží na severním břehu Dunaje v Bratislavské bráně, zkoumána byla v letech 1926–1933. Jedná se o převážně kostrové pohřebiště z rané doby hradištní, které objevil místní badatel J. Zavadil. Leží na terase, která je dostatečně vysoko na to, aby se jí jinak časté záplavy vyhýbaly. Vrchní vrstvou je zde šedá ornice a černice, postupně přecházející ve žlutý písek a konečně ve štěrk. Mocnost ornice se na celém pohřebišti pohybuje mezi 20 a 30 cm, mocnost černé vrstvy byla hodně variabilní – někde dosahovala mocnosti skoro jednoho metru, jinde chyběla úplně a hned pod šedou ornici se nacházel písek. Ornice se na lokalitu dostala až po ukončení pohřbívání, takže hroby mají svou horní úroveň právě v černici a těsně pod ornici. Pod mocnou vrstvou štěrku pak ještě ležel šedo zelený jíl. Hroby do něj zasahovaly svými dny jen zřídka, zato mnoho z nich dosahovalo štěrkové vrstvy (*Eisner 1952*, 5, 6). Hroby jsou na pohřebišti rozmístěny v nepravidelných řadách a relativně daleko od sebe. Autor používání pohřebiště datuje mezi roky 625 a 800 (*Eisner 1952*, 333). Celkově se na pohřebišti povedlo odkrýt 883 hrobů (obr. 7). Z toho ženských hrobů máme jistě doložených 42, dětských 227, pěších bojovníků 35 a jezdeckých 85. Z jezdeckých pohřbů bychom 15 hrobů mohli označit za „knížecí“, tedy šlo o bohaté hroby se zbraněmi, honosným pásem s ozdobami a řemením koňského postroje. Dalších 18 jezdců z uvedeného počtu mělo oproti jiným bohatší pohřby, které ale nedosahovaly bohatství těchto „knížecích“, zbylé pohřby byly velmi prosté (*Eisner 1952*, s. 337, 338).

Hrobové jámy byly veliké, mohly mít až 440 cm na délku a 305 cm na šířku, nejhlubší pak sahal až do celkem 340 cm hloubky. Tyto hroby byly ve spodních částech zahloubeny do štěrku. Hloubka některých hrobů přesahovala jejich délku – např. u hrobů č. 848, 859 nebo u jezdeckého hrobu č. 865. Naopak až příliš mělkých bylo celkem 29 hrobů, u kterých hloubka nedosahovala ani 100 cm (*Eisner 1952*, s. 228). Okraje hrobových jam byly doširoka rozevřené, což mělo patrně zabránit dalšímu sesouvání písčité půdy při samotném pohřbu.

Celkem 118 hrobů bylo vydeštěno, což rovněž napomáhalo stabilizovat stěny hrobu. Roubení se do hrobů spouštělo asi už hotové, při jeho výrobě nepoužívali hřebíky ani skoby (*Eisner 1952*, s. 229). Kámen byl při úpravě hrobů použit jen velmi zřídka, zejména u dětských hrobů (*Eisner 1952*, s. 232).

Nad 114 hroby byl patrně zapálen oheň. V ohništích byl zjištěn pouze popel a jen minimum uhlíků, velmi řídké nálezy střepů nebo zvířecích kůstek nicméně nenasvědčují tomu, že by v ohništích byly spáleny nějaké obětiny. Některá ohniště jsou celkem malá, zato některá dosahovala rozměrů až 300 cm na délku a 150 cm do hloubky (*Eisner 1952*, s. 231, 232).

Jako dětské byly označeny hroby menší než 150 cm na délku, úzké a obvykle i dosti mělké. Na pohřebišti nechyběly, jak už jsme zmínili, ani jezdecké hroby. V naprosté většině případů byl do hrobové jámy nejprve uložen jezdec, následovaný pak svým koněm. Kůň měl většinou nohy skrčené pod trupem a hlavu vysoko nad jezdcem (*Eisner 1952*, s. 232, 233). V několika případech se vyskytly i dvojité pohřby – v případě hrobu č. 253 šlo asi o druhotný pohřeb, u hrobů č. 66A a 196 šlo o pohřeb dospělého a dítěte, u hrobu č. 765 pak šlo o pohřeb muže, ženy i koně (*Eisner 1952*, s. 239). Těla byla pohřbívána obvykle v natažené poloze, případně v poloze v sedě. Ruce mívali natažené podél těla – pouze pohřbený v hrobu č. 77 měl levou ruku přehozenou přes klín a pravou nohu přes levou a pohřbený v hrobě č. 273 měl ruce složeny na klíně, levou přes pravou. Ve čtyřech případech byla hlava pohřbeného pouze trochu pokrčená na stranu. Pod zemřelého se někdy dávala podložka – buď pod celé tělo, nebo alespoň pod hlavu (*Eisner 1952*, s. 233). Těla nebožtíků, dochovaná často ve velmi špatném stavu, byla obvykle orientována hlavou k jihovýchodu, tj. obráceně, než se tomu dělo u slovanských pohřbů střední a mladší doby hradištní. V obrácené pozici se tělo nacházelo v celkem sedmi hrobech – č. 250, 385, 421, 638, 787, 790 a 833, přičemž není jisté, zdali v případě hrobu č. 833 nešlo o pohřeb těla bez hlavy. Kromě toho se v obrácené poloze našly ještě hroby č. 183, 239, 347 a snad č. 738 a 749, které jsou oproti jiným výrazně menší, a tedy patrně dětské. Tři pohřby byly orientovány příčně – č. 195, 204, 627.

(*Eisner 1952*, s. 227). Obvykle zemřelí leželi natažení na zádech, v menším počtu případů však byl nebožtík pohřben sedící, některé hroby obsahovaly nekompletní kostru, příp. byla pohřbena dokonce jen hlava (*Eisner 1952*, s. 233).

Celkem 27 hrobů je žárových – jamky jsou hluboké nejvíce 70 cm. Některé z popelnic byly poškozené orbou, mohylky nad hroby určitě nemohly přetrvat dlouho. V popelnici č. 242 byl tzv. otvor pro duši (*Eisner 1952*, s. 226).

Hrobové milodary tvořila keramika, přidávaná zejména k nohám zemřelého do dolní poloviny hrobu, dále obětovaná zvířata (např. kohout nebo slepice), uložená obvykle ke kratší stěně hrobu, zbraně, železné zlomky atd. (*Eisner 1952*, s. 234–237).

Keramika se vyskytovala méně v hrobech jezdců a tam, kde byl mrtvý pohřben v sedě. Nádoby kladli obvykle k nohám, méně často k hlavě a jen výjimečně ke středu těla. Ústí hrnců byla častokrát odlomená nebo nějak poškozená. Keramiku autor řadí k podunajskému, tzv. potiskému a k pražskému typu (*Eisner 1952*, s. 250–263) Dalším typem nádob byla dřevěná věderka, ukládaná nade dno hrobové jámy, která byla, stejně jako keramika, v blízkosti obětovaného zvířete nebo masa (*Eisner 1952*, s. 233, 234). To je doloženo nálezy drobných kůstek, většinou ovčích/kozích, výjimečně jeleních, vepřových, koňských, slepičích nebo kohoutích. Nalezly se i zbytky vaječných skořápek. Kůstky jsou i v hrobech, ve kterých jinak nefiguroval žádný jiný milodar (*Eisner 1952*, s. 236). Obvyklým milodarem byly zcela jistě i různé typy zbraní, a to jak u hrobů jezdců, tak i těch ostatních. V jezdeckých hrobech bývaly kopí i oštěpy položeny tak, aby na ně jezdec – pokud by vstal a nasedl na koně – hned dosáhl a mohl je použít. Hrot tak bývá u hlavy koně v pravém dolním rohu, obrácen špičkou k dolnímu boku. Kopí nebo oštěpy byly objeveny i u hrobů ne-jezdců, kde ale byly buďto samotné hroty, anebo museli ratiště zlomit, aby se jim do hrobové jámy vešlo. Dalšími typy zbraní byly šavle, „palaše“ – tj. rovné těžké meče s jedním nebo dvěma břity, v pěti hrobech se našel sax, různé typy seker (osm seker s trojúhelníkovými laloky, tři širočiny a jednou dvojbřitá sekera), šípky a také v neposlední řadě i prosté nože. Hroty šípů i oštěpů a kopí jsou různorodé – došlo k objevu hrotů listovitých, indikujících nomádskou tradici, hrotů širších, trojbřitých šipek, tupých (snad zápalných?) šípů i šípů s křídly. Luky jako takové se na pohřebišti nenašly, ale jejich přítomnost, a především jejich využívání indikují právě hroty šípů. Nože mají vykrojený břit, rovně nebo různě vykrojený hřbet a někdy výrazně oddělený řap (*Eisner 1952*, s. 237, 289–298).

Důležitou součástí hmotné kultury byly i šperky, okrasy a součásti koňského postroje. Ten nám dokládají nálezy udidel, třmenů, plechových kuželů pro chochol, faléry

ze železa i tzv. bílého kovu,³ přezky, rolničky a další okrasy. Udidla mohla mít postranice buď přímé, nebo prohnuté, třmeny se v hrobech jezdců našly nejvíce po dvou a někteří jezdci neměli třmeny vůbec. V případě, že byl pohřbený jezdec vybaven pouze jedním třmenem, byl ten umístěn vždy po levé straně sedla (*Eisner 1952*, s. 279, 280, 302, 303).

Ozdobné a zároveň funkční opaskové pásy jsou doloženy hlavně nálezy přezek, vyrobenými jak z bronzu, tak i ze železa. Bronzové měly čtvercový, lichoběžníkový nebo oválný tvar a doplněny byly jazýčkem z bronzu nebo železa. Celoželezné spony pak bývaly průměrně o málo větší než bronzové, tvaru obvykle oválného nebo čtyřhranného. Opasky byly dozdobeny i kovovými nákončími různých velikostí⁴ a dalšími kováními, ať už funkčními, nebo čistě ozdobnými. Tato kování dokazují přítomnost opasků dle nomádské – avarské módy, ale našly se přezky spíše germánského rázu – oválné a se silným rámem i trnem – které nosili zemřelí v hrobech č. 316 a 205 (*Eisner 1952*, s. 280–282).

Ženských šperků bylo na pohřebišti spíše méně. Objevily se zde náušnice s hrozníčky, hvězdici nebo skleněnou perlou, případně i jednoduché esovité záušnice. Místní ženy nosily i korálové náhrdelníky, jednotlivé perly jsou v hrobech uloženy v různém počtu, nepřesahujícím 16 kusů (*Eisner 1952*, s. 283–286). Mimo zbraní se našly i běžné nástroje, jako byly srpy, hřeby, křesadla nebo přesleny.

5.1.5. Prušánky I a II

První nález prušáneckého pohřebiště byl učiněn dne 20. srpna roku 1975 při výkopech místního JZD. Lidské kosti se objevily na mírné vyvýšenině na západním okraji vsi Prušánky v okr. Hodonín v Jihomoravském kraji. Pohřebiště se nacházelo u potoku Prušánka. Vedoucím archeologického výzkumu se stal Zdeněk Klanica, který výzkum vedl po několik sezón. Začátek výzkumu začal krátce po náhodném objevení prvního z hrobů a pokračoval až do roku 1985. Roku 1979 bylo objeveno i pohřebiště Prušánky II. Obě lokality se nachází ve sprašové oblasti. Ornice je zde cca 50 cm mocná, v nejhlubších místech nejvíce 100 cm, poté následuje průměrně 30 cm mocná vrstva podzolu a poté písčité nebo jílovité podloží (*Klanica 2006*, s. 16). Celkem se na obou blízkých pohřebištích našlo 676 hrobů (*Klanica 2006*, s. 22), základní orientace hrobů je ve směru východ – západ, přičemž směr pohřbívání vedl spíše od jihu k severu, tj. jižní část pohřebišť je obecně starší. Obě

³ Tj. směs mědi a cínu.

⁴ Nákončí se umísťovala jak na konec hlavního pásu, tak i na konce postranních, volně visejících pásků.

prušánecká pohřebiště (obr. 8, 9) byla zprvu tvořena několika skupinkami hrobů, které se teprve postupem času propojily (*Klanica 2006*, s. 116).

Ačkoliv se na pohřebištích vyskytuje kromě kostrového i žárový ritus, nemáme doloženy žádné popelnice. Všech pět nalezených žárových pohřbů bylo pouze jednoduchých jamkových, případně také druhotných do náspů starších kostrových hrobů – to ilustrují hroby č. 39 nebo např. 577; v prvním případě se jedná o spálené kůstky dítěte, pohřbené do náspu hrobu ženy ve věku cca 50 až 60 let, ve druhém jde o spálené kosti dospělého v zásypu opět ženského hrobu. Nálezy přepálených kostí jsou častější na pohřebišti Prušánky I, oproti tomu se na pohřebišti II našly pouze v jednom případě. Tento žárový hrob byl ovšem nalezen pod vylámaným větrolamem, kde nebyla půda příliš poškozena orbou a je tedy možné, že o něco dále, kde se již pravidelně oralo, byly původně další žárové hroby. Na pohřebišti I se žárové pohřby koncentrují v jeho jižní části (*Klanica 2006*, s. 20). Pohřebiště I je chronologicky starší než pohřebiště II, obě se ale rozpadají na více či méně odlišné hrobové skupinky. Je možné, že současně se pohřbívalo dle různých kritérií v několika takových skupinkách, které teprve postupně splynuly dohromady. Starší pohřebiště je chudší na mužský inventář, typicky ženské milodary zato jsou na obou pohřebištích přibližně stejně frekventované (*Klanica 2006*, s. 116).

V případě kostrových pohřbů jsou zajímavým konstrukčním prvkem schůdky vysekané přímo do hrobové jámy. Jejich funkce není jednoznačně potvrzená, mohlo se jednat o stavební prvek, poskytující oporu dřevěným překladům nebo mohly sloužit doslova jako schůdky, vedoucí ke dnu hrobu. Na obou prušáneckých pohřebištích bylo odkryto celkem 50 hrobů, které byly těmito schůdky vybaveny. Na pohřebišti II se koncentrují spíše na jihu a datují se spíše ke starší fázi pohřebiště. Analogie nacházíme i na dalších moravských pohřebištích, např. v Rajhradě a Strážovicích, nebo i na Slovensku, např. ve Štúrove, Nových Zámkoch a Holiaroch. Kromě toho se tyto prvky objevují i ve starých sarmatských hrobech z 1. a 2. století (*Klanica 2006*, s. 22, 23). Autor proto naznačuje jejich možný východní původ.

V 19 hrobech se našly i kúlové jamky v rozích – většinou šlo o rohy vnitřní konstrukce, v rozích samotné hrobové jámy šlo pouze ve dvou případech – v hrobech č. 33 a 100. Tyto kúly snad mohly sloužit jako podpora pro tzv. dům mrtvých. Nacházíme je rozprostřené prakticky po celém pohřebišti, absentují pouze v nejmladší, severní skupině hrobů (*Klanica 2006*, s. 23). Nepřímo dokládají existenci mář korytovitě snížená dna celkem 33 hrobů, především těch mladší datace (*Klanica 2006*, s. 25). Nepříliš obvyklým typem pohřbu jsou pohřby do výklenků ve stěnách hrobových jam, které na pohř. II. dominují

v jeho mladší, severní části, ale na pohř. I jsou rozmístěny rovnoměrně. Celkem se na obou pohřebištích zjistilo 29 případů. Bývaly tak pohřbeny ženy nebo děti, výjimečně i muži starší 60 let. Dřevěné obložení nebo rakve se vyskytovaly ve 110 hrobech – obložení, na pohř. č. I se týkalo 11 hrobů, z nichž v sedmi byly předměty náležející ženské výbavě. (*Klanica 2006*, 28).

Nálezy žárových a kostrových hrobů na prušáneckém pohřebišti mohou napomoci dalšímu upřesnění období přechodu mezi žárovým a kostrovým pohřbíváním. Ze žárových hrobů dominují ty jámové, koncentrované v jižní části I. pohřebiště. Na II. pohřebišti se našel pouze jediný, rovněž v jeho jižní části. Ukládání zemřelých tedy postupovalo od jihu k severu, na kterém vidíme naopak nejmladší kostrové hroby s esovitými záušnicemi a denáry. K dataci napomáhá hrob č. 2 v jižní části I. pohřebiště. Uvnitř se našly zlaté náušnice zdobené zlatými kuličkami a terčovitou pozlacenou sponou. Tyto předměty se dají datovat do pol. 8. stol., ale dle motivu pletence na sponě by mohly pocházet i z doby o něco starší. Období přechodu od žárového ke kostrovému pohřbívání tedy můžeme zařadit do období mezi pol. 8. stol. a pol. 9. stol., zcela jistě šlo o dlouhodobý proces (*Klanica 2006*, s. 116).

Na prušáneckém pohřebišti se byl objeven i meč, a to v hrobě 229. Ten se nachází v poněkud vzdálenější skupince jedenácti hrobů, z nichž je on sám nejbohatší. Kromě meče se v něm našlo i kování s přezkami, průvlečkami a nákončími. Zemřelý byl pohřben v železem okované rakvi. Dataci nám umožnilo trojlisté kování s analogiemi ze severní i západní Evropy, která se tam vyskytují v pol. 9. století (*Klanica 2006*, s. 31, 39; *Galuška 1997*, s. 81).

Kopí bylo nalezeno pouze ve třech hrobech, a to v č. 200, 315 a 275. Zatímco první případ autor zařazuje podle typu hlavice ke kopím tzv. tvaru vrbového listu, druhé má list tzv. deltoidního tvaru a třetí je krátké a masivní (*Klanica 2006*, s. 39, 40)

Sekerami bylo vybaveno 24 zemřelých – šest na pohř. I. a celkem 18 na pohř. II. Nejčastěji se vyskytují sekery s dlouhými ostny u násadního otvoru a o něco méně sekery obdobné, ale s ostny krátkými. Druhý typ je universálnější, nebývá však vždy snadné rozlišit mezi krátkými a dlouhými ostny kvůli vysoké míře poškození. Ve třech případech se objevily také úzké sekery. Sekery s dlouhými ostny byly snad používány jako vrhací, jejich dlouhé ostny totiž zajišťují udržení ostrého úhlu mezi samotnou sekyrou a šikmo nasazeným topůrkem (*Klanica 2006*, s. 41–47). Sekery tohoto typu datovali B. Dostál i A. Ruttkay do období mezi pol. 8. stol. a pol. 10. stol. (*Dostál 1966*, *Ruttkay 1975*). Úzké sekery převažují na slovansko-avarských pohřebištích (*Čilinská 1973*, s. 271). Šipky se na I. pohř. našly ve

dvou hrobech – č. 579 v JZ části a č. 275 v Z části. V obou hrobech byli pohřbeni dva jedinci, v č. 579 šlo o ženu a chlapce, kteří měli kromě šipky u sebe také křesadlo, zavírák, dvě keramické nádoby a drátkové stříbrné náušnice s granulací. Ve druhém hrobě nebylo pohlaví určeno antropologicky, ale dle nálezů šlo o muže a ženu. Vybaveni byli kopím, dvěma šípkami se zpětnými křídélky a náušnicemi. V případech těchto dvou hrobů šlo jak o jediné dva případy nálezů šipek, tak o jediné dva dvojhroby na celém pohř. I. Druhé prušánecké pohřebiště bylo na šipky bohatší. Nalezly se v hrobech v západní části, a to v č. 453, 462, 568, 633, z nichž č. 462 je také dvojhrob, vybaven prstenem s kosočtvercovým štítkem s rostlinnými motivy na puncovaném pozadí, keramickou nádobou a sekerou s krátkými ostny. Další zajímavý nález byl učiněn díky výbavě hrobu 663, kde se objevily tři úzké železné šipky trojúhelníkového průřezu bez jakýchkoliv dalších přídavků (*Klanica 2006*, s. 46–48). Ostruhy byly relativně častým nálezem, na pohř. I jsou doloženy ve třech hrobech a na pohřebišti II v patnácti. Na pohřebišti I se ve všech třech případech jedná o ostruhy jednoduché konstrukce. Mezi ostruhami z II. pohřebiště vyniká ta z hrobu 644 se zúženými páskovými rameny. Nápadné jsou ostruhy také v okruhu hrobů kolem hrobu s mečem z II. pohřebiště. Mezi výrazný typ ostruh, jež se na prušáneckém pohřebišti objevil, patří ostruhy typu Mutěnice (např. hroby 499, 500 nebo 538), ostruhy s vývalky na zakončení ramen (hroby 181, 254, 258), jedna ostruha se zúženými páskovými rameny v hrobě 644. Ostruhy typu Mutěnice se vyznačují polokruhovými ploténkami a nýty po obou stranách ramene. Osamělá ostruha z hrobu 644, který leží na JZ okraji nekropole, nemá zcela jednoznačné analogie jinde (*Klanica 2006*, s. 53, 56, 57).

Součásti opaskových garnitur v Prušánkách téměř chybí, našla se pouze podélně členěná opasková nákončí v hrobech 229 a 499, která autor datuje ke starší tradici. V osmi případech, v hrobech 98, 229, 234, 254, 319, 500, 598 a 643 se našla kování, která byla vzhledem ke své poloze pravděpodobně součástí řemínků, které se zavazovaly kolem lýtek a upevňovaly tak obuv. Jiným typem nákončí bylo to plechové s příčnými žebry z hrobu 5, které bylo snad připevněno k řemínku na úpravu účesu nebo pokrývky hlavy. Nezvyklé trojklanné kování tvaru jetelového listu se objevilo v hrobě 229. Ten zaujme oko badatele také tím, že jako jediný obsahoval rakev pobitou železem, ostruhy, meč a umístěn byl přesně v centru vydělené skupiny hrobů, SZ od okraje II. pohřebiště. Toto kování umísťuje autor do pol. 9. století (*Klanica 2006*, 58–63). Zavírací nože nebo spíše břitvy se objevily ve spíše chudších nálezových celcích, konkrétně v hrobech 75, 80, 93, 189, 234, 321, 368, 369, 427, 469, 511, 538, 561, 579, 613 a 659. Další z užitných nástrojů, křesadla, se objevila v hrobech 44, 93, 168, 256, 261, 315, 514, 538, 568, 579, 603 a 608, tj. celkem ve 12 hrobech. Jediné

z křesadel, to z hrobu 538, se svou podobou vymykala ostatním běžného typu. Toto křesadlo mělo ramena v podobě písmene S, tj. dvakrát zatočená. Ostatní exempláře měly ramena jednoduchá a základnu rovnou, či jen mírně rozšířenou (*Klanica 2006*, s. 63–66). Srpy známe pouze ze šesti hrobů (27, 35, 125, 163, 205 a 631). Jako hrobová výbava dominují ve slovanských hrobech, u hrobů nomádské i germánské tradice jsou výjimkou.

Keramika je očekávatelně velmi častým milodarem. Při procentuálním porovnání zjistíme, že na starším, tj. I. pohřebišti, se keramika do hrobu přidávala ve více než dvojnásobném počtu případů. Jedenkrát se při odkryvu narazilo i na nádobu tzv. žluté keramiky, nalezené v hrobě 100. Dřevěná vědra se objevila v jedenácti případech (*Klanica 2006*, s. 69–73). Zajímavostí jsou dva soustružené jehelníčky, jeden z hrobu 10 a druhý z hrobu 584 nebo čtyřadvacet případů nálezů vaječných skořápek. Nechyběly ani toaletní potřeby – nůžky (hrob č. 234), pinzeta s posuvným zachycovačem (hrob č. 214) a také železná šídla, nošená snad ve váčku na opasku a nalezená ve 14 hrobech. Tyto nástroje mohou mít různý průřez a často jsou ve společnosti kostěných jehelníčků, které měly tyto tenké předměty chránit (*Klanica 2006*, s. 75–76).

Nelze vynechat ozdoby, které patří mezi chronologicky nejcitlivější nálezy. Na prušáneckém pohřebišti se objevily prsteny, gombíky, rolničky, náušnice a záušnice, náhrdelníky, perly a závěsky a v jednom případě také nákrčník. Ve všech případech se objevilo několik typů daného šperku. Takto máme doloženy ve dvanácti hrobech šestnáct prstenů s vybíjeným štítkem, pět prstenů z drátku, vyskytující se jen na II. pohřebišti v jeho mladší části, gombík s vertikálním žebrovaním, pět skleněných gombíků (všechny z nich patřily do dětských hrobů), tři gombíky s připájenými drobnými kroužky, jeden litý gombík (hrob č. 78), dvě železné rolničky (dětské hroby č. 148 a 219), čtyři páry náušnic se spirálkou (hroby č. 107, 112, 552 a 593), náušnice s násobnou esovitou kličkou (hroby 45 a 572), čtyři náušnice s dvojkónickým drátěným závěskem (hroby č. 4, 101, 474 a 544), deset náušnic s plechovou trubičkou, náušnice se závěskem z velkých zrn, které se našly celkem v sedmi případech v podobě varianty s jednostranným závěskem zakončeným velkou kuličkou, šestnáct náušnic se čtyřmi a více zrny, dvě náušnice s falešnou granulací na dolním obloučku (hroby č. 570, 101), náušnice s dutými bubínky nad kónickým přívěskem (hrob 2), devět náušnic s dutou kuličkou, tři náušnice se závěskem z protilehlých dutých kuliček (hroby č. 133, 459 a 466), 34 esovitých záušnic a konečně i 51 náhrdelníků ze skleněných korálků, mezi nimi pak v hrobě 356 také melounovité korálky, jinak typické pro Karpatskou kotlinu. Náhrdelníky se jinak skládaly z korálků různých typů a tvarů. Zajímavostí je lunicovitý závěsek, který byl součástí náhrdelníku z hrobu 570 a bronzový závěsek lunicového tvaru

z dětského hrobu č. 513. V dětském hrobě č. 273 se našel i bronzový nákrčník (*Klanica 2006*, s. 77–109).

Starší, jižní část I. pohřebiště a I. pohřebiště jako takové obsahuje chudší výbavu mužských hrobů než hroby v mladší části a na II. pohřebišti. U ženských hrobů takový rozdíl nepozorujeme. S chronologií je spojen i výskyt hrobových výklenků, který je rovněž omezen na starší kostrové hroby (*Klanica 2006*, s. 116).

5.2. Sídliště

5.2.1. Dunaújváros

Záchranný výzkum na lokalitě probíhal od roku 1966 v dosti náročných podmínkách. Celá lokalita o rozsahu 22 000 m² (obr. 10) byla odkryta během 46 dní v říjnu a listopadu daného roku. Zkoumán byl pás o délce cca 440 m a šířce cca 50 m. Celý výzkum byl pod záštitou a vedením ředitelky dunaújvárosského muzea Eszter B. Vágó.

Povedlo se odkrýt 37 avarských zahloubených domů, dvě avarské hospodářské stavby a šest avarských pecí. Kromě toho byla objevena ještě jedna pec z doby římské a z doby arpádovských Maďarů se pak dochovalo deset obytných staveb, tři hospodářské stavby a devět pecí. K tomu se přidaly ještě dva nedatované objekty neznámé funkce, 49 jam, 41 příkopů vedoucích v různých směrech, pět koncentrací keramického střepového materiálu a jeden hrob (*Bóna 1973*, s. 139).

Celé sídliště leží na spraších v údolí u dunajského břehu. Na lokalitě jsou i starší nálezy, např. římský pochodový tábor a hřbitov. Údolí je široké cca 130–150 m. Jižní část sídliště z údolí částečně vystupuje, a tak aby nahradili chybějící přirozenou ochranu, kterou skýtal svahy údolí, vybudovali zde trojitě příkopy. Severní část je oproti té jižní menší, domy jsou zde poměrně hustě vedle sebe. Naopak jižní část je tvořena domy volněji uspořádanými, které více využívají volný prostor. Autor uvádí, že severní část je starší a po čase byla opuštěna, v tom okamžiku ale již fungovala a byla osídlena i jižní část, vybavená větším množstvím zřejmě ochranných příkopů. Tyto příkopy jsou úzké se zaobleným dnem. Příkopy nacházející se mezi jednotlivými usedlostmi jsou častěji čtyřhranného průřezu, někdy obklopovaly také prázdné plochy (*Bóna 1973*, s. 142).

Na severním konci jsou domy ve dvou místech seřazeny do půlkruhové formace, což připomíná seřazení jurt u středoasijských nomádských kmenů, v případě objektu č. 19. autor přímo navrhuje, že by se mohlo o jurtu jednat, případně o stan jiného typu. V této stavbě se nepovedlo nalézt žádný opěrný systém, který by mohl nést střechu, zato se pod podlahou

odkrylo velké množství menších jamek o hloubce 5–15 cm (*Bóna 1973*, s. 140, 145). Sídliště bylo pravděpodobně obýváno cca 50 až 60 let, nicméně zdá se, že ne nepřetržitě. V domech se dochovalo velmi málo běžného inventáře, bylo zde málo keramiky, některé kúlové jamky byly jen překryty většími kameny tak, aby se do nich daly po čase zase kúly zapustit (domy č. 32, 37 a 38). V domech č. 18, 26 a 39 si zase majitelé nechali kameny určené ke stavbě pece. Výjimkou jsou stavby 14, 42 a 43, které byly naopak jako jedny z mála opuštěny nezáměrně a narychlo, v domě č. 42 se dokonce zachoval hrnec uložený přímo v peci. Autor se proto přiklání k vysvětlení, že vesnice byla využívána především v chladnějších měsících, kdežto během teplejší části roku byla většina jejich obyvatel pryč (*Bóna, 1973*, s. 141).

Jednotlivé domy jsou nepravidelně čtyřúhelného tvaru se zaoblenými rohy, případně oválné. Často se našly i pravidelně umístěné kúlové jamky ve středu protilehlých kratších stran, které patrně nesly krov střechy. To bylo doloženo u 24 domů, z nichž jedenáct nemělo už žádnou další střešní podpěru. Kolem stěn bylo většinou nalezeno dalších sedm až osm menších kúlových jamek. U šesti domů se kúlový opěrný systém střechy nedochoval vůbec. Stěny staveb byly omazané hlínou. Otopná zařízení jsou bez výjimky kamenná a v rohu stavby. V téměř kompletní podobě se dochovaly v pěti domech.

Z nálezů je nutno zmínit nálezy šedé keramiky. Ta byla dobře pálená, jemná s tenkými stěnami. Zdobena byla různými typy jednoduchých i hřebenových vlnic nebo rytými pásy. Podle klasifikace Dariny Bialekové⁵ se na Dunaújvárosi našly především typy I (41 %) a V (32 %), tzn. nádoby s výlevkovým hrdlem a hrnce. Tuto keramiku datovala Bialeková podle nálezů litých opaskových garnitur a byzantských mincí do prvních dvou třetin 7. století, což Bóna na základě Dunaújvárose potvrzuje (*Bóna 1973*, s. 150, 151; *Bialeková 1968*, s. 206, 214). Dalšími typem keramiky byla z 9 % keramika černá nebo tmavošedá, z mírně hrubého těsta, ale stále jemná. Takto byly vyrobeny především džbány. Naprostou většinu celkového objemu nalezené keramiky (80 %) tvořily jednoduché v ruce lepené nádoby, která se považovaly za nomádský produkt. Analogie autor nachází např. na hunské lokalitě Iwolga (*Bóna 1973*, s. 152).

Mezi nálezy nechyběly ani přesleny, dvojkónické nebo jednodušší ploché. Zajímavostí je přeslen z domu 53, který byl vyroben z kusu terry sigillaty nebo naopak přeslen z domu 42, vyrobený z olova. Méně často se našly nože nebo železné dýky, zlomky železných šidel a jehel, hřebíky, kostěné jehly, brousky a po jednom exempláři se

⁵ Celý klasifikační systém je podrobněji představen v kapitole 6.1.3.

povedlo nalézt rovněž fragmenty keramické lampy, jeden skleněný korálek a v domě č. 12 lasturu velevruba (Bóna 1973, s. 155, 156).

Kromě uvedených typicky sídlištních nálezů se na lokalitě objevil i jeden hrob. Jednalo se o pohřeb malé dívky, který se nacházel ve vzdálenosti 1 m od domu č. 15 v blízkosti zahloubeného ohniště č. 36, tj. na samém okraji osídleného areálu. Patrně nešlo o jediný hrob, ostatní byly ale zničeny stroji při skrývce. Dochovaný hrob byl dostatečně hluboký, vyložen prkny. Zdá se, že byl v průběhu času vykraden, z výbavy se dochovaly pouze skleněné korálky (Bóna 1973, s. 148, 149).

5.2.2. Zillingtal

Rakouská vesnice Zillingtal leží přibližně 50 km jižně od Vídně. Zde se roku 1985 poprvé objevilo avarské pohřebiště a roku 1993 také avarské sídliště (obr. 11). To se nacházelo přibližně jeden kilometr jihovýchodně od odkrytého pohřebiště, na jižním svahu v blízkosti potoka. Obě lokality byly dobře dostupné, jsou navzájem v dohledu. První testovací sondy byly provedeny již roku 1993 a od roku 1994 zde probíhal systematický výzkum, který trval i roku 1995 a 1997 pod vedením A. Distelbergera. Během těchto tří sezón byly odkryty pozůstatky sídliště z doby avarské a také římská vila (Herold 2013, s. 131, 135).

Sídliště doby avarské bylo tvořeno 14 jámami válcovitého tvaru o průměru 1,2 – 1,5 m nebo v průměru většími, dosti mělkými jámami. Kromě nich byla odkryta i sestava kůlových jamek v rozestupech 70 – 80 cm; ty mohly patrně sloužit jako opora nadzemní stavby o rozměrech 4,5 x 5,5 m, ať už obytné nebo užitné funkce (Herold 2010, s. 107). Zahloubené domy, které se vyskytují na ostatních sídlištních doby avarské v oblasti kaganátu i za jeho hranicemi se zde nenašly. Je možné, že tato absence je způsobena nedokončeným výzkumem, jelikož severozápadní část nebyla archeologicky prozkoumána a tyto zahloubené stavby mohly být koncentrovány právě zde. Některé avarské sídlištní aktivity narušily také starší římskou vilu. Je otázka, v jakém stavu se vila nacházela v období avarského kaganátu, ale je pravděpodobné, že byly stále zachovány alespoň základy některých zdí. Na ploše vily se objevil menší příkop v její jihozápadní části a řady kůlových jamek v západní a jihozápadní části. Některé jamky byly zahloubeny přímo do římské mramorové podlahy, jiné do vkopů po již zaniklých zdech (Herold 2013, s. 132).

Na základě objevené keramiky bylo sídliště chronologicky rozděleno na pět fází, přičemž poslední pátá fáze je reprezentována pouze jediným objektem; začátek sídliště byl datován do střední doby avarské, jeho zánik pak do pozdně avarského období (Herold 2013,

s. 132). Keramika nalezená na sídlišti odpovídá keramice ze zillingtalských hrobů, není tedy doložena speciální funerální keramika. Keramika reprezentující nejstarší první fázi byla objevena v objektech č. 1, 6, 7 a 8. Fázi dvě zastupují objekty 3, 4 a 5. Následující třetí fáze byla doložena objektem 11 a také výše zmíněnou kúlovou stavbou, čtvrtou fázi ukazují objekty č. 2, 9, 10 a 12. Keramika se na sídlišti vyskytuje jak v ruce robená, tak točená na pomalém kruhu; v čase postupně ubývá keramiky v ruce dělané, ale i tak se udržuje po všechny sídlištní fáze (*Herold 2010*, s. 102, 103).

Vyjma keramiky se na sídlišti našly rovněž náušnice s válečkovým závěskem a čtyřmi lůžky pro skleněné vložky, litá přezka štítkovitého tvaru a se železným trnem, lité bronzové nákončí postranního řemene zdobené prolamovaným motivem úponky, další lité bronzové nákončí postranního řemene s motivem lilie, lité kování postranního řemene se čtyřmi kulatými vypnulínami, dvojkónický přeslen vyrobený z římské cihly a také kostěná jehla (*Herold 2010*, s. 3, 5, 119). Zajímavostí jsou nálezy kosterních pozůstatků malých dětí v odpadních jámách (*Herold 2013*, s. 134).

5.2.3. Bajč – Medzi kanálmi

Raně středověké sídliště (obr. 12) bylo objevené v katastru obce Bajč na jižním Slovensku, asi osm kilometrů jižně od Nových Zámků. Řeka Žitava zde na levém břehu svými rameny tvořila jakýsi poloostrov, na kterém se sídliště nacházelo. Lokalita jako taková je polykulturní, jelikož v té samé oblasti bylo objeveno také neolitické sídliště, náležíci želiezovské skupině a rané lengyelské kultuře, sporadicky také eneolitické osídlení kultury badenské a v malém počtu také objekty ze střední doby laténské. Samotný výzkum začal roku 1987. Odkryta byla zprvu plocha cca 3 000 m² a na ní patnáct hrobů se dvěma domy (*Ruttkay 2002*, s. 245, 247, 249). Postupně odkrytá plocha dosáhla rozměrů téměř 35 000 m². Z raného a vrcholného středověku se povedlo odhalit 551 objektů a 47 hrobů, doprovázených příkopovým systémem. Většina objektů byla datována do období od 6. do 11. století. Pozdější období, tzn. 12. až 13. století, je zde doloženo jen velmi sporadicky a osídlení je pro tuto dobu na lokalitě potvrzeno především díky sběrům (*Ruttkay 2002*, s. 250, 298). V rámci raně středověké části sídliště je možno vidět celkem čtyři chronologické horizonty.

První horizont byl datován do 2. poloviny 6. století až do první poloviny 7. století. Vyznačuje přítomností keramiky pražského typu, která mezi nálezy dominovala. Objekty byly koncentrovány hlavně v jižní části lokality a nebyly nijak výrazně systematicky rozmístěné. Celkem bylo odkryto deset objektů – čtyři domy, tři samostatně stojící pece a tři

jámy. Tyto objekty se nacházely v rozestupech cca 15 až 25 m. Druhý horizont je již výraznější, řadíme k němu 100 různých objektů. Datován byl od druhé poloviny 7. století až do první poloviny 8. století. Opět zaujímá především jižní a k tomu navíc střední část lokality. Keramika je opět pražského typu, a navíc se objevují i nádoby staršího podunajského typu. Následující, třetí horizont, se vyznačuje největší koncentrací objektů vůbec. Tato fáze byla datována od konce 8. století po první polovinu 9. století. Celkem zde nalezneme na 250 objektů, soustředěných v severní části lokality. Tyto objekty tvoří dvě skupiny, mezi kterými je volný prostor bez jakýchkoliv zaznamenaných objektů. V obou skupinách byly domy uspořádány do dvou až tří řad. Keramika je zejména mladšího podunajského typu. Konečně poslední, čtvrtý horizont sídliště trvá od 2. poloviny 9. století po konec 10., nejdéle začátek 11. století. Centrum zůstalo v severní části, domy jsou seřazeny do dvou řad vedoucích od severu k jihu, mezi řadami je opět volný prostor. Severně od seřazených domů bylo objeveno seskupení jam. Keramika je poměrně vyspělá, z jemnějšího materiálu (*Ruttkay 2002*, s. 250, 298–300).

Obytné stavby měly podobu zahlobených, čtyřhranných domů. Autor je rozdělil na pět typů, a to dle uspořádání kulové konstrukce: typ I je zcela bez kúlů; typ II se vyznačuje kúly ve středech stran, obvykle těch kratších; u typu III byly kúly v rozích stavby a někdy také ve středech protilehlých stran; typ IV má alespoň šest kúlů, tři podél každé delší strany; poslední typ V je rovněž šestikúlový, z nichž dva jsou uprostřed obou z delších stran a zbylé čtyři jsou po dvou umístěny těsně za kratšími stranami, tzn. vně zahlobené části stavby. Počtem jednoznačně dominují první dva typy – I. se 34 domy, II. se 26 domy. Rozloha domů se poměrně liší, pohybovala se od 4,8 m² v tom nejmenším případě až po 18,4 m² u toho největšího z domů. Rohy staveb byly obvykle více či méně zaoblené. Střechu předpokládáme sedlovou, vystavenou z rákosu nebo došek. Jen u čtyř domů se dochovaly stopy vchodu, a to v podobě široké jazykovité nebo cca čtyřhranné zahlobené části, vystupující mimo samotnou plochu domu. I tento prostor byl pravděpodobně nějak zastřešen. V obytných stavbách nemohlo chybět otopné zařízení. V případě Bajče se jednalo obvykle o kamennou pec v rohu domu nebo o ohniště na obdobném místě. Pece byly vyrobeny např. z říčních kamenů nebo i z kusů mlecích kamenů. Vzácně se v domech našla i hliněná pec. Rozměry pecí se pohybovaly v rozmezí 70 x 50 cm až po 120 x 110 cm (*Ruttkay 2002*, s. 521–527).

Hliněné pece byly sice v domech vzácné, ale poměrně často je nacházíme umístěné samostatně mezi jinými sídlištními objekty. Zde se jich našlo celkem 61, standardně byly kupolovitého tvaru s předpecní jámou – tj. dle autorovy typologie typ I. Typ II se navíc

vyznačuje přítomností komínu na dým, umístěným v zadní části pece a odlišnou konstrukcí – pece tohoto typu byly vyhloubené přímo do podloží. Typ III je pak shrnující kategorií pro ostatní pece, které svou podobou neodpovídají ani jednomu z prvních dvou typů, např. pro pec z objektu č. 721 s podkovovitou kamennou základnou, umístěnou do hluboké jámy s jazykovitým vstupem s jedním schodem. Aby se zlepšily tepelné vlastnosti pecí, bývaly v některých případech obloženy izolací z písku, šterku, kamení nebo střepů. (*Ruttkay 2002*, s. 258, 260).

Sídliště bylo doplněno několika systémy žlabů, dochovaných v podobě příkopu o profilu ve tvaru U. Palisáda nebyla dosud doložena, i když v některých částech byly odkryty kůlové jamky (*Ruttkay 2002*, s. 268, 269).

Vyjma obytných staveb a otopných zařízení byly velmi častým typem objektu různé zásobní jámy, mělké i hluboké. Zásobnice o hloubce více než 80 cm jsou kumulované v severní části lokality. Tento fakt byl způsoben jednak vnitřním členěním osady jako takové do jednotlivých horizontů, ale také tím, že v jižní části bylo velmi obtížné vyhloubit dostatečně hlubokou jámu kvůli vysoké hladině spodní vody. Většina větších jam se tedy objevuje až od konce 8. století. Zásobnice mají různé tvary, kotlovité, válcovité nebo kónické. Nejhlubší z nich sahala do více než 3 metrů. Kromě zásobnic evidujeme také pražící jámy vanovitého tvaru, vyplněné silnými vrstvami popela, množstvím střepů a paleozoologických zbytků. Vysvětlením funkce těchto jam může být např. to, že se jednalo o spodní části předpecních jam samostatně stojících hliněných pecí, nebo šlo o zbytek jiného nadzemního objektu (*Ruttkay 2002*, s. 265–267, 319, 320).

Z materiální kultury je nejhustěji zastoupena keramika. Autor ji rozděluje do čtyř horizontů, které se promítly i do chronologického rozdělení celého sídliště. Naprostou převahu ve všech horizontech mají hrnce a nádoby hrncovitého tvaru, dále nacházíme pražnice a pekáče, zcela minimálně se pak nachází misky nebo pohárky. Dominuje keramika obtáčená. Nádoby dělané pouze v ruce mají převahu pouze v nejstarším, prvním horizontu. Ten je zastoupen keramikou pražského typu, nádobami vejčitých nebo soudkovitých tvarů s málo vytaženým ústím a obvykle bez výzdoby. Autor ho datuje do 6. až 7. století. Od druhého horizontu dále již dominuje keramika obtáčená. Keramická produkce se přeorientovala na nádoby spíše podunajského typu, keramiky pražského typu během druhého horizontu ubývá. Nacházíme již zejména hrncovité tvary, výzdoba se objevuje také častěji – jde hlavně o hřebenové vlnice nebo linie. Od tohoto horizontu se také občas objevují více či méně plastické značky na dnech v podobě jednoduchých geometrických tvarů. Druhý horizont je datován do 7. až první poloviny 8. století. Keramika podunajského typu již

absolutně dominuje ve třetím horizontu, tj. od druhé poloviny 8. století do první poloviny 9. století, vyznačujícím se hrncovitými nádobami s výrazně vytaženým ústím a nárůstem nálezů misek. Výzdoba je stále hřebenová, vzácně se objevuje i výzdoba vyrobená jednoduchým rydlem. Okraje jsou někdy zdobené zářezy. Poslední, nejmladší horizont se vyznačuje jemnější keramikou, tvarově stále obdobnou předcházejícím horizontům. Výzdoba je častěji prováděna jednoduchým rydlem, objevuje se také plastická lišta na výduť. Tento horizont trvá od poloviny 9. století až do přelomu 10. a 11. století (*Ruttkay 2002*, s. 269–278).

Z keramiky byly vyrobené také přesleny. Ty byly častým nálezem, přičemž jejich tvary byly různé – některé byly dvojkónické, jiné kulaté, diskovité nebo válcovité. Nálezů z jiných materiálů bylo méně – jmenujme kostěná šídla, jehly, hřeben nebo nezvyklé brusle, mlecí kameny a kamenné brousky, železné nože, kování věder, železné opaskové kování, zlomky srpů, železný prsten, přezky a vrtulkovitou závlačku. Sekera se objevila pouze v jednom případě. V objektu 746 se našlo i udidlo a hrot kopí. Bronzy také nebyly časté, objevilo se jedno bronzové šídlo, zlomky puklic, nápažníku, oválné náušnice a pinzety. Skleněné výrobky jsou zastoupeny pouze korálky (*Ruttkay 2002*, s. 278–288). Mezi zvířecími kostmi, uloženými obvykle v jámách, dominovaly kosti psa a ovce (29,8 % a 19,2 %), poté tura domácího (14,9 %), koně (12,8 %) a prasat (6,4 %). Kolem 6 % nalezených kostí patřilo kozám, slepicím a husám. Našlo se také několik želvích krunýřů (*Ruttkay 2002*, s. 288).

5.2.4. Březno u Loun

Sídliště leží u řeky Ohře v okrese Louny, na půl cesty mezi městy Louny a Postoloprty. Založeno bylo na terase nad řekou, ve výšce 190 až 192 m n. m. na černoze, z jedné strany bylo vymezené samotnou Ohří, ze severovýchodu pak Měleckým potokem a ze západu Březenským vrchem (obr. 13). Kolem potoka i Ohře byly podmačené nivy, které se daly využít jen jako pastviny (*Pleinerová 1975*, s. 13–20).

Výzkum se začal jako klasický záchranný, roku 1957 byla objevena první raně středověká chata č. 5. Na základě tohoto objevu se započal systematický výzkum, který trval od roku 1961 do roku 1973. Poté ještě byly prováděny menší průzkumy na okraji dosud odkryté lokality (*Pleinerová 1975*, s. 21; 2000, s. 5).

Slovanské osídlení zde trvalo od 6. do konce 9. století, nejdéle do samého počátku století 10., ale lokalita jako taková je polykulturní. Doloženy jsou sídelní aktivity již od neolitu, kdy oblast osídlili nositelé kultury s lineární keramikou a později i nositelé kultury

s vypíchanou keramikou. V době bronzové je nahradilo sídliště kultury únětické. Dokladem laténské aktivity je hrob ženy se šperky datovanými do období cca 200 př. n. l., konečně přímými předchůdci slovanského obyvatelstva byli Germáni, kteří zde žili až do pol. 6. stol. (Pleinerová 1975, s. 22).

Slovanská vesnice se rozkládala na pásu dlouhém cca 320 m a širokém nejvíce 70 m, tzn. na ploše 1, 8 ha. Celkem bylo nalezeno 117 objektů, z toho 76 příkopů nebo jam a 41 domů (Pleinerová 2000, s. 9).

Raně středověké osídlení bylo rozděleno na tři etapy, z nichž nejdelší byla ta poslední – trvala více než 100 let. Pro kratší trvání prvních dvou etap a hiát mezi nimi svědčí výrazně menší počet domů a objektů (Pleinerová 2000, s. 253). První etapa, trvající asi po dvě generace, tj. 40–50 let, patří raným Slovanům a kultuře s keramikou pražského typu. Její domy a další objekty se rozkládaly hlavně ve střední a západní části sídliště, přičemž tam řadíme celkem osm domů a 18 jam. Domy byly uspořádány přibližně do půlkruhu s centrální volnou plochou. Charakteristické jsou domy s kamennou pecí v severozápadním rohu a kůlovou jamkou uvnitř ve středu jižní stěny. Půdorysy domů jsou zpravidla čtyřhranné a rozkládaly se na ploše 10 až 11 m²; nejmenší pak jen 7,5 m². Mezi kovovými nálezy jsou malé bronzové plíšky, fragmenty železné tyčky a železná miska z jámy 95; celkem jde o čtyři nálezy. Kostěných nálezů mnoho nebylo, dochovaly se jen fragment hřebene, jehla s ouškem a jedno vyhlazené žebro. Z kamene se dochovaly rotační mlýnky, brousky hranolovitého tvaru a jeden přeslen. Největší objem tvoří keramické výrobky – pět přeslenů (šestý z kamene), část pražnice a ze všech objektů nádoby a střepy. Typické byly nádoby vázovitého tvaru, tak běžné pro pražský typ a méně často pak nádoby soudkovité se zataženými okraji. Nádoby byly dělané v ruce, dobře vypálené. Standardně je většina z nich nezdobená, nicméně našlo se i několik nádob s výzdobou – vlnicí a rovnoběžnými liniemi (Pleinerová 2000, s. 141, 142–149).

Ke druhé etapě se řadí osm domů a 25 jam, přičemž její trvání se odhaduje na 40 až 50 let. Osídlení této etapy to první nenahradilo bezprostředně, jelikož mezi oběma fázemi je asi 50 až 60 let hiát (Pleinerová 2000, s. 155). Během této II. fáze vesnice leží těsně u hrany terasy ve střední a západní části naleziště. Domy s přilehlými jámami tvoří samostatné usedlosti, oddělené volným prostorem. Domy jsou stále přibližně čtyřhranné, s otopnými zařízeními v severozápadním rohu. Kromě pecí z malých nebo středních kamenů se výjimečně setkáváme také s ohništěm postaveným z výrazně větších kamenů (např. v domě 93). Velikost domů se pohybovala od 5,6 m² po 11 m². Jámy mohly sloužit jako zásobní pro uskladnění potravin, pokud byly dostatečně hluboké. Kromě nich se objevily mnohé další,

které měly různé tvary a které byly poměrně dost mělké. Jejich funkce není dosud jednoznačně určitelná. Zásobní jámy mohly být válcové, kotlovité, hruškovité nebo vakovité. Ve dvou z nich se našly kostry zvířat – např. jáma 144 obsahovala patrně kostru kočky. Keramické nálezy tvořily čtyři přesleny, pražnice a samozřejmě nádoby nebo střepové fragmenty. Opět dominují vázovité tvary nádob, ojediněle se našly kónické šálky a jeden talíř. Okraje nádob bývají nejčastěji vytažené, tenké a zaoblené. Dekorace jsou buď sice pravidelné, ale zároveň dosti těžkopádné a hrubé, nebo naopak technicky téměř perfektní. Keramika je zdobená hlavně vlnicemi (zaoblenými, špičatými i zkosenými) a je tvrdě vypálená. Z kamenných nálezů se objevil pouze přeslen ze šedého kamene a čtyři rotační kamenné mlýnky. Kovový inventář zastupují zlomky železných nožů, fragmenty železných tyčinek a jeden kousek železného drátku. Kostěné předměty nejsou doloženy téměř vůbec, s výjimkou zlomku kostěného hřebene (*Pleinerová 2000*, s. 149–156).

Závěrečnou etapou je třetí s odkrytými 23 domy, dvěma objekty nejasné funkce a 27 jámami. Domy v západní části byly seřazeny do půlkruhu, ve středu pak byla hluboká čtverhranná, vydřevená jáma, interpretovaná jako studna. Ve střední části není situace tak jasná, jelikož vesnice v této části byla zpočátku tvořena pouhými čtyřmi domy a později se rozšířila o další tři. Ještě jiný charakter má část východní, kde bylo osm domů seřazeno podle svých delších stran do řad podél toku řeky v S – J směru. Tato fáze tedy dohromady zabírala celou zkoumanou plochu. Zajímavá je pozice domu 98, který stál vyloučeně stranou od ostatních na vyvýšeném západním svahu. Základní formou obydlí byly stále polozemnice, nicméně domy 67 a 70 byly zřejmě na úrovni povrchu. Pro domy ze třetí fáze nemáme dominantní sjednocující půdorys, který by všem dal obdobný ráz. Zajímavé jsou např. čtyřhranné, nečekaně úzké domy. Pro umístění otopného zařízení také neexistoval jednotný zvyk – někdy jsou umístěny do severozápadního rohu, jindy do jiného nebo dvakrát dokonce blízko středu obytné plochy (domy 39 a 98). Kúlové jamky byly rovněž rozmístěny nepravidelně – třeba dvě ve středu kratších stran nebo čtyři jamky v rozích domu. Podobně variabilní byla rozloha domů, která se pohybovala od nejmenšího domu č. 29 s 5,9 m² po největší stavbu, dům č. 10 s 17 m². Výjimečný byl dvoudílný dům č. 83 s malou předsíní oddělenou kamennou zídou. Objevilo se celkem 27 jam – 12 z nich jistě sloužilo jako zásobní jámy nebo síla. Pět sil mělo klasický hruškovitý tvar, případně vakovitý nebo dížovitý se zúženým hrdlem a ústím. Ostatní jámy měly široká ústí, tvaru kotlovitého nebo s rovným dnem (*Pleinerová 2000*, s. 157–158, 257).

Z nálezů vyjmenujme dva kamenné brousky, rotační kamenné mlýnky a rozlomený kamenný přeslen. Dále se v jámě č. 419 našel hrubý polotovár kamenné sekery a pět

pazourků, nicméně zde se jedná o neolitickou intruzi z blízkého neolitického sídliště. Ze všech etap bylo v této poslední nejvíce výrobků z kovů – mluvíme zejména o šesti železných nožích (Pleinerová 2000, s. 158, 159). V objektu č. 135 se našlo také jazykovité kování s tulejkovým zakončením, připevňované k opasku nýty. K opasku patří i železná přezka z objektu 419 se čtyřhranným rámem a zaoblenými rohy, s plochým rubem a přední stranou pokrytou příčnými rýžkami. Ze slovanských lokalit jinak známe kruhové, oválné nebo čtyřhranné přezky a přezky tvaru „D“. Mezi další inventář patří skleněný olivovitý korálek z neprůsvitného skla, kostěná šídla, dláto a vrták (Pleinerová 2000, s. 165, 166). Ke keramickým výrobkům patří zlomky pražnic nalezené ve třech domech a čtyřech jámách, osm přeslenů ze sedmi domů, hliněné závaží, čtyři zcela kompletně dochované nádoby, pět velkých částí nádob a na tři a půl tisíce střepů. Nádoby zastupovaly tvary vázovité a hrncovité, misky, láhve i talíře. Nejméně bylo talířů a lahví, jejichž pozůstatky se našly jen ve dvou a ve třech objektech. Misky máme doloženy v deseti případech. Vázy a široké hrnce byly často zdobené, obvykle rytými motivy, méně často plastickou výzdobou. Opakuje se motiv vlnice, zajímavá je např. nádoba z jámy 169 se svislou vlnicí, častý je motiv vodorovných nebo kolmých linií vytvořených rydlem nebo motiv rybí kosti. Ve dvou případech pozorujeme také plastické značky na dnech nádob – u nádoby z domu 44 jde např. o motiv kříže. Dům 44 náleží k nejmladším domům na lokalitě vůbec, datujeme ho do druhé pol. 9. stol., případně na samý začátek 10. stol. Druhá nádoba se značkou na dnu pochází z jámy 127, motiv tvoří obdélník se dvěma diagonálními čarami. Třetí etapu dle výše uvedeného datuje autorka do období 9. století, s případnými krátkými přesahy na konec 8. stol. a začátek 10. stol. (Pleinerová 2000, s. 167, 169).

Na odkryté ploše se objevily také dva hroby č. 68 a 82, oba stranou od vsi. Hrob 68 obsahoval nepříliš výraznou výbavu – masivní železnou přezku a malý stříbrný kroužek, patrně náleží ke slovanskému osídlení, ale nelze vyloučit ani starší dataci. V druhém hrobě byl odkryt hrob bez milodarů s hlavou zemřelého k jihu, přičemž nebožtík byl uložen na dřevěné podložce. Ta poskytla radiokarbonové datum ^{14}C , které po kalibraci odpovídá období 790–985 AD (Pleinerová 2000, s. 258).

Vchod je bezpečně dokázán pouze v atypickém domě 83, kde je v zídce, oddělující předsíň od obytné části, jasně patrný otvor o šířce zhruba 80 cm. Dům 78 byl vybaven vchodovým výklenkem, dům 75 měl uprostřed severní stěny polokruhovitou jámu, snad spojitelnou se vchodem a konečně dům 5 z první fáze osídlení měl u západní stěny podlažku z kamenů, která může přítomnost vchodu naznačovat (Pleinerová 2000, s. 261). U domu 28

se při jižní stěně v hloubce 35 cm pod podlahou nacházel malý sklípek o rozměrech 90 x 42 cm (*Pleinerová 2000*, s. 263).

Převážná většina domů měla střechu s vaznicovou soustavou, v I. a II. etapě se často nacházely domy jen s jednou sochou uprostřed jižní stěny, druhou sochu asi můžeme předpokládat z vnější strany zahloubené části domu; sedlová střecha se nabízí v případě domu 29. V domě č. 5 se podařilo prokázat pletenou konstrukci stěn, kde byly podél zahloubené části zjištěny drobné kulové jamky, obdobně tomu bylo ve spodní části domu 16 a v domě 66, u kterého se dala odhadnout i mocnost stěn dle nalezeného základového pásu podél obvodu zahloubené obytné části – ta byla cca 20 cm. Srubová konstrukce byla v Březně doložena u dvou staveb (*Pleinerová 2000*, s. 264, 265).

5.2.5. Roztoky u Prahy

Zkoumaná lokalita leží na levém břehu Vltavy severně od Prahy v katastru města Roztoky. Tato oblast ve výšce cca 350 m n. m. patří k zemědělsky nejvýhodnějším oblastem Čech, které byly od pravěku intenzivně využívány. Roku 1980 zde začal při příležitosti stavby elektrifikačních zařízení železniční trati předstihový archeologický výzkum, jehož nejvýznamnějším objevem bylo raně středověké sídliště (obr. 14), náležející kultuře pražského typu. Výzkum pokračoval následujících devět let a v jeho vedení se vystřídali archeologové P. Sankot, M. Kuna a M. Gojda. Výzkumy pokračovaly i v dalších sezónách v letech 2001, 2006 – 2010 a 2010 – 2012 (*Kuna – Profantová 2011*, s. 416; *Kuna et al. 2013*, s. 60).

Toto sídliště se nachází na jižním okraji roztockého katastrálního území, naproti polykulturní lokalitě Zámka. Rozkládá se na úrodném dnu ve výšce 170 až 185 m n. m., o délce cca 1500 m a šířce asi 100 až 150 m. Tento úzký pruh se rozšiřuje až na cca 300 m těsně před Únětickým potokem (*Kuna – Profantová 2005*, s. 15, 19). Je vymezen postupně se zužujícími prudkými svahy ze západu a řekou z východu. Jižní část byla uzavřena skalami, a tedy velmi obtížně přístupná. Archeologické doklady starších období, které máme na území sídliště doložené, se omezují pouze na přístupnou severní část. Právě této těžce dostupné jižní části dali raně středověcí obyvatelé přednost, a právě zde nacházíme těžiště roztockého sídliště (*Kuna – Profantová 2005*, s. 90). Umístění sídliště není nijak zvlášť strategicky významné, spíše naopak a ani zde neexistuje pozdější sídelní tradice, která by na tu raně středověkou navázala.

V severní části lokality tvořila podloží sprašová hlína s mocností okolo 2 metrů. V jihovýchodním směru se tato mocnost postupně snižovala, až na jižním okraji zcela

vymizela. Východní okraj byl tvořen asi 40 až 50 cm mocnou vrstvou hnědé hlíny, po které následovala tmavohnědá kompaktní vrstva, sledující břeh Vltavy (*Kuna – Profantová 2005*, s. 21, 22).

Celkem se podařilo prozkoumat 330–333 domů na 5,2 ha, tj. bylo odkryto jen cca 25 % původní rozlohy a jen zlomek původního počtu staveb. Je pravděpodobné, že na západním okraji zasahovalo osídlení až k samotnému úpatí svahu, na východě se pak zastavilo těsně u okraje vysokého říčního břehu – pod ním v nivě už existovalo reálné nebezpečí záplav. Z jihu bylo sídliště jednoznačně vymezeno skalnatým svahem, nicméně na severu se plocha otevírala směrem k Únětickému potoku. Podle původních odhadů z roku 2005 se předpokládalo, že tato vodoteč tvořila přirozenou severní hranici sídliště, nicméně výzkum Středočeského muzea v Roztokách odkryl další sídlištní objekt z období existence raně středověkého sídliště v místech na sever od Únětického potoka (*Kuna et al. 2013*, s. 63). M. Kuna a N. Profantová odhadují celkovou osídlenou plochu v rámci těchto hranic na 22 ha. Zároveň na základě hustoty objevených domů a objektů v jednotlivých sektorech odhadují původní počet na celém sídlišti na 750 až 1000, přičemž to záleží na tom, jak velkou plochu započítáme v rozlehlejší severní části v blízkosti Únětického potoka (*Kuna – Profantová 2005*, s. 103, 105; *Kuna – Profantová 2011*, s. 416). Zdá se, že sídliště mělo dvě centra – jedno u ústí Únětického potoka, druhé v jižní části (*Kuna et al. 2013*, s. 65).

Plocha domů se pohybuje mezi 4 až 17 m², převážně kolem 9 až 12 m² (počítáno přímo na dnu každého z domů). Tvar byl mírně obdélný, poměr stran byl okolo 1,1. Kratší strana je obvykle souběžná s osou, na které stojí kůl podepírající hřeben střechy. Hloubka domů byla cca 90 až 130 cm od dnešního povrchu, ale nesmíme zapomenout, že určování hloubky je poněkud nejisté kvůli změnám terénu, např. kvůli stavebním úpravám nebo erozi. Dominuje zde orientace domů podle světových stran. Méně domů je vůči světovým stranám mírně vychýleno po nebo proti směru hodinových ručiček a naprosté minimum domů tuto orientaci vůbec nedodrжуje a je vychýleno velmi výrazně.

Výrazným rysem sídlišť kultury pražského typu je výskyt otopného zařízení v rozích domů. Většinou tato kamenná pec s rozměry kolem 60 x 40 cm přiléhá přímo ke stěnám obvykle severozápadního, méně často západního, severovýchodního nebo jihozápadního rohu, případně od nich může být i s menším odstupem, snad proto, aby se ochránily dřevěné stěny před žářem. Takové pece se našly jen ve čtyřech domech, v ostatních případech se vyskytují pece přitisknuté ke stěnám. Pouze v jednom domě byla pec v mírné prohlubni a jednou naopak na vyvýšené ploše. Zbylé pece jsou vždy na úrovni podlahy. Stavěly se z velkých kusů kamene, postavených na užší stranu. Jedině v domě č. 932 byla zachycena

předpecní jáma. V domě číslo 739 bylo nalezeno i druhé otopné zařízení v podobě kupolovité hliněné pece.⁶ Klasická kamenná pec stála v jejím těsném sousedství. Podobná kupolovitá pec byla zřejmě i původní podobou samostatného objektu č. 1057, který byl pravděpodobně původně součástí jen částečně zachyceného domu č. 1058. Otopná zařízení byla v některých případech doplněna i o předpecní nádobu, zapuštěnou do země v okolí pece. Přímo předpecní keramické nádoby se povedlo nalézt ve 20 případech, v dalších osmi až devíti se našla prázdná jamka, ve které se nádoba patrně původně nacházela. Stěny domů v Roztokách mohly být postaveny různými způsoby – převažuje půdorys s jedním nebo dvěma kůly uprostřed stěny protilehlé k peci a následuje půdorys bez jednoznačných stop po kůlech. Ve dvou případech se objevil kůl v jednom z rohů, v několika málo situacích byl centrální kůl uprostřed strany oproti ohništi doplněn dalším kůlem v rohu domu. Uvnitř interiérů domů se často vyskytují menší jamky v různých uskupeních a na různých místech. Často se opakují dvojice středně velkých jamek před ústím pece nebo dva shluky malých jamek, které mohou indikovat opakované stavění určitého zařízení. U sedmi domů se objevily zahloubené malé sklípky nebo zásobní jámy. Obvykle jsou zahloubeny šikmo do stěny a do podlahy. Pouze ve třech až čtyřech případech se podařilo odkrýt tzv. vchodové výběžky, které jinak nacházíme na jiných lokalitách kultury pražského typu (*Kuna – Profantová 2005*, s. 107–117). Kromě obytných staveb se v Roztokách našlo už jen 35 zásobnic a dalších jam a jedna samostatně stojící pec, která ale s největší pravděpodobností byla původně součástí domu č. 1058. Tyto jámy se můžeme pokusit rozdělit na několik typů, ze kterých dominují obilnice s hrotitým dnem, přičemž pod obilnicí myslíme velké a hluboké jámy. Jen v několika případech pak máme zastoupeny obilnice s plochým dnem, velké a mělké jámy, a nakonec jámy malé. Obilnice s hrotitým dnem mívají válcovité až vejčité stěny s užším ústím. Hluboké jsou minimálně 100 cm (*Kuna – Profantová 2005*, s. 117–118).

5.3. Lokality s nálezy předmětů luxusnějšího charakteru

Výše uvedené lokality reprezentují výběr, který ilustruje charakter slovanských i avarských běžných pohřebišť a sídlišť. Nicméně pokud se chceme zaměřit na předměty dálkového obchodu v oblasti obývaných Slovanů, tak takové na lokalitách uvedeného typu obvykle nenalzáme. Dá se předpokládat, že vzhledem k venkovskému charakteru těchto

⁶ Takové pece jsou v českém prostředí vzácné, kromě dvou roztockých nálezů se objevila ještě v Praze-Bubenči, Břeclavi-Pohansku a Pavlově. Známé je rovněž ze Slovenska, Ukrajiny, SZ Rumunska, Polska a Moldávie. Vysvětlují se obvykle jako chlebové nebo dílenské pece (*Profantová 2006*, s. 120, 121).

lokalit se na nich jednoduše nenacházeli dostatečně solventní odběratelé takového zboží. Za nálezy takového typu se tedy musíme obrátit k lokalitám, kde se obchodník s cizokrajným, např. avarským zbožím, mohl spíše dočkat ochotného kupce – tj. na slovanská hradiště.

Počet objevených hradištních lokalit stále roste, v poslední době můžeme jmenovat např. nová hradiště s doklady předmětů avarské provenience v okolí Berounky, kde tyto lokality, jak se zdá, tvoří celou síť mocenských uzlů (*Profantová 2017*, s. 100). Mezi nimi vyniká lokalita Sv. Jan pod Skalou, kde se našlo 20 kusů avarských opaskových kování jak běžného, tak luxusního charakteru, což je po Praze-Šárce druhá největší kolekce na území Čech vůbec nebo Kosoř, kde za luxusní považujeme téměř třetinu zdejších nálezů avarské provenience (*Profantová 2017*, s. 108, 109). Kromě nových lokalit je třeba zmínit i některé ze starších nálezů, které hrají významnou roli v otázce avaro-slovanských kontaktů. Na již zmíněném pražském hradišti Šárka bylo objeveno mezi jinými nákončí opasku s florální výzdobou nebo obdélníkové prolamované kování s gryfem (*Profantová 1992*, s. 664, 720), další velká kolekce se našla např. na mikulčickém hradišti (*Profantová 1992*, s. 671).

Kromě hradišť dochází řidčeji k nálezům v odlišných kontextech – např. v depotu nalezeném v blízkosti Zlína (viz kapitola 6.1.3.).

6. Interpretace

6.1. Slovansko-avarské analogie a doklady kontaktů

O kontaktech Avarů a Slovanů se dochovalo poměrně dosti zmínek v písemných pramenech. Ty oproti archeologickým pramenům častěji ilustrují spíše starší období, tzn. 6. a 7. století – píše o nich byzantský Maurikios ve svém Strategikonu, Jan z Efesu, Teofylakt Simokattes, Herakleios, Pavel Diákon, Widukind, Nestor nebo české historii nejbližší Fredegar. Nestor ve své kronice Pověsti dávných let píše o slovanském kmeni Dulěbů. Na tento lid podle Nestora útočili vysocí a pyšní Avari a činili násilí jejich ženám, které zapřahali do vozů místo dobytka. Avari jsou v originále označeni jako *obrynъ*, v plurále *obri*, odkud je pak odvozen slovanský výraz *obr* jako označení pro nezvykle vysokého jedince (Téra 2014, s. 53).

6.1.1. Pohřebiště

Výše jsme vyjmenovali celkem pět lokalit, dvě z centrálních částí kaganátu, dvě čistě slovanská a poslední, která spojuje rysy obou kultur. Pohřebiště Tiszafüred i Pókaszepetk se nachází na území dnešního Maďarska; Devínská Nová Ves je dnes součástí slovenského hlavního města a zbývající lokality Břeclav-Pohansko a Prušánky I/II leží na území České republiky na jižní Moravě blízko hranic se Slovenskem a Rakouskem, tzn. za hranicemi tehdejšího kaganátu. Pohřebiště Devínská Nová Ves, vzdálené asi 80 km jižně od Břeclavi a Prušánek, je součástí pásu kostrových pohřebišť, která na jižním Slovensku rýsují přibližnou severní hranici kaganátu. Záchytnými body na této hraniční linii jsou lokality Košice, Prša, Nitra, a právě Devínská Nová Ves (Čilinská 1992, s. 5), na kterých nacházíme nejseverněji položená avarská kostrová pohřebiště.

Způsob pohřbívání raných Slovanů je od počátku jejich rozšiřování na nová území žárový. V Čechách, na Moravě a na Slovensku je v období od příchodu slovanských obyvatel po cca přelom 8. a 9. století žárový ritus dominantní v naprosté většině jimi osídlených oblastí. Tento ritus mohl mít obecně dvě podoby – mluvíme jak o žárových plochých pohřebištích, tak o žárových mohylových pohřebištích. Pro oblast Čech máme žárových plochých hrobů zatím velmi málo, vzhledem k tomu, kolik bychom vzhledem k počtu doložených sídlišť z téže doby předpokládali, na Moravě (vyjma zde uvedeného Pohanska u Břeclavi také dosud největší pohřebiště Přítluky nebo např. Velatice) i na Slovensku (např. Čakajovce u Nitry, Bešeňov nebo Výčapy-Opatovce) je situace lepší (Měřinský 2009, s. 97–99). Oblasti mohylového způsobu pohřbívání najdeme v Čechách na

jihu, jihozápadě a na východě,⁷ na jižní a východní Moravě s přesahem na západní Slovensko. Západoslovenská mohylová oblast je pak doplněna dalšími mohylovými oblastmi na horním toku Nitry a středním Váhu, v okolí Turca a východním Slovensku (Měřínský 2009, s. 103, 106, 107). Od pol. 8. do pol. 9. století se začaly dosavadní zvyklosti měnit a pohřbívání se pomalu přeorientovalo ke kostrovým pohřbům. Diskuze ohledně této problematiky je stále živá, tradičně se tato změna přisuzuje přijetí křesťanství a elitám, přijímajícím novou „módu“ z okolního prostředí. Přejít od kremace k inhumaci trval po několik generací, během kterých se v českých zemích pohřbívalo birituálně, přičemž jako birituální vnímáme taková pohřebiště, na kterých se oba rity, žárový i kostrový, vyskytly současně (Zábojník 2004, s. 339). Obdobná situace nastala v různých historických etapách i v jiných koutech Evropy – tak např. v Anglii nebo Polsku trvala biritualita rovněž několik generací. Někdy souvisela se vznikem prvních státních útvarů, jindy (např. u germánských kmenů) byla biritualita běžná už dlouho před tím (Štefan 2007, s. 824), obecně vždy přicházela spolu s proměnou elit, které si nový způsob pohřbívání osvojily jako první; od nich se pak zvyk rozšiřoval i na spodní stupínky společenského žebříčku (Štefan 2007, s. 828). Avarská pohřebiště se naopak vyznačují naprostou dominancí kostrového pohřebního ritu (obr. 15) na plochých pohřebištích, kterým se tak výrazně vyděluje vůči soudobým okolním žárovým pohřbům sousedních Slovanů, ať už na plochých, nebo mohylových pohřebištích. Pozorujeme sice určité výjimky, o kterých budeme mluvit níže, ale pohřební ritus kaganátu jako celku se po celou jeho existenci udržel beze změn.

Primárním, na první pohled patrným rozdílem mezi pohřbíváním v oblasti kaganátu a oblastmi Čech, Moravy a Slovenska je tedy samotný ritus. Nicméně, zásadní jsou pro nás také ty situace, které se tomuto standardu vymykají – jimi jsou nejstarší kostrové hroby, objevující se v dosud žárově pohřbívané slovanské společnosti, představující první vlastovky ukazující na změnu standardní podoby pohřbu, žárové hroby na jinak kostrových pohřebištích v kaganátu a pohřebiště birituální, na kterých se oba rity používaly souběžně. V této práci představuje první případ pohřebiště v Prušánkách, která reflektují proměnu ritu ve slovanské společnosti, na lokalitě Pókaszepetk na území kaganátu zase vidíme příklad žárové části pohřebiště a zástupcem birituální lokality je zde jak pohřebiště Devínská Nová Ves, tak i raně avarská část pohřebiště Pókaszepetk s několika žárovými hroby mezi zbylými

⁷ V Čechách dosud registrujeme následující mohylové oblasti: ve východních Čechách, kde je oblast ohraničena dolním Pojizeřím, Českým rájem a Chrudimskem a Čáslavskem; v západních Čechách máme několik ojedinělých nalezišť u horního toku Mže a patrně se jedná o výběžek oblasti jihočesko-rakouské; největší oblastí je pak ta jihočeská, od Příbrami až k Dunaji (Měřínský 2009, s. 103; Lutovský 1996).

kostrovými. Pro ilustraci kontaktů Avarů a Slovanů pak jsou zásadní právě druhé dvě situace – tj. žárová pohřebiště v centru kaganátu a birituální pohřebiště v centru i na hranicích.

6.1.1.1. *Kostrová pohřebiště*

Zemřelí jak na pohřebišti Prušánky, tak na lokalitách Tiszafüred, Devínská Nová Ves a Pókaszepetk byli uloženi v nepravidelně obdélných jamách se zaoblenými rohy, standardně v poloze na zádech s rukama složenými podél těla. Orientace hrobových jam se na Tiszafüred, Pókaszepetk i Devínské Nové Vsi přibližně shoduje – na všech jsou hroby orientovány ve směru západ – východ s menšími odchylkami a výjimkou jedné skupiny pókaszepetských hrobů, ve kterých jsou zemřelí uloženi opačně ve směru východ – západ. Prušánecké hroby bývají oproti tomu ve směru sever – jih. Hrobové jámy bývají na všech lokalitách dostatečně dlouhé, aby do nich byl mrtvý pohodlně uložen, a ještě zbyl prostor. Šířka hrobových jam se liší více – na pohřebišti Tiszafüred jsou hroby často poměrně úzké (kolem 50 cm), v Devínské Nové Vsi šířka spíše odpovídala výšce, tj. hroby nebyly tak výrazně úzké jako na Tiszafüred. Hloubka hrobů se na všech lokalitách průměrně pohybovala mezi 100–160 cm, hroby mělčí než 100 cm často patří dětem. V Prušánkách i na Tiszafüred byli někteří zemřelí uloženi do rakví – na obou pohřebištích se našly stopy více než 100 dřevěných rakví (tj. v Prušánkách v téměř 15 % případů, na Tiszafüred 8,14 %), v Prušánkách byl dokonce jeden zemřelý pohřben v rakvi okuté železem (*Klanica 2006*, s. 39). Na pohřebišti Pókaszepetk se pozůstatky dřevěných prken (obr. 16) dochovaly jen ve čtyřech případech (1,6 %) a je otázkou, jestli původně šlo o rakev nebo dřevěné obložení hrobové jámy; v dalších čtyřech hrobech se našla kůra stromů, která snad mohla v jistém smyslu nahrazovat klasickou rakev. V Devínské Nové Vsi se pouze v jednom případě objevily železné skoby, které patrně původně spojovaly desky rakve. V jiných případech byly hrobové jámy obloženy dřevěným obložením – v Prušánkách 11 hrobů (1,6 %), v Devínské Nové Vsi 118 (13,4 %). Na pohřebišti Tiszafüred se takové obložení nedochovalo, zato jeden ze zemřelých byl zabalen v kusech kůže. Deset hrobů (4 %) z pohřebiště Pókaszepetk obsahovalo vložené kameny – v naprosté většině šlo jen o jediný kámen, pouze u jednoho hrobu se našlo více kamenů pod a kolem kostry pohřbeného koně.

Pozoruhodný je rozdíl ve výskytu keramických milodarů – na téměř všech kostrových pohřebištích je keramických milodarů velké množství, nicméně je tu jedna výrazná výjimka. Tou je lokalita Tiszafüred, protože ačkoliv se stejně jako u ostatních jedná o pohřebiště s velkým počtem hrobů, bylo zde keramických nádob nalezeno pouze šest. Do hrobů se vkládaly nádoby náležející do různých keramických okruhů: keramika pražského

typu, keramika potiského typu i podunajská keramika, jen ve výjimečných případech došlo k nálezům nádoby řadící se ke keramice žluté a šedé – jednu nádobu žluté keramiky obsahoval hrob na pohřebišti Tiszafüred a jednu hrob na pohřebišti v Prušánkách. Šedá keramika je zastoupena také jen dvěma případy, z nichž oba evidujeme na pohřebišti Tiszafüred. Dalším typem nádob byla dřevěná vědra, zastoupená rovněž na všech lokalitách s výjimkou pohřebiště Tiszafüred. Tato vědra jednoznačně dominovala v Devínské Nové Vsi, kde jimi bylo vybaveno 28 % všech mužských a genderově neurčených hrobů a 19 % hrobů ženských. V Prušánkách téměř úplně absentují nálezy opaskových kování (k nim podrobněji v podkapitole 5.1.3), tak typických pro nomádskou tradici; naopak na pohřebištích Tiszafüred, Devínská Nová Ves i Pókaszeptk je součástí opaskových garnitur dostatečné množství. Jednoznačně největší množství garnitur obsahovaly mužské hroby z Tiszafüred – našly se v 83 % z nich. Dámské šperky (prsteny, náušnice, korálové náhrdelníky apod.) byly do hrobů vkládány na všech lokalitách. Nejběžnějším šperkem byly náušnice, na pohřebišti Pókaszeptk ho obsahovalo 26 % ženských hrobů, na Tiszafüred 79 %, v Devínské Nové Vsi 33 % a v Prušánkách 11 % ženských hrobů. Oblíbeným přídavkem byly náušnice i v případě dětských pohřbů, na Tiszafüred a v Prušánkách se výjimečně vyskytly i v hrobech mužských. Záušnice se objevily v hrobech na Prušánkách a v Devínské Nové Vsi, na ostatních lokalitách se nevyskytly vůbec. Poměrně běžné byly i šperky z korálků, které byly především v ženských a dětských hrobech, v mužských jen velmi výjimečně. Gombíky se vyskytly pouze na prušáneckém pohřebišti, na ostatních lokalitách se nenašly vůbec.

Z užitných nástrojů byly na všech lokalitách jednoznačně nejběžnější železné nože. Ty se objevovaly v hrobech bez ohledu na pohlaví nebo věk zemřelého. Chybí jedině na lokalitě Prušánky. Tam se místo těchto klasických železných nožů objevilo 16 zavíracích nožů/břitev, pro které máme doloženy analogie spíše ze západní Evropy, než z Podunají (*Klanica 2006*, s. 64). Běžná byla i křesadla i s křesacími kameny.

Ze zbraní registrujeme kopí nebo oštěpy, sekery, hroty šípů a někdy také meče nebo šavle. Nejvíce frekventovanými zbraněmi byly oštěpy/kopí, které se vyskytly na všech sledovaných kostrových lokalitách. Ve všech případech se objevovaly v hrobech mužů, případně v hrobech zemřelých bez určeného pohlaví. Pouze na Tiszafüred se v jednom případě vyskytl hrot oštěpu v hrobě dítěte. Hroty šípů zjevně dominovaly v Pókaszeptku, na pohřebištích Tiszafüred, Devínská Nová Ves a Prušánky jich bylo procentuálně podstatně méně. Sekery byly rovněž používány všude, ale na pohřebišti Prušánky byly o něco častěji využívaným milodarem než jinde. Všeobecně byly sekery o něco méně častější než např.

zmiňované hroty šípů nebo kopí. Nejvzácnějším typem zbraně byly meče a šavle. Až na jednu výjimku z pohřebiště Pókaszepetk se vždy vyskytly v hrobech mužů. Nejvíce mečů pochází z Devínské Nové Vsi, následuje Tiszafüred a nakonec Pókaszepetk a Prušánky, kde se meče objevily vždy pouze v jednom hrobě. Obdobnou zbraní je šavle, kterou nacházíme v sedmi hrobech z pohřebiště Tiszafüred, pěti hrobech z Devínské Nové Vsi a třech hrobech z Pókaszepetku.

Na lokalitách Tiszafüred, Pókaszepetk i Devínská Nová Ves se rovněž objevily koňské pohřby (obr. 17), tzn. jeden ze znaků nomádských pohřbů. Na Tiszafüred tvořily celkem 5,3 % všech pohřbů, na pohřebišti Pókaszepetk 7 %, a na Devínské Nové Vsi 12,6 %. Pohřby koní mohly být buď samostatné, nebo v přímé souvislosti s pohřbem jezdce. Koně z Devínské Nové Vsi jsou vždy pohřbeni i se svým jezcem, naopak na pohřebišti Pókaszepetk byl jezdecký pohřeb muže a koně objeven pouze v jednom případě; konečně na pohřebišti Tiszafüred se nenalezl ani jediný jednoznačně jezdecký hrob – koně byli vždy pohřbeni samostatně. Je pozoruhodné, že tyto koňské a jezdecké pohřby se z větší části vyskytují především na hranicích kaganátu, nikoliv v jeho středu; nacházíme je tedy tam, kde se jezdecká vojenská síla uplatnila nejvíce (*Pohl 2002*, s. 291). Tento poznatek podporují i naše pohřebiště, kdy Devínská Nová Ves na hranicích kaganátu poskytla největší počet těchto hrobů, Pókaszepetk, ležící relativně blízko hranic raně avarského kaganátu, poskytli pouze jeden a Tiszafüred, které bylo nejbližší centru, žádný. Tyto jezdecké a koňské pohřby kopírují postupné rozšiřování kaganátu – nejstarší jezdecké hroby se na území Slovenska vyskytují pouze v oblasti Komárna na pohřebišti Komárno II, ve středo-avarském období se jejich počet zvyšuje a rozšiřují se dále na východ (Komárno I, Radvaň, Štúrovo), v závěrečném stupni doby avarské nálezy dále stoupají do severnějších oblastí (Nové Zámky, Košice II) (*Ďuricová 2012*, s. 147, 148). Snad tedy můžeme říci, že takové jezdecké pohřby patřily mužům z jakýchsi „předsunutých jednotek“, kteří zde rozšiřovali území svého kaganátu.

Bez ohledu na někdy nízký počet koňských pohřbů (nebo jejich absenci v případě Prušánek) se na všech lokalitách objevily milodary související právě s jezdeckým. Na Tiszafüred, Pókaszepetk i Devínské Nové Vsi bylo objeveno poměrně mnoho třmenů, udidel i různých kování koňských postrojů (přezky, rozdělovače řemenní, faléry). Ostruhy nicméně téměř chyběly. Ty se naopak v počtu 18 kusů vyskytují na pohřebišti Prušánky, kde jinak nemáme doloženy ani přímé pohřby koní a ani jiné předměty odkazující na jezdeckou tradici. Toto zjištění potvrzuje dosavadní poznání, že Avari a další kočovníci ostruhy nevyužívali (*Měřinský 2009*, s. 402). Ostruhy zde tedy fungují ne jako užitný předmět, usnadňující jízdu

na koních, ale zejména jako odznak vyššího společenského postavení a ruku v ruce s tím jako odznak bojovníka. Ostruhy různých typů jsou rovněž výrazným chronologickým ukazatelem (blíže např. *Žak 1988, Kavánová 2012, Profantová 1994, 2015*).

	Pókaszepek					Tiszafüred					Břeclav - Pohansko					Devínská Nová Ves					Prušanky I, II				
	M	Ž	D	N	Žár.pohř.	M	Ž	D	N	M	Ž	D	N	M+N	Ž	D	M	Ž	D	M	Ž	D	N		
Celkový počet hrobů	63	47	94	25	171	362	395	267	195	13	11	15	11	587	42	227	141	153	250	141	153	250	145		
Keramika - neurč.	33	11	44	1	6	1		1	1	2		8	2	39	4	30	10	17	47	25					
KE - KPT										1	3	1	1	9	1	3									
KE - podunajská										5	5	2	10	61	6	93									
KE - potiská														27	4	19									
KE - žlutá									1								1								
KE - šedá							2																		
Vědra	1	2		1	3						1			166	8	6	7	4	2	6					
Součásti opasků	50	5	14		1	302	120	52	54		1		1	90	2	6	2								
Náušnice		12	22	4	1	11	313	65	11						14	1	3	19	22	14					
Záušnice														1	3	2	4	12	10	8					
Prstěny/Kov. kroužky	2		4	1	2	59	107	12	14					11		1		7	9	5					
Korálky		14	20	3	1	5	243	53	5					7	24	3	1	12	31	7					
Nákrčníky							18	1							3	1				1					
Ozdob. kotoučky						6	99	2						1											
Gombíky																		1	8	1					
Nože	49	31	29	20	11	300	220	48	52	1		1	1	129	11	9									
Břítvy/zavírací nože																	13	3	1	1					
Křesadla	37	1	2		1	92	1	5	4					32	3	5	8	1	2	1					
Šídla	6			1		32	6	3									9	3	2						
Jehly	4	2				7	9																		
Jehelníčky							46	2																	
Přesleny		1	3			1	11							3	11										
Srpy														4			1	1							
Kopí/oštěpy	14			6		58	1	1	1					26			2								
Šípy	24		5	13		1	4	1		1				52	1	2	4		2	1					
Sekery	2		1			12	1	1						11		1	12	4	1	7					
Meče		1				3								4			1								
Šavle	3					7								5											
Třímeny														18											
Udidla														20											
Kování strojů														26											
Ostruhy														2			13	1					4		

Tab. 1 – Počet hrobů s vybranými typy nálezů

M – mužské hroby, Ž – ženské hroby, D – dětské hroby, N – hroby s neurčeným pohlavím zemřelého

	Pókaszepetk					Tiszafüred					Břeclav - Pohansko					Devínská Nová Ves					Prušánky I, II				
	M	Ž	D	N	Žár.pohř.	M	Ž	D	N	M	Ž	D	N	M+N	Ž	D	M	Ž	D	M	Ž	D	N		
	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %		
Celkový počet hrobů	52 %	23 %	47 %	4 %	4 %	0,28 %		0,37 %	1 %	15 %		53 %	18 %	7 %	10 %	13 %	7 %	11 %	19 %	7 %	11 %	19 %	17 %		
Keramika - neurč.										8 %	27 %	7 %	9 %	2 %	2 %	1 %									
KE - KPT										38 %	45 %	13 %	91 %	10 %	14 %	41 %									
KE - podunajská														5 %	10 %	8 %	1 %								
KE - potiská																									
KE - žlutá									1 %								1 %								
KE - šedá																									
Vědra	2 %	4 %		4 %	2 %						9 %				19 %	3 %	5 %	3 %	1 %	5 %	3 %	1 %	4 %		
Součásti opasků	79 %	11 %	15 %		1 %	83 %	30 %	19 %	28 %		9 %		9 %		15 %	5 %	1 %			1 %					
Náušnice		26 %	23 %	16 %	1 %	3 %	79 %	24 %	6 %						33 %	0,44 %	2 %	12 %	9 %	2 %	8 %	4 %	10 %		
Záušnice																	3 %	8 %	4 %	3 %	8 %	4 %	6 %		
Prstěny/Kov. kroužky	3 %		4 %	4 %	1 %	16 %	27 %	4 %	7 %						2 %	57 %	2 %	5 %	3 %	2 %	5 %	3 %			
Korálky		30 %	21 %	12 %	1 %	1 %	62 %	20 %	3 %						1 %	57 %	1 %	8 %	12 %	1 %	8 %	12 %	5 %		
Nákrčníky							5 %	0,37 %							7 %	0,44 %									
Ozdob. kotoučky						2 %	25 %	1 %						0,17 %											
Gombíky																									
Nože	78 %	66 %	31 %	80 %	6 %	83 %	56 %	18 %	27 %	8 %		7 %	9 %	22 %	26 %	4 %				1 %	3 %	1 %	1 %		
Břítvy/zavírací nože																	9 %	2 %	0,40 %		2 %	0,40 %	1 %		
Křesadla	59 %	2 %	2 %		1 %	25 %	0,25 %	2 %	2 %					5 %	7 %	2 %	6 %	1 %	1 %	6 %	1 %	1 %	1 %		
Šídla	10 %			4 %		9 %	2 %	1 %									6 %	2 %		6 %	2 %		1 %		
Jehly	6 %	4 %				2 %	2 %																		
Jehelníčky							12 %	1 %																	
Přesleny		2 %	3 %			0,28 %	3 %							1 %	26 %										
Srpy														1 %			1 %	1 %		1 %	1 %		3 %		
Kopí/oštěpy	22 %			24 %		16 %		0,37 %	1 %					4 %			1 %			1 %			1 %		
Šípy	38 %		5 %	52 %		0,28 %	1 %	0,37 %		8 %				9 %	2 %	1 %	3 %		1 %	3 %		1 %	0,40 %		
Sekery	3 %		1 %			3 %		0,37 %						2 %		0,44 %	9 %	3 %	0,40 %	9 %	3 %	0,40 %	5 %		
Meče		2 %				1 %								1 %			1 %			1 %					
Šavle	5 %					2 %								1 %											
Třímeny																									
Udidla																									
Kování postrojů																									
Ostruhy														0,17 %			9 %	1 %		9 %	1 %		3 %		

Tab. 2 – Počet hrobů s vybranými typy nálezů, procentuální zastoupení

M – mužské hroby, Ž – ženské hroby, D – dětské hroby, N – hroby s neurčeným pohlavím zemřelého

6.1.1.2. Žárová pohřebiště

Komparaci žárových pohřbů v našem případě umožňuje vybraná lokalita Břeclav-Pohansko a žárové hroby na pohřebištích Devínská Nová Ves, Pókaszepetk i Prušánky. Na pohřebišti v Devínské Nové Vsi bylo žárových pohřbů pouze 27 (tj. 3 %), popel zemřelého byl uložen v keramické popelnici, přičemž v jedné se objevil i tzv. otvor pro duši (č. 242). Na čistě žárovém pohřebišti Břeclav-Pohansko dominují rovněž popelnicové hroby, jednodušších jamkových bylo pouze sedm (12 %) z celkového počtu 55. Na prušáneckém pohřebišti byly veškeré žárové pohřby jamkové. Žárová část pohřebiště Pókaszepetk obsahovala 171 pohřbů, z nichž bylo 137 popelnicových (80 %) a zbylé jámové; starší, především kostrová část pohřebiště obsahovala osm žárových pohřbů, z nichž pět bylo v jednom hrobovém celku s pohřbem kostrovým, tj. se jednalo o hroby birituální – u těchto pohřbů byl spálený jedinec pohřben v urně. U jamkových hrobů na pohřebišti Pókaszepetk se hloubka pohybovala mezi 30 a 60 cm, na Pohansku tomu bylo obdobně, zdejší jamkové hroby byly zahloubeny 25–50 cm hluboko. Popelnicové hroby na všech zmiňovaných pohřebištích obsahovaly standardně jen jednu urnu, větší počet pohřebních nádob se objevil jen výjimečně. Hroby mohly být obloženy kameny nebo urny samotné byly v některých případech překryty větším kamenem. Jako urna byly používány nádoby různých typů, např. pražského nebo podunajského – zástupci obou keramických okruhů se objevily jak na pohřebišti v Pohansku, tak Devínské Nové Vsi (*Eisner 1952*, s. 72, 250), přičemž na Pohansku bylo nádob pražského typu šest a nádob podunajského typu 22; v Devínské Nové Vsi také dominovaly nádoby podunajského typu, nádoby pražského typu se ve zdejších žárových hrobech našly pouze dvě. Zdá se, že oba keramické okruhy byly zastoupeny rovněž na pohřebišti Pókaszepetk, nicméně autorky nalezené urny nikde blíže nezařazují. Dle obrazového doprovodu a předpokladu autorek, že se v případě žárového pohřebiště jedná o výsledek příchodu právě slovanských kmenů, je pravděpodobné, že v šesti případech byly jako urny na pókaszepetském žárovém pohřebišti využity nezdobené nádoby pražského typu, ostatní urny byly pak již nádoby obtáčené na pomalém kruhu (*Sós – Salamon 1995*, s. 125, 126, 131).

Pohřební výbava byla ve všech případech poměrně chudá, našlo se vždy několik železných nožů, na pohřebišti Pókaszepetk pak také kování opasku, náušnice a korálky. V Devínské Nové Vsi je nutno zmínit nález kroužků, patrně pocházejících z kroužkové zbroje (*Eisner 1952*, s. 72).

6.1.1.3. Birituální pohřebiště

Nejvíce nám mohou pomoci s otázkami etnicity uvnitř i vně avarského kaganátu tzv. birituální pohřebiště, zde zastoupené Devínskou Novou Vsí, Prušánkami a pohřebištěm Pókaszepetk, přičemž jako birituální pohřebiště označujeme takové lokality, na kterých docházelo k používání žárového i kostrového ritu souběžně. Při zkoumání birituality je třeba brát ohledy na procentuální poměr žárových a kostrových pohřbů v dané kultuře, její vývoj a rozšíření na daném území. Na základě těchto faktorů navrhuje Eduard Krekovič (*Krekovič 2004*) trojí dělení birituality: a) pravá biritualita, kdy se oba rity vyskytují stejně často během celé doby existence zkoumané kultury; b) přechodná biritualita, kdy se oba rity na jednom území dané kultury používají stejně často, ale jen po jistý čas a jeden z nich nakonec získá převahu; c) částečná biritualita, kdy je hrobů s odlišným ritem jen malé procento, ať už na celém území po celý čas trvání kultury nebo je jejich výskyt prostorově nebo časově omezen (*Krekovič 2004*, s. 295). V případě birituálních pohřebišť avarského kaganátu tedy zcela zjevně mluvíme o biritualitě částečné.

Žárové pohřby v Devínské Nové Vsi byly podle Eisnera jedny z nejstarších, ačkoliv jistě ne výhradně – objevily se totiž také kombinace žárového a kostrového hrobu, ve kterých byl kostrový narušen zjevně mladším žárovým pohřbem. To se týkalo hrobů 182 A/B a 302 A/B (*Eisner 1952*, s. 227). Takové lokality bývaly původně pokládány za důkaz raného kontaktu Avarů a Slovanů a v případě pohřebišť v jádru kaganátu je tento předpoklad patrně správný, viz uvedené pohřebiště Pókaszepetk, nicméně na periferiích tomu tak být nemusí. Žárové hroby se na birituálních pohřebištích na severních hranicích kaganátu vyskytovaly průběžně, a to až hluboko do 8. století. Jedná se tedy spíše o důkaz dlouhodobých kontaktů a postupné akulturace (*Zábojník 2004*, s. 339).

Doklad takové dlouhodobé interakce mezi oběma kulturními skupinami vidíme na uvedeném pohřebišti Devínská Nová Ves, kde patrně docházelo k současnému obývání téže lokality členy obou kulturních skupin. Další doklady nacházíme i na jiných jihoslovenských pohřebištích – např. na pohřebišti Košice II došlo k objevu hrobu č. 173, který vypadal tak, jako kterýkoliv typický hrob z ryze avarského pohřebiště pouze s tím rozdílem, že pohřbený byl spálen a vložen do popelnice. Ta byla uložena tak, jak bychom čekali u kostrového avarského pohřbu (obr. 18), a to včetně výbavy, tvaru hrobové jámy a doprovodného koňského pohřbu (*Đuricová 2012*, 247). Na kostrovém pohřebišti Pókaszepetk bylo rovněž nalezeno několik birituálních hrobů – v případě pěti hrobů, zmiňovaných již v kapitole 6.1.1.2, byl kostrově pohřben muž a do stejné hrobové jámy byly přidány spálené ostatky další osoby (obr. 19) – ve třech případech se zdá, že šlo o ženu. Tento jev by byl přímo

ideálně ilustrován i písemnými prameny z per arabských cestovatelů po východě Evropy. Zároveň je nutno brát na zřetel, že tyto prameny se týkají kmenů v oblasti dnešního Ruska, kde byla etnická situace rovněž velmi pestrá a zcela jistě tu docházelo ke vzájemnému ovlivňování a také, že tyto prameny pochází až z 10. století. Arabský vyslanec Ahmed Ibn Fadlán ve své zprávě zaznamenal pohřeb ruského velmože, patrně osoby skandinávského původu. Během tamějších dlouhých a složitých pohřebních rituálů se dobrovolně přihlásila jedna z žen, která si zvolila smrt v plamenech po boku svého pána (*Lutovský 1996*, s. 77). Ibn Rusta ve své *Knize vzácných drahocenností* popisuje obdobný zvyk. Manželka, která si myslí, že jí měl zemřelý manžel nejraději, vezme dvě břevna, upevní je do země nedaleko zemřelého a přes ně přeloží třetí břevno. K němu upevní provaz, vyleze na stoličku a druhý konec provazu si zaváže okolo krku. Pak jí seberou stoličku a ona se tak oběsí. Poté ji hodí do ohně a spálí (*Paulíny 1999*, s. 99). Birituální pohřby muže a ženy na pohřebišti Pókaszepetk tak působí dojmem, že se zde odehrálo něco podobného, jako zaznamenali tito arabští cestovatelé o několik století později, ačkoliv se tyto situace liší způsobem pohřbu zemřelého muže. Snad tedy žena sice doprovázela muže na onen svět, ale zároveň měla své vlastní právo na to, být pohřbena tak, jak bylo zvykem v její domovině.

Lokalita Pókaszepetk je pozoruhodná nejen přítomností zmíněných birituálních hrobů na raně avarském kostrovém pohřebišti, ale také přítomností celého žárového pohřebiště z doby pozdně avarské a zřejmě také z období krátce po zániku avarského kaganátu r. 811. Samy autorky toto žárové pohřebiště považují za výsledek příchodu nové etnické skupiny – tj. Slovanů (*Sós – Salamon 1995*, s. 131); k tomuto závěru je vedl jak odlišný pohřební ritus, tak i odlišné typy nádob. K využití právě této lokality nové obyvatelé vedla krajina sama a obě pohřebiště tak jsou spojena pouze užitím stejné lokality a datací do doby avarské.

6.1.2. Sídliště

Pro komparaci sídlištních nálezů jsme vybrali dalších pět lokalit, a to sídliště Dunaújváros, Zillingtal, Bajč – Medzi kanálmi, Březno u Loun a Roztoky. Lokalita Dunaújváros se nachází v Maďarsku, a tedy nejbližší centru tehdejšího kaganátu, lokality Zillingtal ve východním Rakousku a Bajč na jižním Slovensku ležely na jeho hranicích. Březno a Roztoky se nachází v Čechách.

Jak bylo již zmíněno výše, dlouhou dobu nebyla avarská sídliště vůbec známá. Situace se začala měnit od 70. let minulého století a od té doby lokality postupně přibývají. Starší badatelé obvykle nepředpokládali existenci avarských sídlišť a počítali pouze

s představou lehkých stanových táborů nebo jurt. Taková sídliště jsou ze své podstaty archeologicky prakticky nedochovatelná, ačkoliv existují situace, které by mohly být interpretovány právě jako nález jurty – jednou z nich je objekt č. 19 na sídlišti Dunaújváros nebo objekt č. 6 (obr. 20) ze slovenské lokality Štúrovo-Obid (*Zábojník 1988*, s. 408). V případě druhého případu se jednalo o superpozici čtyřhranného zahloubeného domu s kamennou pecí ve východním rohu, který překrýval starší mělký objekt nepravidelného kruhového půdorysu o průměru cca 350 cm a nerovným dnem. Tento starší objekt byl z větší části zničen mladším domem, takže nevíme, jestli byl nebo nebyl také vybaven otopným zařízením.

Ani písemné prameny zmínky o avarských sídlištních lokalitách nevynechávají, nicméně někdy píší o objektech takového typu, které archeologie dosud nepotvrdila. Innocenc L. Červinka ve svém článku mluví o vojenských táborech, *z nichž [Avaři] ovládali Slované, nýbrž i všechny okolní národy germánské Franky a Bavory při horním Dunaji nebo zbytky Henulů, Langobardů a Gepidů v Dolních Uhrách* (Červinka 1931). Takové tábory se měly nacházet především v Panonii, ale také na Enži, u ústí řeky Kampy nebo na lokalitě Kumberg blízko Štýrského Hradce. Avary popisuje jako dobyvatele, kteří ze základů v podobě menších opevněných táborů ovládali okolní obyvatel (Červinka 1931). V díle *Gesta Karoli* píše franský mnich Notker o devíti *hegin*, tj. rozsáhlých valech v podobě širokých prstenců. Tyto valy měly být 20 stop široké a vysoké, obkružovaly oblast o průměru cca 50 km a byly postaveny z dubových, bukových a smrkových kmenů. Mezery mezi kmeny byly vyplněny a zpevněny kameny a hlínou, na vršku takových valů rostly zasazené stromy (Pohl 2005, s. 255).

Někteří badatelé sice jmenují lokality, které považují za avarská opevněná sídla nebo přímo za hlavní hrink, tj. sídlo kagana a centrum kaganátu, nicméně ani ten nebyl dosud lokalizován a mezi badateli nepanuje shoda v názorech, kde bychom hrink mohli předpokládat. Jarmila Bednaříková uvádí, že hrink se nacházel mezi Tisou a Dunajem, snad v okolí dnešního Debrecínu (Bednaříková et al. 2013, s. 46). Další z hypotetických lokalit je Zamárdi-Kútvolgyi blízko Balatonu, kterou József Szentpéteri považuje za hliněnou pevnost, obklopenou vesnicí, pohřebištěm a dílnami na zpracování kovů (Szentpéteri 2013, s. 169, 176). Dalšími kandidáty na mocenské centrum kaganátu jsou lokality Tételhegy v maďarské župě Bács-Kiskun a Titel v srbské Vojvodině. V prvním případě archeologie odhalila pouze tři avarské hroby ze 7. století, několik byzantských mincí a na kruhu točenou keramiku z 8. až 9. století, tedy žádné pádnější důkazy o tom, že by dané místo mohlo fungovat jako mocenské centrum; o lokalitě Titel autor uvažuje pouze na základě písemných

pramenů, konkrétně pozdější kroniky *Gesta Hungarorum* z 12. století (Szentpéteri 2013, s. 177). V každém případě je dost pravděpodobné, že nešlo o klasické opevnění, ale že hrnk spíše označoval širší jádro kaganátu, které spadalo pod přímý dohled samotného kagana (Pohl 2002, s. 306–308). Na objevení avarské opevněné lokality, se kterou by souhlasila větší část badatelů, dosud stále čekáme a nezbývá než se spokojit s tradičními rovinnými lokalitami.

Stav sídlištní archeologie je stále v porovnání s pohřebišti neuspokojivý. Na sídlišťích málokdy nacházíme tak atraktivní předměty, jako je tomu v hrobech, jelikož obsahují především keramiku a méně užité kovové předměty. Většinou jsou umístěna v nížinách, které nepřesahují výšku 200 m n. m. (Odler 2012, 43). Takové lokality umožňují svým obyvatelům se pohodlně žít zemědělstvím i pastvou zvířat – při pohledu na časté pohřby jezdců s koňmi a hlavně na samostatné koňské pohřby je zřejmé, že koně byli nedílnou součástí avarského života, a tedy právě pro ně musel být vyhrazen dostatečný prostor. Sídliště se skládají z objektů různých funkcí – vyjma obytných staveb zde sledujeme různé jámy, příkopy, studně nebo samostatně stojící pece. Jako ve všech případech byl rozhodující přístup k vodnímu zdroji, ten byl někdy doplňován vodou z vyhloubených studní. Například nálezy z rakouské lokality Brunn am Gebirge umožnily dokonce radiokarbonovou i dendrochronologickou dataci vydrvení studně. U těchto studní se bohužel při výzkumu nedosáhlo až na samé dno, ale víme, že vodní sloupec zde sahal do výšky více než 100 cm, přičemž hladina spodní vody se na lokalitě pohybuje v hloubkách 200 až 300 cm (Zábojník 2008, s. 284). Studny se vyskytovaly také na slovanských sídlišťích raného středověku, i na lokalitě Březno u Loun se patrně podařilo jednu takovou odkrýt.

Maďarský badatel Béla Szőke poukazuje rovněž na odlišnosti v celkovém uspořádání sídlišť v Zadunají a v Potisi. V Zadunají bývají nalezená sídliště tvořena hustě uspořádanými domy, kdežto v Potisi jsou domy jen volně seskupeny do větších celků a mezi sebou si udržují vzdálenosti 20 až 50 m, navíc od sebe bývají odděleny příkopy (Szőke 2002, s. 311). Tato diferenciace jistě neplatí absolutně, vymyká se tomu např. sídliště Örménykút východně od Tisy, kde bylo odkryto několik desítek domů v poměrně těsném půdorysu (Herold 2004, s. 65–67). Obdobně byly rozmístěny objekty na sídlišti Bajč nebo domy v jižní, mladší části sídliště Dunaújváros, které v sobě spojuje rysy obou Szőkeových oblastí – domy v jeho severnější části jsou totiž naopak uspořádány těsněji.

Příkopy jsou rovněž doloženy i na výše uváděných lokalitách – ne vždy je nicméně jasná jejich funkce. Některé mohly sloužit k odvodňování, jiné vzhledem ke své dispozici musely mít funkci odlišnou – například příkopy na lokalitě Bajč, které jsou vyhloubeny do

tvaru „U“ a vodu tedy příliš efektivně neodváděly. Mohlo se jednat o základy ohrad pro nebo proti zvířatům, případně o pozůstatky jakési větší, nadzemní stavby (*Ruttkay 2002*, s. 269). Na lokalitě Dunaújváros mají příkopy průřez zaoblený nebo čtyřhranný, patrně také sloužily jako ochrana před dobyt看, případně vyznačovaly prostor pro přezimování domácích zvířat – to zejména tehdy, kdy takové příkopy obklopují pouze prázdnou plochu (*Bóna 1973*, s. 142), jindy mohlo jít o způsob, jakým mohl majitel dané plochy vyčlenit své vlastnictví od toho sousedního.

Standartní podobou avarského domu je zahloubená polozemnice čtyřhranného půdorysu s více či méně zaoblenými rohy, vybavená otopným zařízením, zpravidla umístěným v jednom z rohů místnosti a kůlovou konstrukcí, podpírající střechu (obr. 21). Vchody jsou doloženy spíše zřídka, mívají podobu jazykovitého výběžku (obr. 22), který byl také patrně nějak zastřešen (*Odler 2012*, 24), přičemž toto uspořádání a podoba domu odpovídají i obytným stavbám z prostředí slovanského osídlení v Čechách nebo na Slovensku. Na sídlišti Bajč se našly stopy po vchodu v případě čtyř domů, rovněž v podobě jazykovitého příp. čtyřhranného výběžku, vybíhajícího mimo samotnou obytnou část. Rozměry domů se v kaganátu pohybují kolem 3 x 4,5 m, tj. 13,5 m² (*Szőke 2002*, s. 311), domy na sídlištech Roztoky a Březno u Loun jsou v průměru jen o málo menší, přičemž v Roztokách se počítá s průměrnou rozlohou jednoho domu kolem 10 m², v Březně pak s cca 11 m² (*Kuna – Profantová 2005*, s. 107; *Pleinerová 2000*, s. 142). Domy bývají kůlové konstrukce, ačkoliv časté jsou také případy, ve kterých se stopy po kůlech nedochovaly (např. v Roztokách). Roztocké domy jsou nejčastěji vybaveny jedním nebo dvěma hlavními kůly, umístěnými v jednom z rohů nebo uprostřed stěny protilehlé k peci, příp. byl kůl uprostřed protilehlé stěny k peci doplněn dalším kůlem umístěným u stěny za pecí. Kratší stěny byly povětšinou souběžné s hlavní osou střechy, tj. kůly stály v blízkosti delších stěn (*Kuna – Profantová 2005*, s. 112, 113); obdobně na tom byly domy z první fáze sídliště Březno, které byly rovněž nejčastěji vybaveny kůlem uprostřed jižní strany, tzn. oproti otopnému zařízení (*Pleinerová 2000*, s. 141). Na sídlišti Bajč je stejně jako v Roztokách více variant rozmístění hlavních nosných kůlů, dominují varianty domů zcela bez kůlů nebo domy se dvěma kůly uprostřed kratších stran (*Ruttkay 2002*, s. 251), nikoliv delších, jako v Roztokách. Domy na sídlišti Dunaújváros se rovněž v základní podobě příliš neliší, ale stejně jako v Bajči i ony jsou většinou konstruovány s kůly uprostřed protilehlých kratších stran (*Bóna 1973*, s. 141).

Podle přítomnosti nebo nepřítomnosti nějaké formy otopného zařízení obvykle usuzujeme, zda byl objekt využíván k bydlení nebo měl odlišnou funkci (pracovní apod.).

Otopná zařízení tedy nutně pozorujeme na všech uvedených lokalitách vyjma sídliště Zillingtal, které bylo zvláštní právě tím, že zde nedošlo k odkrytí objektu, jednoznačně interpretovatelného jako obytného domu. V případě Zillingtalu je třeba počítat také s možností, že klasické zahloubené domy bychom snad objevili při prokopání zbývajících částí sídliště. Byla zde na druhou stranu odkryta série kúlových jamek, která naznačuje možnou přítomnost nadzemní stavby; další hypotetická nadzemní stavba se mohla nacházet i na sídlišti Bajč, nicméně je patrné, že takové stavby byly na sídlištích z oblasti kaganátu i Čech a Moravy v daném období dost vzácné.

V případě výskytu otopných zařízení nejčastěji mluvíme o kamenných pecích, které jsou obvykle umístěny v rohu místnosti, často v severozápadním (obr. 23), jako tomu bylo např. v Březně (*Pleinerová 2000*, s. 141) nebo Roztokách (*Kuna – Profantová 2005*, s. 111). Pro oblast kaganátu Szőke uvádí, že v Zadunají jsou typické kamenné pece, pro Velkou dunajskou kotlinu pak spíše hliněné (*Szőke 2002*, s. 311). V Bajči dominují kamenné pece vyrobené z říčních kamenů nebo kusů mlecích kamenů, výjimečně se vyskytly také hliněné pece. Pece ovšem nebyly výhradně umístěné v obytných stavbách, stávaly také samostatně na volné ploše mezi ostatními objekty – to pozorujeme v Bajči (obr. 24) nebo Dunaújvárosi, ačkoliv musíme počítat také s variantou, že dům, ve kterém pec snad původně stála, nebyl při výzkumu rozpoznán. Tyto pece byly hliněné a kupolovitého tvaru (Bajč). Mohly sloužit k sušení ovoce či masa, k pečení, příp. ke zpracování kovů nebo v některých případech mohlo jít i o původní otopné zařízení nedochované nadzemní stavby (*Ruttikay 2002*, s. 260). Taková pec se ve dvou případech našla i v Roztokách.

Mimo pecí byly dalšími samostatně stojícími objekty různé jámy, které se vyskytly se na všech sledovaných sídlištích, mohly mít různou hloubku i tvar a sloužily nejčastěji jako zásobní jámy; v případě Bajče se našly také mělčí jámy vyplněné z většiny popelem – ty mohly být původně součástí větších pecí (*Ruttikay 2002*, s. 320). Analogické objekty se našly na odkryté části sídliště Zillingtal.

Podoba sídlišť z období 6. století až cca poč. 9. století byla v oblasti kaganátu a v místech osídlených slovanským obyvatelstvem v základních rysech prakticky stejná – sledujeme analogie v podobě jednotlivých domů i v podobě jednotlivých sídlišť. I v případě původně nomádských Avarů tedy můžeme mluvit o sedentarizovaném životním stylu obdobně, jako tomu bylo u Slovanů; ačkoliv nevylučujeme ani možnost, že některé skupiny avarských obyvatel, alespoň po určité části roku, stále kočovaly, ať už s dobyt看em nebo za účelem obchodu nebo nájezdů do okolních oblastí. K tomu se váže i situace ze sídliště Dunaújváros, kde byly některé kúlové jamky ve stěnách zahloubených domů zakryty

plochými kameny. Tento zvláštní jev István Bóna považuje za důkaz právě sezónnosti dunajvárosského sídliště. Podle jeho mínění obyvatelé sídliště vždy na teplejší část roku opouštěli (snad s dobyt看em za pastvou) a vraceli se sem až na zimu. Aby si usnadnili práci při opětovném zabydlování, zakryli již vyhloubené kůlové jamky a po návratu tak stačilo nosné kůly do nich jednoduše znovu zapustit (*Bóna 1973*, s. 141).

Badatelé se dosud zcela neshodli na tom, jakým způsobem došlo k rozšíření výše popsaného typu sídliště. Podle Nadi Profantové a Martina Kuny lze spojovat šíření výše popsaného typu domu se šířením slovanského etnika (*Kuna – Profantová 2005*, s. 106), pro což svědčí jejich přítomnost na Ukrajině již během 5. století (*Profantová 2009*, s. 323). Starší badatelé někdy vzhledem k analogickému vzhledu obydlí obou etnik zastávali opačný názor, např. István Bóna (*Bóna 1973*, s. 143); tzn., že domy tohoto typu přinesli s sebou avarští kočovníci z východních stepí. Zvláště na hranicích kaganátu se dá očekávat, že rozdíly mezi oběma etniky se v hmotné sídlištní kultuře ještě více stíraly a během 8. století již zcela zjevně šlo o sdílený typ obydlí.

6.1.3. Doklady kontaktů na příkladu movitých artefaktů a dalších pramenů

O kontaktech mezi etniky velmi dobře vypovídají movité nálezy. Ty mohou být snadno transportovány a mohou být předmětem různého zacházení motivovaného rozličnými důvody. Na druhou stranu, tyto artefakty mohou teoreticky zůstat v kultuře činné ještě velmi dlouho poté, co pominula jejich původní funkce a třeba i dlouho po zániku kultury, která je vyrobila. Proto ne vždy nález obdobného cizokrajného předmětu v archeologické situaci, řadící se k odlišné kultuře, svědčí o kontaktech v daném období, do kterého je situace datována. Tyto styky mohly dávno uvadnout, ale předmět se z nějakých jiných důvodů stále používal až do doby, kdy se třeba až po mnoha letech dostal do země. Nejvýraznějšími výrobky, které se do Česka dostávaly, byly tzv. avarské lité bronzы, které se sem pravděpodobně dostaly jako módní zboží v době, kdy avarská vláda v Panonii buď již skončila, nebo se ke svému závěru nevyhnutelně blížila (*Eisner 1952*, s. 214). Je možné, že s počátkem úpadku avarské říše a útoky Karla Velikého se některá avarská nobilita se skupinami svých řemeslníků začala stěhovat do okolních oblastí, konkrétně na J. Moravu (*Eisner 1952*, s. 2016). Tyto výrobky se do slovanského prostředí mohly dostávat z mnoha důvodů a různými způsoby, od obchodu po lup. Můžeme i uvažovat, zdali měly tyto výrobky pro své nositele i nějaký jiný než estetický význam, ale to se dostáváme již k hranicím pouhých dohad. Funkčně se jedná zejména o součásti opaskových garnitur a dále také o součásti koňských postrojů, zhotovené z bronzы s různým podílem mědi a cínu, s využitím

techniky lití taveniny do předem připravených forem. Odlité výrobky se dále upravovaly různými technikami – rytím, prolamováním, pozlacováním nebo puncováním (*Galuska 2013*, s. 13). Na území ČR se dostávají zejména od 2. poloviny 8. století, v kaganátu se vyskytují již o něco dříve.⁸

Typické opaskové soupravy⁹ (obr. 25) se skládají z velkého nákončí, umístěného na konec hlavního řemene, přezky se záchytnou týlní destičkou na opačném konci řemene a z několika menších nákončí, které zakončovaly postranní řemínky, visící z hlavního řemene. Dále mohla být souprava doplněná o další typy kování – ozdobná kování opaskových dírek nebo vrtulkovou závlačkou. Celkem mohla nákladná garnitura čítat i několik desítek jednotlivých kování (*Galuska 2013*, s. 14). Takové komplexní garnitury máme dosud doloženy pouze na území samotného kaganátu, nejsevernější nálezy takových garnitur na území Česka pochází z pohřebiště v Dolních Dunajovicích (*Klanica 1972*) a nověji z depotu nalezeného v blízkosti Zlína (viz níže). Dále na severozápad máme již nálezy jen jednotlivých součástí takových garnitur. Opasky předvelkomoravských Slovanů byly patrně spíše jednoduché s prostou přezkou s trnem a týlní destičkou, na druhém konci pak ukončené nákončím (*Galuska 2013*, s. 91), bez doplňkových postranních řemenů nebo dalších typů kování, které tak často nacházíme v avarském prostředí. Nákončí slovanské tradice bývala obecně jednodušší a nestřetáváme se s tak komplexní výzdobou, jako u jejich avarských variant. Záposlovanským opaskům a jejich jednotlivým součástem se věnoval např. Ingo Heindel (*Heindel 1990*). Je pozoruhodné, že na předvelkomoravských sídlištích, např. na známých Mikulčicích, bylo objeveno velké množství litých avarských kování, nicméně na sídlištích z centra kaganátu takové bronzy buď úplně schází, nebo jich je jen minimum (*Galuska 2013*, s. 46). Obyvatelé kaganátu se s takovými výrobky nechávali pohřbívat, de

⁸ Litá kování se rozšířila až v pozdní době avarské. Během rané a střední doby avarské dominují spíše lisované ozdoby (*Heinrich-Tamaska 2008*, s. 237). V oblasti kaganátu byly doloženy celkem tři odlévací techniky – tzv. na „ztracenou formu“, odlévání do dvou nebo vícedílné formy nebo odlévání pouze do jednodílné formy. Dvou nebo vícedílné formy poskytovaly tu výhodu, že se daly použít opakovaně, na druhou stranu byla na hotovém výrobku patrná tenká linie, pozůstatek po spoji jednotlivých částí forem. Tato linie, tzv. svar, pak musela být dodatečně zabroušena. Odlévání do jednodílné formy bylo asi nejsnazší, ačkoliv bylo nutné pro každý jeden výrobek vyrobít vždy novou formu (kamennou nebo hliněnou). Poslední metodou byla tzv. „na ztracenou formu“, který byla technologicky nejvíc komplikovaná – začalo se výrobou voskového modelu cílového výrobku, který se pak obalil hlinou a vyrobila se tak negativní forma. Během jejího výpalu vosk vytekl ven a po vypálení byla forma připravena k nalití roztaveného kovu. Blíže *Heinrich-Tamaska 2008* nebo *Drescher 1978*. K archeologickým dokladům hrobů řemeslníků a nálezům konkrétních licích forem pak *Rácz 2014*.

⁹ Opasky představovaly funkční i ozdobnou součást každodenního oděvu. Často byly nošeny vojáky a bojovníky, v této raně středověké podobě se vyvinuly patrně z opasků pozdně římských vojáků, tzv. *cingulum militare*. Vojenská povaha opasku je zmíněna také v Kosmově kronice, kde Jaromír, bratr knížete Vratislava II, odmítá nastoupit na kněžskou dráhu, raději si připíná vojenský opasek (v textu přeloženo jako „rytířský pás“) a odchází k na polský knížecí dvůr (*Kosmova kronika česká, kniha II/XVIII*). K významu opasků v prostředí raně středověké střední Evropy blíže *Ungermann 2001*.

facto si je odnášeli s sebou na „onen svět“; kdežto slovanští kupci těchto pro ně exotických výrobků nic takového nedělali, ale zakoupené zboží zanechávali ve světě živých. Dosud chybí dostatečně věrohodné vysvětlení tohoto jevu. Je možné, že pro někoho z centra kaganátu, kdo se sám hlásil k avarské identitě a kultuře, představovala nákladná zdobená opasková garnitura odznak vlastního postavení, které si samozřejmě chtěl ponechat bez ohledu na svou smrt. V takovém případě se tedy patrně jednalo o důležitý odznak vlastní osobní identity, kterou zároveň sdílel s ostatními členy komunity a (alespoň částí) obyvatel kaganátu, kteří tento odznak vnímali podobně, rozuměli mu. Tento význam mohl být podpořen i samotnými motivy na garniturách, jejichž výklad je ale bohužel téměř znemožněn absencí pramenů, které by reflektovaly ideologické a náboženské představy evropských Avarů. Pro mikulčického kupce, který se s avarskou identitou sám neztotožňoval, tento význam avarská garnitura nést nemohla. Byla pro něj krásným, působivým, nicméně stále cizím předmětem, kterým se sice mohl chlubit jako módním zbožím, ale symbolický význam pro jeho identitu a společenské postavení v jeho kulturním prostředí pravděpodobně příliš neměla; mohla poukazovat jen na majetkovou zajištěnost a možnosti svého nositele. Nebyl tedy důvod brát si ji s sebou do hrobu. Spíše bylo lepší zanechat ji svým potomkům, za jejichž života takové ozdoby, jak dokládají další archeologické nálezy, jistě nevyšly z módy.

Avarské lité bronzы bývají často krásně a náročně zdobené různými motivy. Na slovanských lokalitách byl již nalezen značný počet těchto kování, můžeme zmínit např. obdélníkové prolamované kování s motivem gryfa,¹⁰ nalezené na vrchu Liščin (obr. 26) v okrese Litoměřice (*Profantová – Rypka 2010*, 799–801) nebo několik avarských kování pocházejících z hradiště Šárka v Praze (*Profantová 1992*, s. 664, 665). Zcela jistě se k velmi známým a zajímavým nálezům řadí dlouhé nákončí hlavního opasku z Moravského Svätého Jána (obr. 27) s motivem sokolníka (*Profantová 1992*, s. 696), které mimo jiné poskytlo i cenné svědectví o tehdejší odívání nebo nákončí nalezené na začátku minulého století v Pohořelicích (obr. 28), bohužel bez dochovaných bližších nálezových okolností, které zobrazuje čtyři dvojice zvláštních bytostí, z nichž jedna sedí na hřbetu té druhé.¹¹ Známé jsou také depoty litých bronzů avarského charakteru. Jedním z nich je starý nález z Krumvíře na Břeclavsku (obr. 29), který obsahoval železné slezskéisky a dvě bronzové ozdoby

¹⁰ Tento motiv je tak zásadní, že dal v pojetí Waltera Pohla dokonce název i celému období v rámci avarské archeologie – tzv. století gryfa, kterýžto název se vžil pro označení 8. století na území kaganátu. Paradoxem je, že motiv gryfa není až tak častý, jak by se dalo předpokládat, ale naopak je jedním ze vzácnějších motivů.

¹¹ K pohořelickému nákončí můžeme uvést působivý popis z pera Josefa Skutíla z r. 1937: „okřídlený, vlevo pootočený netvor s velkou hlavou, sedící na d'áblu v lezoucí sražené zvířecí poloze; d'ábel má ocas, po čtyřech velkých drápech, nemá však rohy; místo této čtvrté skupiny jest poněkud menší scéna, jak týž netvor napadá sedící zvíře“ (*Skutil 1937*, s. 17).

opasku. Nález byl učiněn již roku 1822, avšak o nálezových okolnostech naneštěstí nevíme nic bližšího (*Galuška 2013*, s. 79, 80; *Profantová 1992*, s. 671; *Skutil 1937*, s. 13). Druhým nálezem obdobného typu je depot z okolí Zlína, nalezený v lese blízko staré obchodní stezky. Depot se skládal ze 22 kusů litých avarských bronzů – dvoudílného velkého nákončí, přezky s týlní destičkou se třemi otvory na nýty, poloviny vrtulkovité závlačky, čtyř malých nákončí postranních řemenů, deseti kování opaskových dírek a čtyř dvoudílných kování (*Galuška 2013*, s. 80, 81). Největší koncentrací litých bronzů na Moravě disponují Mikulčice, kde se našlo cca 50 až 80 jednotlivých kusů (*Galuška 2013*, s. 44).¹² Takové nálezy tedy pochází jak z oblasti Moravy, která vzhledem ke geografické blízkosti spíše mohla být příjemcem takového luxusního zboží avarské provenience, ale také z Čech.

Způsobů, jakými se mohly avarské lité bronzы dostávat dále na sever a hlouběji na slovanská území, je velmi mnoho. Mezi ty nejstandardnější se řadí zcela jistě prostý obchod, dále mohlo jít stejně tak dobře o kořist získanou během vojenských střetů, mohlo dojít ke ztrátě předmětu původním avarským nositelem a k jeho nalezení místním obyvatelem; lze uvažovat také třeba o tom, že se jednalo o dobrovolné dary nebo o přesídlení obyvatele avarské říše do prostoru slovanských Čech a Moravy. Konečně další uvažovanou variantou, jak se alespoň některé bronzы avarského charakteru mohly objevit na území současného Česka, je přímo přítomnost dílen na českém nebo moravském území. Uvažuje se o fungujících dílnách v Mikulčicích, kde se snad takové řemeslo vykonávalo v obj. 10/V (blíže *Klanica 1974* a *Poláček 2006*). Většinu z těchto možností, vyjma té poslední, můžeme shrnout pod pojmem import. Obecná definice importu sice zahrnuje fakt, že se jedná o zboží získané obchodem, nicméně v archeologii je pojetí termínu širší. Nemusí jít nutně o artefakt nebo skupinu artefaktů, k jejímuž přesunu z jednoho kulturního celku do druhého došlo obchodem, ale je to vlastně každý zřetelně identifikovaný kulturně cizí prvek, přijatý do celku jiné kultury. Takový import v sobě skrývá vždy výjimečnost a odlišnost a nese s sebou předpoklad určitého kontaktu obou kultur (*Smetánka 2003*, s. 32) – jak výchozí, ze které daný artefakt pochází, tak té cílové, ve kterém nakonec artefakt zakončil cyklus svého využití.

Rovněž na méně esteticky výrazných předmětech lze doložit etnické kontakty. Jedná se především o keramiku, která je frekventovanějším nálezem na většině typů lokalit.

¹² Toto velké rozpětí je dáno neshodami v publikovaných materiálech – N. Profantová uvádí 35 kusů bronzů ze 20 objektů a dalších 37 kusů z prostorů mimo objekty (*Profantová 1992*, s. 15–27, 31, cit. in: *Galuška 2013*, s. 44), oproti tomu Zdeněk Klanica uvádí pouze 24 kusů ze 17 objektů (*Klanica 1995*). Oba autoři se shodují pouze v osmi případech, takže je obtížné dopočítat se skutečného počtu nalezených litých bronzů (*Galuška 2013*, s. 44).

Chronologie avarské keramiky je ovšem založena na nálezech z pohřebišť (*Vida 1999, Macháček 1997*), v případě sídlištních nálezů se až na výjimky obdobnou periodizaci nepodařilo vypracovat. Jednou z výjimek je rakouské sídliště Zillingtal, jehož keramické nálezy zpracovala, zařadila a publikovala Hajnalka Herold (*Herold 2010*). K poznání keramiky období avarského kaganátu bez pochyby velice přispěla také slovenská badatelka Darina Bialeková (*Bialeková 1967, 1968*). Maďarský badatel Béla Miklós Szőke ve svém článku z r. 1980 avarskou keramiku dělí na dvě skupiny A a B. Druhá z nich je tvořena na kruhu obtáčenými kotli (80–85 %) a hrnky (15–20 %), první pak ostatní obtáčenou keramikou (20 %), v ruce dělanými kotli (0,5 %) a ostatními keramickými nádobami (75–80 %), keramikou s kolkovanou výzdobou (0,5 %) a konečně také pečicími zvony (1–2 %) (*Szőke 1980, cit. in Herold 2014, s. 208, 209*). Keramika točená na kruhu se začala více rozšiřovat až později během střední doby avarské na úkor keramiky dělané v ruce (*Herold 2014, 215, 224*); k točené keramice řadíme především tzv. šedou a žlutou keramiku, z nichž druhá se rozšiřuje až během pozdně avarského období. Šedá keramika v Karpatské kotlině dominuje hlavně ve starší době avarské; Bialeková ji rozděluje na pět typů (obr. 30): I – nádoby s výlevkovým hrdlem, II – amfory, III – džbány, IV – lahve a V – hrnce (*Bialeková 1968*). Žlutá keramika je výrazně vzácnější, nacházíme ji jen na některých pohřebištích a ani na nich není výrazně zastoupena – z celkových nálezů zde tvoří ne více než 1 % (*Bialeková 1967, s. 35*). Vyskytuje se v hrobech mužských i ženských, v dětských pouze výjimečně a na lokalitách z centra i periferie kaganátu. Je zajímavé, že ačkoliv se jedná o tak vzácně nacházené zboží, hroby, ve kterých se tyto nádoby objevily, samy o sobě nebyly jinak výrazně bohaté a spíše naopak mluvíme o hrobech chudých (*Bialeková 1967, s. 35, 38*). Bialeková ji rozděluje do osmi kategorií a ty do dalších podkategorií. Základními typy (obr. 31) jsou I – nádobky s výlevkovým hrdlem, II – džbány, III – láhve, IV – hrnky s kruhovým ouškem, V – poháry, VI – mísy, VII – čutory a VIII – hrnce. Její základní dělení žluté keramiky tedy odpovídá kategoriím stanoveným pro typologizaci šedé keramiky, doplněné o další tři kategorie, které se u šedé keramiky nevyskytují. Kromě toho Bialeková uvádí ještě typologii napodobenin nádob žluté keramiky a typologii hrubé, v ruce dělané keramiky, která se svými tvary zřejmě inspirovala u nádob žluté keramiky nebo u jejích přímých napodobenin (*Bialeková 1967, s. 27*).

V ruce dělaná a na kruhu točená keramika také poukazuje na možnou změnu sociálního uspořádání a ekonomiky. Ručně dělaná keramika se očekává spíše v jednodušších sociálních organizacích, kde výrobci keramiky pracují především pro vlastní potřebu a pro obchodní účely pouze minimálně. Oproti tomu na kruhu točená keramika již patří k více organizované

a strukturované společnosti. Její producenti jsou schopni vyrobit větší množství nádob, které pak mohou nabídnout kupcům, i když někteří třeba jen sezónně. Jiní si mohli založit specializované dílny, které byly schopné zásobovat širší oblast a nabízeli mimo jiné i kvalitnější zboží, vhodné na servírování pokrmů a k reprezentačním účelům (*Herold 2014*, s. 224, 225).

Vyjma uvedených keramických typů bývají na avarských pohřebištích v kaganátu nacházeny keramické nádoby tzv. pražského typu (obr. 32), tedy výrobky slovanského původu. Největší kolekce se našly na pohřebištích Kölked-Feketekapu A a Budakalász (*Stadler 1996*, 657; *Pásztor – Vida 1995*). Tyto nádoby nejsou na první pohled předmětem, který by dle dnešních měřítek stál za export. Buď tedy čelíme jinému vkusu tehdejších obyvatel, inspiraci v okolních slovanských krajinách a následné místní výrobě nebo lidem nesoucím slovanskou etnicitu, pohřbeným na avarském pohřebišti. Zvláště podle starších badatelů je možno na základě typů keramiky odvodit, odkud přišli její nositelé a výrobci. V oblasti kaganátu se toto týká zejména výskytu keramiky pražského typu a keramiky podunajské. První z nich měla být ukazatelem, indikujícím slovanské obyvatelstvo původem z oblastí severozápadně od Karpat, druhá pak měla poukazovat na přítomnost původně jihoevropských Slovanů (*Eisner 1952*, s. 248). Z tohoto předpokladu bychom tedy mohli vyvozovat, že na avarských pohřebištích čistě nebo alespoň dominantně kostrových by tyto nálezy neměly být tak časté a také by měly indikovat přítomnost západoslovanského elementu. Nicméně keramika pražského typu se nachází na mnoha kostrových pohřebištích doby avarské na území dnešního Maďarska (*Đuricová 2012*, s. 211), tedy dle toho by přítomnost původně západoslovanského elementu měla být dosti výrazná a rozšířená. Zároveň se na pohřebištích vyskytuje samozřejmě i zmiňovaná keramika podunajská (obr. 33). V každém případě nelze jen na základě nálezů keramiky pražského typu nebo keramiky podunajské určovat etnicitu zemřelého, který byl touto keramikou vybaven (*Đuricová 2012*, s. 211). Jak už jsme uvedli výše, etnicita obyvatel kaganátu byla velice pestrá a základní rysy hmotné kultury byly patrně sdíleny většinou jeho obyvatel, bez ohledu na jejich původní etnickou identitu.

Dalším významným typem artefaktu jsou třmeny a šipky, obojí nalézané na různých slovanských lokalitách. Třmeny (obr. 34) sem cestovaly jednak jako import z území kaganátu, ale byly zde i přímo vyráběny podle avarských vzorů. Zástupci avarských třmenů se na území České republiky našly např. v Rožďalovicích, Benátkách u Litomyšle, Kopidlně a pravděpodobně také v Ledenicích, i když tento poslední nález je ve velmi špatném stavu, a tak určení jeho původu jako avarského není zcela jisté (*Profantová 2015*,

s. 283). Třmeny se na zkoumaných lokalitách vyskytly na všech kostrových pohřebištích vyjma Prušánek.

Trojbřité šipky (obr. 35) jsou jednou z válečných inovací, které se ke Slovanům dostaly od eurasijských nomádských kmenů a jsou tak další velkou kategorií nálezů, které indikují přítomnost Avarů nebo jejich vliv. Pochází původně ze střední Asie a do Evropy byly přineseny stepními kmeny v období stěhování národů. Zároveň se zde rozšířily mezi domácím, sedentarizovaným obyvatelstvem. Jsou nacházeny na mnoha lokalitách slovanských kultur, ať už na území kultury s keramikou pražského typu, kultury Penkovka nebo Koločin. Některé šipky na slovanských lokalitách byly památkou na vojenské střety mezi Avary a místními obyvateli, kteří bránili svá sídla (např. na níže popisovaném hradišti Kal). V jiných případech se šipky nachází ve zcela odlišných kontextech – např. v zásobních jámách nebo navážkách (např. na východoslovanském sídlišti Raškov) (*Kazanski 2015*, s. 48, 49). Délka trojbřitých šipek se pohybuje mezi 4,5 až 13 cm u těch největších, nejširší jsou u samotného konce¹³ (*Kazanski 2015*, s. 49). Významný soubor šipek pochází z lokality Kal v okrese Jičín. Polykulturní hradiště leží jižně od obce Kal, zaujímá plochu cca 7,1 ha, v 8. století bylo opevněno dřevohlinitou hradbou s kamennou plentou (*Profantová 2003*, s. 541). Mezi jinými předměty avarského charakteru zde bylo objeveno 106 kusů hrotů šípů, z nichž 24 (23 %) bylo trojbřitých a dva dokonce trojbřité, s tordovaným krčkem a dlouhou tulejí. Analogie pro tento nezvyklý nález skýtá např. hrob č. 663 na prezentovaném pohřebišti Prušánky (*Profantová 2014*, s. 227). Avarské nálezy z hradiště se kumulují u východní hrany hradiště a při vstupu. Dále byly nalezeny zlomky minimálně čtyř až pěti seker, sedmi nožů, bronzové kování koňského postroje, datovaného do pozdní doby avarské i zlomky postranice koňského udidla a šest opaskových kování – celkem se jednalo o 13 litých avarských bronzů (*Profantová 2003*, s. 546–548; *Profantová 2014*, s. 227). Dalšími lokalitami s nálezy šipek jsou např. Praha-Šárka nebo vrch Rubín u Podbořan. Je otázkou, jestli byly tyto šipky používané opravdu jen avarskými válečníky nebo jestli nemohly být exportní zbraní, kterou mohl používat kdokoli, kdo si ji obstaral. Z představených lokalit se šipky objevily na všech kostrových pohřebištích, a navíc také na žárovém pohřebišti na Pohansku u Břeclavi.

Zatím poslední metodou, která nabízí možnosti, jak se o kontaktech mezi Avary a Slovany dozvědět co možná nejvíce, je lingvistika.¹⁴ Od 80. let se čas od času objevují teorie,

¹³ Starší trojbřité šipky z období stěhování národů jsou oproti tomu nejširší ve své střední části.

¹⁴ S lingvistikou jde ruku v ruce toponomastika, ačkoliv v našem případě jde již o staré teorie, kterým se nedostalo potvrzení. Označení Avarů jako obrů v Nestorově rukopise svádělo interpretovat příslušná místní

které se zaobírají praslovanštinou a jejím vlivem na území kaganátu. První s obdobnou teorií přišel Omeljan Pritsak v roce 1982, který praslovanštinu považoval přímo za lingua franca kaganátu (*Pritsak 1982*, s. 384, 385). Podle něj měla vzniknout na hranicích se Slovany, kde se stále mísilo domorodé slovanské a nové avarské obyvatelstvo, které se přes jisté rozdíly bylo nuceno nějak domluvit. Slované, vychovávaní jako bojovníci do avarského vojska (v některých případech snad zajatci, jiní asi vešli do vojenské služby kaganátu dobrovolně), mluvili tímto jazykem, a jak se postupně tito lidé dostávali po kariérním žebříčku výše, a tedy blíže centru kaganátu, jazyk se šířil s nimi. Praslovanština se tak stala po čase jazykem elity a pak i jazykem širších kruhů obyvatel, kteří napodobovali zvyky a kulturu svých vůdců (*Boček 2014*, 51, 52). Po Pritsakovi následovali další, kteří jeho teorii více či méně převzali a upravili nebo doplnili k obrazu svému.

jména jako avarská hradiště apod. – takto se odvozovalo jméno např. hradiska Obřady u Brna (*Skutil*, s. 6) i jiných místních jmen, odvozených od výrazu „obr“.

7. Závěr

V této práci bylo představeno celkem deset lokalit, jejichž podoba a nálezy na nich odkryté posloužily jako základ pro komparaci základních rysů kultur na území České republiky a bývalého avarského kaganátu v období jeho existence, tj. od poloviny 6. století do počátku 9. století.

Podoba kostrových pohřebišť z jádra kaganátu i oblastí obývaných slovanským obyvatelstvem je v základních obrysech velmi podobná – sdílí tvar i průměrnou hloubku pohřebních jam, standardní poloha uložených těl je rovněž stejná a výjimky nejsou nijak časté.¹⁵ Kostrová pohřebiště z obou kulturních okruhů se tak liší v zásadě jen v hrobové výbavě – výskytem opaskových garnitur, některými typy šperků nebo jezdeckou výbavou. Naopak nálezy, sdílenými bez ohledu na kulturní okruh, jsou např. železné nože, náušnice, dřevěná vědra, keramika nebo křesadla. Jasně patrný rozdíl je také v pohřbívání – na území České republiky v daném období dominuje žárový ritus, nikoliv kostrový, jako na pohřebištích v rámci kaganátu.

Má se za to, že právě kombinace žárového a kostrového ritu značí styky se slovanským obyvatelstvem. Můžeme se ale spolehnout na to, že lidé pohřbení kostrově byli Avari a žárové hroby patřili Slovanům? Avarský kaganát sám o sobě byl směsicí různých etnik, které se cestou ze střední Asie postupně posbíraly do jednoho většího celku – mluvíme zde o svazu původních Avarů, Kutrigurů, Utigurů a různých dalších mongolsko-nomádských kmenů (*Bednaříková et al. 2006*, s. 44), spojených s původními obyvateli Karpatské kotliny, jako byli Germáni nebo zbytky římského obyvatelstva. Na tyto původní obyvatele se dochovaly památky i z doby existence kaganátu, jmenujme např. avarsko-germánské pohřebiště a sídliště Kölked (*Kiss 1979*). Všichni tyto etnický různorodí členové kaganátu byli zvenku vnímáni jednoduše jako Avari, jak naznačují písemné prameny, ačkoliv zejména byzantské písemné památky uvádí přítomnost slovanských bojovníků v avarském vojsku, tedy alespoň některé rozdíly musely být pro pozorovatele zvenku patrné. Tito bojovníci patrně disponovali přinejmenším dvojí sociální identitou (viz *Pohl 2010*, s. 11) – zároveň byli členy avarského vojska, na druhou stranu si podrželi takové rysy, na jejichž základě je byzantští autoři označili jako Slovany.

Je pravděpodobné, že k čistě etnickým Avarům patřila pouze vyšší vládnoucí třída. Způsob pohřbů i výbava, které označujeme za avarské, byly ale výrazně rozšířenější a je tedy jisté, že tímto „avarským“ způsobem pohřbívali také etnický odlišní obyvatelé kaganátu

¹⁵Nestandardním jevům pohřebního ritu doby avarské na Slovensku viz *Đuricová 2007*.

(*Đuricová 2012*, s. 209, 210). „Avarské pohřby“ v této práci nejlépe ilustruje pohřebiště Tiszafüred; za „avarské“ tedy považujeme pohřebiště s kostrovými hroby v obdélných jamách se zaoblenými rohy, z nichž alespoň některé jsou vybavené větším či menším počtem litých nebo lisovaných opaskových kování zdobených často typickými motivy (*Nováková 2015*, s. 16, 17; *Szenthe 2013*) a/nebo součástmi koňského postroje, podunajskou, potiskou nebo tzv. žlutou keramikou. Naopak za slovanské můžeme v daném časoprostorovém kontextu považovat hroby žárové, ať už popelnicové nebo jamkové, s žádnými milodary nebo jen s malým počtem přidaných artefaktů. Identita jednotlivce je pro archeologa nejlépe viditelná právě na základě jeho pohřbu. Jedinec byl identifikován na základě svých sociálních rolí a vztahů s ostatními jednotlivci (*Pohl 2010*, s. 11), přičemž obojí se často v jeho pohřební výbavě více či méně zrcadlí – nákladnost, jednoduchost a konkrétní typy vložených předmětů nám mohou leccos naznačit o postavení zemřelého; stejně tak fakt, že se do jeho hrobu tyto předměty vůbec dostaly, ukazuje na pravděpodobnost, že se svými pozůstalými neměl za života vysloveně negativní vztahy a byla mu prokázána alespoň nějaká úroveň úcty a piety.

Z pohledu archeologie tedy nemůžeme s jistotou vyloučit, že se původem Slované, kteří se shodou historických okolností stali obyvateli avarského kaganátu, nenechali pohřbít stejně, jako jejich avarští sousedé a naopak. Nicméně na druhou stranu právě pohřební ritus je v antropologii považován na jednu z nejrigidnějších složek kultury, která velmi dobře odolává různým změnám¹⁶ a dle tohoto předpokladu se tedy velmi dobře dá použít jako indikátor konkrétní skupinové nebo etnické identity.

Jeví se zde tedy dvě protichůdná pozorování: v kaganátu žijící Slované, resp. členové jakéhokoliv jiného národa, by si z pohledu tradičního antropologa spíše měli udržet pohřební zvyky svého etnika, ačkoliv tento přístup je již také kritizován, protože není schopen ilustrovat proměny kultur¹⁷; z pohledu archeologa je ale takových odlišných pohřbů v kaganátu v daném období příliš málo na to, aby se takto zachovala většina z těchto etnicky různorodých, „ne-avarských“ obyvatel. Nelze zjistit, jestli a jak moc se Slované sami vymezovali vůči novým nomádkým sousedům a naopak. Nedostatek jiných než „typicky avarských“ pohřbů naznačuje, že k vymezování patrně nedocházelo nijak extrémně, zároveň ale víme, že etnické vymezování jedné skupiny vůči druhé nemusí být doprovázeno viditelnými rozdíly v hmotné kultuře a zvycích: kulturně si blízké skupiny mohou mezi sebou udržovat dost intenzivní, agresivní etnický vztah (např. Srbové a Chorvati po rozpadu

¹⁶ K pohřebním rituálům i rituálům obecně *van Gennep 1996*.

¹⁷ Ke kritice blíže např. *Geertz 2000*, cit. in: *Štefan 2007*, s. 805.

Jugoslávie) a naopak mezi dvěma kulturně zcela jednoznačně rozdílnými skupinami etnický vztah nemusí vůbec existovat (*Eriksen 2012*, s. 36). Současný stav poznání pohřebišť doby avarské na území kaganátu myslím dovoluje zakončit tuto úvahu závěrem, že původně nomádský způsob pohřbívání byl přijímán i dalšími, etnicky odlišnými osobami, z nichž jen málo zůstalo věrno pohřebním rituálům svých předků, což ale nevypovídá nic o tom, jestli docházelo nebo nedocházelo k etnickému vymezování.

Rovněž podoba domů a sídlišť si v obou kulturních okruzích navzájem odpovídala. Dominuje zde stejný typ domů – tj. zahloubené polozemnice se střechou podepíranou kůly a otopným zařízením v rohu; na sídlištích se využívaly objekty stejných typů. Sídlště se mohla odlišovat snad jen frekvencí využívání – zatímco na lokalitách typu Březno nebo Roztoky se dosud neobjevil žádný důkaz o jejich sezónním využívání, na lokalitě Dunaújváros takové doklady, jak se zdá, máme. Takový jev pak patrně souvisí s charakterem obyvatelstva, které Dunaújváros obývalo, jelikož zde mluvíme o původně nomádských obyvatelích, kteří si zvyk kočovat přinesli už ze své asijské domoviny a je tedy očekávatelné, že se obdobně chovali i v nově osídlené zemi, byť se postupně vlivem okolních sedentarizovaných národů rovněž postupně usazovali. K asijské tradici se hlásí také vzácné nálezy jurt, které jsme popsali výše. Takové lehčí stany a jurty byly tou nejpraktičtější možnou variantou, jak si kočovnický národ mohl zajistit střechu nad hlavou a není tedy divu, že i jurty se spolu s Avary dostaly až do prostředí bývalé Panonie. Vlivem národů z okolí a samozřejmě také díky změně životního stylu se ale nakonec jako výhodnější ukázaly být pevné stavby trvalejšího charakteru.

Drobnější movité předměty avarské provenience pak kolovaly v oblasti současné České republiky dokonce i po zániku kaganátu. Avarské bronzы nacházíme především na hradištích, kde představovaly jedny z luxusnějších, vzácnějších osobních doplňků; naopak nálezy např. trojbrýťových šipek představují důkaz o kontaktech méně příjemné povahy.

Na základě uvedeného je tedy zcela zřejmé, že ke kontaktům a místy k soužití docházelo v mnoha různých směrech – od rozšíření základní podoby běžného obytného domu, přes pohřební zvyky po dovoz nákladných ozdob. Je otázkou, nakolik si obyvatelé kaganátu nebo obyvatelé např. hradiště ve Svatém Janu pod Skalou uvědomovali cizorodost těchto kulturních prvků. V případě nálezů opaskových kování ve Svatém Janu to muselo být patrně zřejmé, nicméně avarský pastevec zimující na sídlišti Dunaújváros si tuto spojitost uvědomovat nemusel; jednoduše se zařídil po vzoru svých sousedů a snad mu nepřišlo nijak zvláštní, že si místo lehké jurty staví zahloubenou chatu. Probíhala zde tedy inkorporace, tj. docházelo k výměnám některých prvků mezi oběma oblastmi a jejich volné úpravě. Písemné

prameny sice mluví o násilných útocích Avarů, ale obyvatelé Čech, Moravy a Slovenska nebyli nikdy Avary absolutně ovládnuti, patrně jen s výjimkou menších společností na hranicích, takže k přímé výměně prvků tak, jak jsme ji definovali v kapitole 4, nedocházelo. Zároveň nám etnologické závěry Edmunda Leache ukazují, že ani dochované doklady výměny kulturních prvků nemusí znamenat změnu myšlení, identity nebo etnicity. Tato změna naopak nemusí být provázena vůbec žádnými vnějšími výraznými změnami, kterých bychom si my jako kulturně i časově vzdálení pozorovatelé mohli povšimnout. Archeologické doklady takových kulturních jevů tedy zůstávají dost nejasné a nejistě interpretovatelné, nicméně jak s postupným rozšiřováním archeologické pramenné základny, tak hlavně s prohlubováním etnologických a antropologických pozorování se tato otázka bude, doufejme, zjednodušovat.

8. Bibliografie

- BAHENSKÝ, F. 2010: Etnicita v historické perspektivě. Prolegomena ke vzniku, vývoji a proměně etnické kolektivní identity. Praha.
- BARTH, F. 1969: Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference, Bergen.
- BEDNAŘÍKOVÁ ET AL. 2006: Stěhování národů a východ Evropy: Byzanc, Slované, Arabové. Praha.
- BIALEKOVÁ, D. 1967: Žltá keramika z pohrebísk obdobia avarskej ríše v Karpatskej kotline, *Slovenská archeológia* 15/1, 5–76.
- 1968: Zur Frage der Grauen Keramik aus Gräberfeldern der Awarenzeit im Karpatenbecken, *Slovenská Archeológia* 16/1, 205–227.
- BOČEK, V. 2014: Praslovanština a jazykový kontakt. Praha.
- BÓNA, I. 1973: VII. századi Avar települések és Árpád-kori Magyar falu Dunaújvárosban. – Awarische Siedlungen des 7. Jahrhunderts und ein ungarisches Dorf der Árpádenzeit in Dunaújváros. *Fontes Archeologici Hungariae*. Budapest.
- BRAUER, E. 2005: Byzanz an der Donau, Tettang.
- CURTA, F. 2001: The Making of the Slavs, Cambridge.
- 2008: Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechům a Moravě), *Archeologické rozhledy* 60, 643–694.
- ČERVINKA, L. I. 1931: Avaři na Moravě, *Lidové noviny*, 24. 6. 1931.
- ČILINSKÁ, Z. 1973: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava.
- 1992: Slovakia a avarský kaganát. Bratislava.
- DAIM, F. 1987: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf. Wien.
- DOSTÁL, B. 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- 1985: Břeclav-Pohansko. Časně slovanské osídlení III. Brno.
- DRESCHER, H. 1978: Untersuchungen und Versuche zum Blei- und Zinnguß in Formen aus Sein, Lehm, Holz, Geweih und Metall. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Gießtechnik von Kleingerät, *Fruhmittelalterliche Studien* 12, 84–115.
- DRESLER, P. – MACHÁČEK, J. 2009: Břeclav-Pohansko: Stav zpracování výzkumů předhradí. In: Dresler. P. – Měřinský, Z. (eds.), *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice, sborník příspěvků přednesených na pracovním setkání Archeologie doby hradištní ve dnech 24. – 26. 4. 2006*, Brno, 54–61.

- ĐURICOVÁ, M. 2007: Zvláštnosti v ukládání mrtvých ako súčasť duchovnej kultúry obyvateľstva v období avarského kaganátu na území Slovenska, *Slovenská archeológia* 55/2, 311–352.
- 2012: Pohrebný rítus na pohrebiskách obdobia avarského kaganátu na Slovensku, Bratislava, Universita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, dizertačná práca.
- EISNER, J. 1952: Devínská Nová Ves. Bratislava.
- EMBERLING, G. 1997: Ethnicity in Complex Societies – Archaeological Perspectives, *Journal of Archaeological Research* 5/4, 295–344.
- ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, Britannica.com [online]. Copyright ©2018 Encyclop [cit. 3. 4. 2018]. Dostupné z <https://www.britannica.com/topic/acculturation>
- ERIKSEN, T. H. 2012: Etnicita a nacionalismus. Antropologické perspektivy. Praha.
- GALUŠKA, L. 1997: K problematice předvelkomoravského opevnění Starého Města. In: Avenarius, A. – Ševčíková, Z. – Štefanovičová, T. (eds.), Slovensko a európský juhovýchod: medzikultúrne vzťahy a kontexty. Bratislava.
- 2013: Hledání původu. Od avarských bronzů ke zlatu Velké Moravy. Brno.
- GARAM, É. 1995: Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Budapest.
- GARIPZANOV, I. – GEARY, P. – URBAŃCZYK, P. (EDS.) 2008: Franks, Northmen and Slavs – Identities and State Formation in Early Medieval Europe. Turnhout.
- GENNEP, A. VAN 1996: Přechodové rituály. Praha.
- GEERTZ, C. 2000: Interpretace kultur. Praha.
- HAJNAL, ZS. 2009: Házak a Kölked-Feketekapui avar kori telepen, *Archaeologiai Értesítő* 134, 91–116.
- HEINDEL, I. 1990: Riemen- und Gürtelteile im westslawischen Siedlungsgebiet. Berlin.
- HEINRICH-TAMASKA, O. 2008: Avar-age Metalworking Technologies in the Carpathian Basin (6th to 8th century). In: Curta, F. (ed.), The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans, Leiden, 237–261.
- HEROLD, H. 2004: Die frühmittelalterliche Siedlung von Örménykút 54. Budapest.
- 2010: Zillingtal, Burgenland – Die awarenzeitliche Siedlung und die Keramikfunde des Gräberfeldes. Mainz.
- 2013: The Avar Period in Settlement and Ceramic Finds from the Cemetery in Zillingtal, Burgenland, Eastern Austria. In: Theune, C. et al. (eds.), Stadt – Land – Burg: Festschrift für Sabine Felgenhauer-Schmied zum 70. Geburtstag, Leidorf, 131–138.

- 2014: Insights into chronology and economy of the Avar Khaganate and the post-Avar period: pottery production and use in the Carpathian Basin from the late 6th to the 10th century AD, *Acta Archaeologica Carpathica* 49, 207–229.
- HOLUBEC, S. 2007: Immanuel Wallerstein a moderní světový systém. In: Šubrt, J. (ed.), *Historická sociologie: teorie dlouhodobých vývojových procesů*, Plzeň, 413–438.
- KAVÁNOVÁ, B. 2012: Poznámka k relativní chronologii ostruh s páskovými rameny. In: Doležel, J. – Wihoda, M. (eds.), *Mezi raným a vrcholným středověkem: Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelů, kolegů a žáci*, Brno, 169–184.
- KAZANSKI, M. 2015: Les influences steppiques dans l'équipement militaire et équestre des Slaves (V^e-VIIe siècles). In: Cosma, C. (ed.), *Warriors, weapons, and harness from the 5th – 10th centuries in the Carpathian Basin*, Cluj-Napoca, 45–55.
- KELLER, E. – BIERBRAUER, V. 1965: Beiträge zum awarenzeitlichen Gräberfeld von Devínská Nová Ves, *Slovenská archeológia* 13/2, 377–397.
- KISS, A. 1979: Das Gräberfeld und die Siedlung der awarenzeitlichen germanischen Bevölkerung von Kölked, *Folia Archaeologica* 30, 185–192.
- KLANICA, Z. 1973: Předvelkomoravské pohřebiště v Dolních Dunajovicích. Brno.
- 1974: Práce klenotníků na slovanských hradištích. Praha.
- 1995: Zur Periodisierung Vorgroßmährischen Funde aus Mikulčice. In: Daim, F. – Poláček, L. (eds.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice I*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 2, Brno, 379–469.
- 2006: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Díl 1,2 Brno.
- KOSMOVA KRONIKA ČESKÁ, 1975, 6. vydání. Praha.
- KOVRIK, I. 1963: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Budapest.
- KREKOVIČ, E. 2004: Prečo biritualita?, *Študijné zvesti AÚ SAV* 36, 293–295.
- KUNA, M. ET AL. 2013: Raně středověký areál v Roztokách z pohledu ekofaktů, *Památky archeologické* 104, 59–147.
- KUNA, M. – PROFANTOVÁ, N. ET AL. 2005: Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách. Praha.
- 2011: Prague-type culture houses. Aspects of form, function and meaning, *Histria Antiqua* 20, 415–426.
- KVĚTINA, P. 2010: Archeologie smyšlené identity, *Archeologické rozhledy* 62, 629–660.
- LÁSZLÓ, GY. 1974: The Art of the Migration Period. Budapest.

- LEACH, E. 1964: *Policital systems of Highland Burma – A study of Kachin social structure*. London.
- LUTOVSKÝ, M. 1996: *Hroby předků. Sonda do života a smrti dávných Slovanů*. Praha.
- MACHÁČEK, J. 1997: Studie zur Keramik der mitteldanubischen Kulturtradition, *Slovenská Archeológia* 45/2, 353–418.
- MCGUIRE, R. 1996: The Limits of World-System Theory for the Study of Prehistory. In: Peregrine, P. N. – Feinman, G. M. (eds.), *Pre-Columbian World Systems*, Madison, 51–64.
- MEYER, E. 1884: *Geschichte des Alterhums*. Berlin.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. 2009: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha.
- NOVÁKOVÁ, J. 2015: *Avarské výzdobné motivy v době avarské a jejich transformace v době velkomoravské*. Praha, FF UK, bakalářská práce.
- ODLER, M. 2012: Avarská sídliská v strednej Európe: problémová bilancia, *Studia mediaevalia pragensia* 11, 17–96.
- PÁSZTOR, A – VIDA, T. 1995: Avar period cemetery at Budakalász. A preliminary archaeological report on the excavation of the Avar period cemetery of Budakalász-Dunapart, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 47, 215–220.
- PAULÍNÝ, J. 1999: *Arabské správy o Slovanoch: 9. – 12. storočie*. Bratislava.
- PLEINEROVÁ, I. 1975: *Březno. Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách*. Praha.
- 2000: *Die Altslawischen Dörfer von Březno bei Louny*. Praha – Louny.
- POHL, W. 2002: *Die Awaren: ein Steppenvolk im Mitteleuropa, 567–822 n. Chr.* München.
- 2005: Frontiers and ethnics identities – some final consideration. In: Curta, F. (ed.), *Borders, Barriers and Ethnogenesis*, Turnhout, 255–265.
- 2010: Archaeology of Identity: introduction. In: Pohl, W. – Mehofer, M. (eds.), *Archaeology of Identity – Archäologie der Identität*, Wien, 9–23.
- POLÁČEK, L. 2006: *Terénní výzkum v Mikulčicích*. Brno.
- PRITSAK, O. 1982: The Slavs and the Avars, *Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo*, 353–435.
- PROFANTOVÁ, N. 1992: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: Daim, F. (ed.), *Awarenforschungen* 2, Wien, 605–801.
- 1994: K nálezům ostruh z konce 7. – 9 století v Čechách, *Památky archeologické* 85, 60–85.
- 2003: Další kovové nálezy z hradiště Kal, okr. Jičín, *Archeologie ve středních Čechách* 7/2, 541–552.

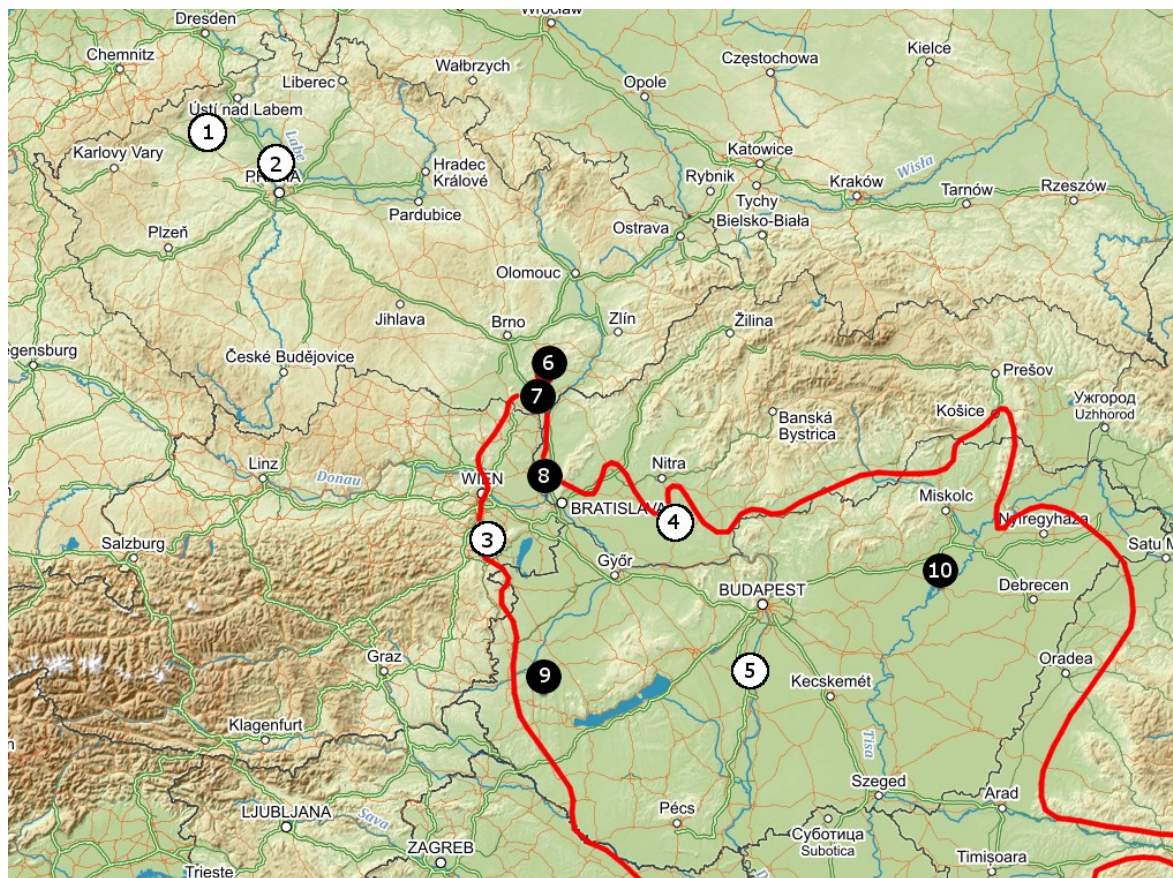
- 2006: Problém rozpoznatelnosti dílen u nejstarších Slovanů (6. – pol. 8. stol.), *Studia mediaevalia Pragensia* 7, 113–129.
 - 2009: Kultura s keramikou pražského typu a problém šíření slavnosti do střední Evropy. K článku Florina Curty, *Archeologické rozhledy* 61, 303–330.
 - 2010: Awarische Funde in der Tschechischen Republik Forschungsstand und neue Erkenntnisse, *Acta Archaeologica Carpathica* 45, 203–270.
 - 2014: Errichtung und Zerstörung der ersten frühmittelalterlichen Burgwälle in Böhmen (8./9. Jahrhundert). In: Biermann, F. – Kersting, T. – Klammt, A. (eds.), *Die Frühe Slawen – von der Expansion zu gentes und nationes*, Berlin, 223–239.
 - 2015: The horse harness, spurs and stirrups in Bohemia in 8th and 9th century. In: Cosma, C. (ed.), *Warriors, weapons and harness from the 5th – 10th centuries in the Carpathian Basin*, Cluj-Napoca, 281–298.
 - 2017: New data about earliest of early medieval hill-forts and hill-sites in the Central Bohemia (8th and 1st half of 9th century). In: Fusek, G. (ed.) *Archäologische Studien zum frühen Mittelalter*, Nitra, 99–114.
- PROFANTOVÁ, N. – RYPKA, L. 2010: Dvě bronzová kování ze severozápadních Čech a problematika jedné dílny, *Archeologie ve středních Čechách* 14, 799–806.
- RÁCZ, Z. 2014: Die Goldschmiedegräber der Awarenzeit. Mainz.
- RUTTKAY, A. 1975: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei, *Slovenská archeológia* 24/1, 245–395.
- RUTTKAY, M. 2002: Mittelalterliche Siedlung und Gräberfeld im Bajč – Medzi kanálmi, *Slovenská archeológia* 50/2, 245–322.
- SKUTIL, J. 1937: Avarské nálezy na Moravě. Litovel.
- SMETÁNKA, Z. 2003: *Archeologické etudy*. Praha.
- SOLLORS, W. 1989: Introduction: The Invention of Ethnicity. In: Sollors, W. (ed.), *The Invention of Ethnicity*, New York, 9–10.
- SÓS, Á. – SALAMON, Á. 1995: Cemeteries of the Early Middle Ages (6th-9th centuries AD) at Pókaszepetk, Budapest.
- STADLER, P. 1996: Quantitative Auswertung des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Kölked-Feketekapu A mittels Seriation und Analyse der „N Nächsten Nachbarn“. In: Kiss, A. 1996, *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*, Innsbruck, 363–396.

- SZENTHE, G. 2013: Vegetal Ornaments in the Late Avar Decorative Art, *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae* 3/1, 303–320.
- SZENTPÉTERI, J. 2002: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa 1,2. Budapest.
- 2013: Az Avar Kaganátus hatalmi központjai – a hringek, *Tisicum* 22, 169–177.
- SZŐKE, B. M. 1980: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn, *Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32, 181–204.
- 2002: The Late Avar Period. In: Visy, Zs. (ed.) *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millenium*, Budapest, 308–312.
- ŠTEFAN, I. 2007: Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém, *Archeologické rozhledy* 59, 805–836.
- TÉRA, M. 2014: Vyprávění o minulých letech aneb Nestorův letopis ruský. Praha.
- TŘEŠTÍK, D. 2010: Vznik Velké Moravy: Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871. Praha.
- UNGERMAN, Š. 2001: Ikonografie velkomoravských nákončí a symbolika opasku v raném středověku, *Listy filologické* 124/3-4, 223–258.
- VAŘEKA, P. 2004: Archeologie středověkého domu I: Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí (6. – 15. století). Plzeň.
- VIDA, T. 1999: Die Awarenzeitliche Keramik 1. Berlin – Budapest.
- WALLERSTEIN, I. 1974: The Modern World-System I, Capitalistic Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteen Century. Berkeley.
- 2004: World-System Analysis: An Introduction. Durham.
- 2005: Úpadek americké moci: USA v chaotickém světě. Praha.
- WARNER, W. LLOYD 1941: Color and Human Nature: Negro Personality Development in a Northern City. Westport.
- ZÁBOJNÍK, J. 1988: On the Problems of Settlements of the Avar Khaganate period in Slovakia, *Archeologické rozhledy* 40/4, 401–437.
- 2004: Birituálne pohrebiská v severnej a západnej časti Karpatskej kotliny v období avarského kaganátu, *Študijné zvesti archeologického ústavu SAV* 36, 339–357.
- 2008: K problematike priestorového vzťahu medzi pohrebiskom a sídliskovým areálom v období avarského kaganátu na južnom Slovensku, *Slovenská archeológia* 56/2, 269–292.

–2009: Slovensko a avarský kaganát. Bratislava.

ŽAK, J. 1988: Studia nad uzbrojeniem środkowoeuropejskim VI-X wieku: zachodniobałtyjskie i słowiańskie ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza. Poznań.

9. Přílohy

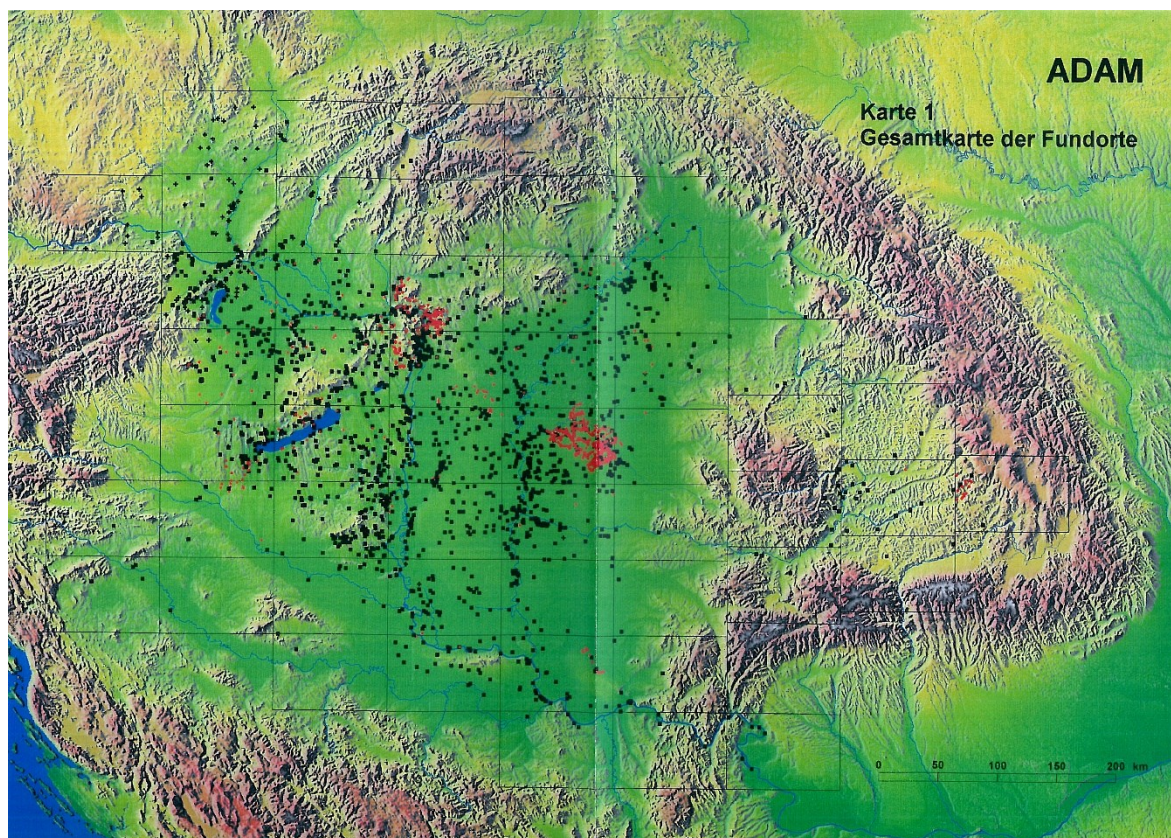

Obr. 1: Mapa s vybranými lokalitami. Červeně znázorněny hranice kaganátu v pozdně avarském období (upraveno podle seznam.cz, hranice kaganátu dle *Zábojník 2009*, s. 9).

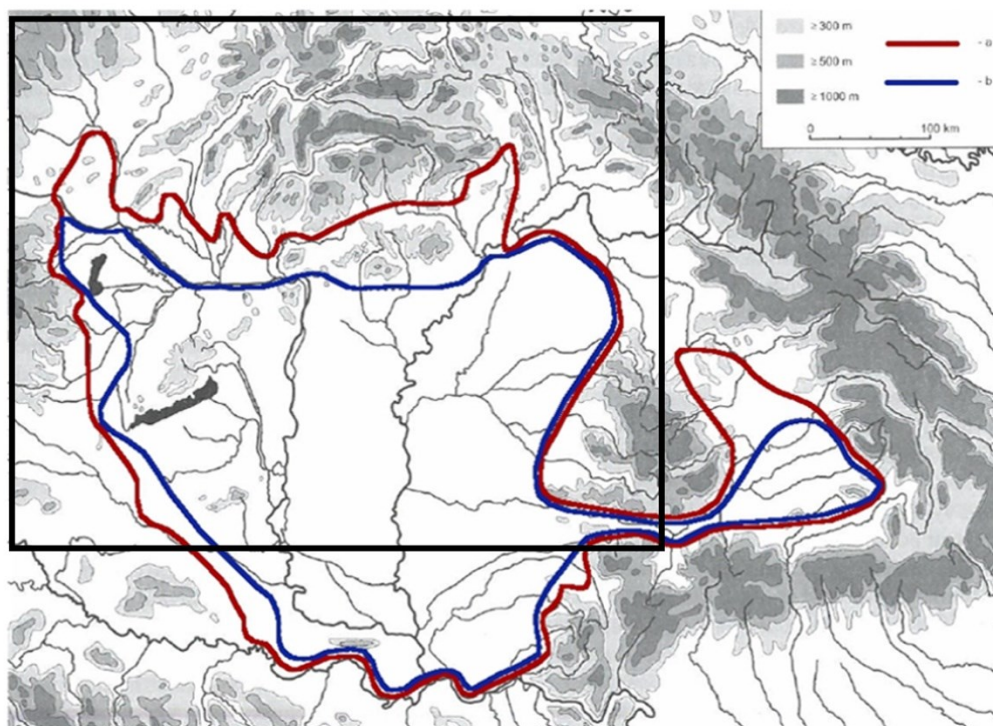
Sídliště: 1 – Březno u Loun, 2 – Roztoky, 3 – Zillingtal, 4 – Bajč, 5 – Dunaújváros

Pohřebiště: 6 – Prušánky, 7 – Břeclav, 8 – Devínská Nová Ves, 9 – Pókaszepetk,

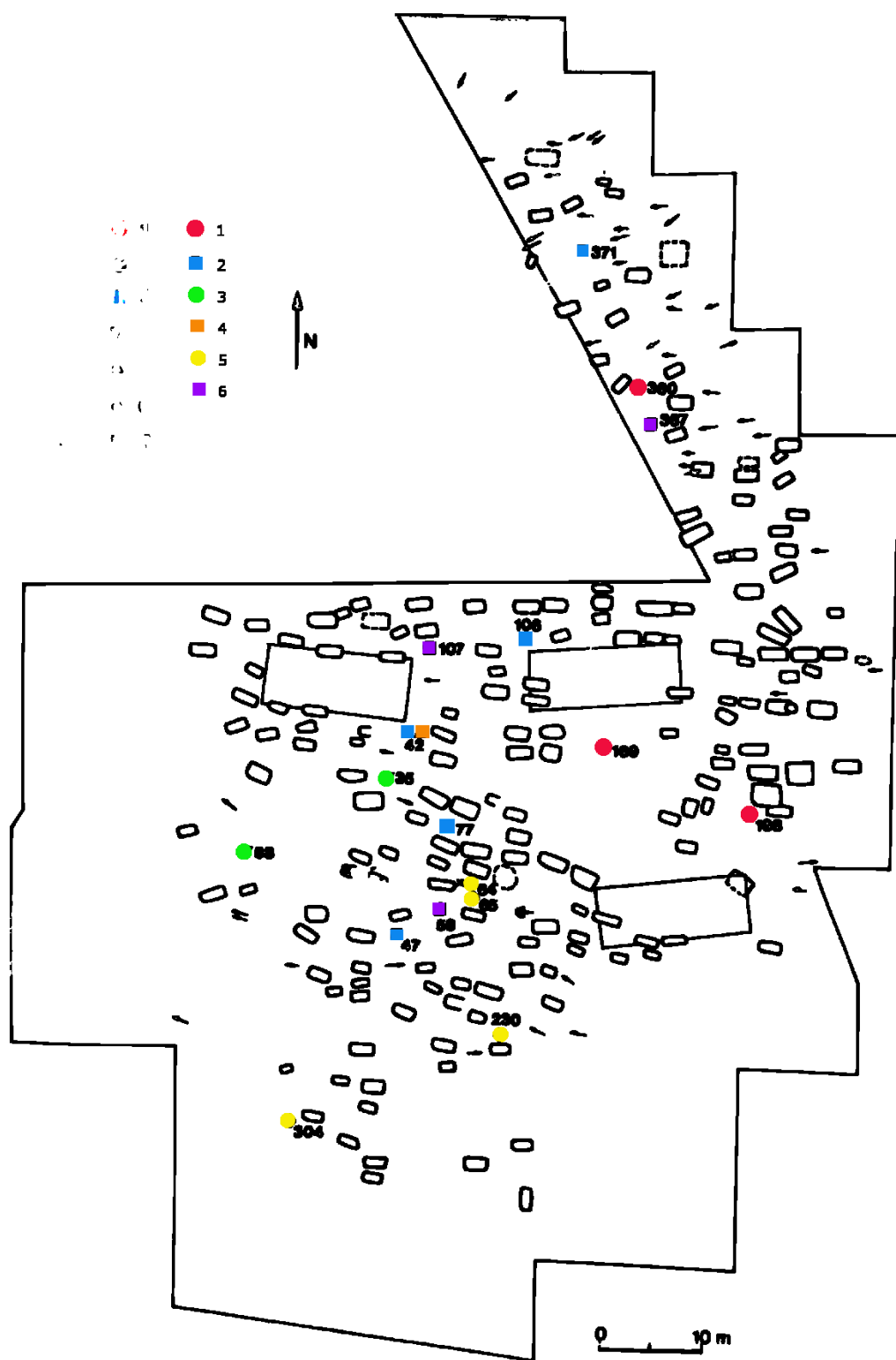
10 – Tiszafeüred

Obr. 2: Mapa avarských lokalit – pohřebiště černě, sídliště červeně (Szentpéteri 2002).

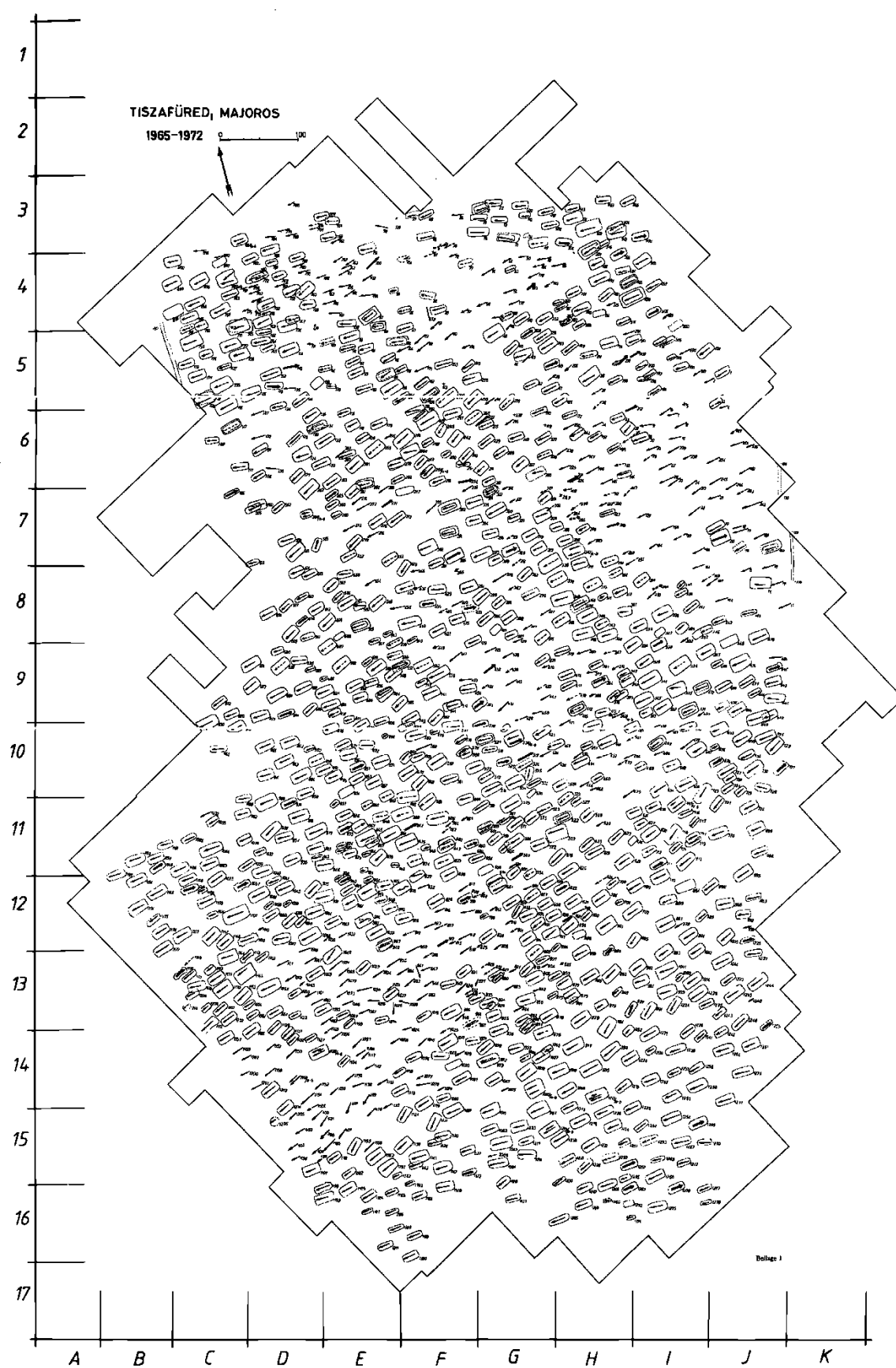

Obr. 3: Hranice pozdně avarského (a) a raně avarského kaganátu (b). Ve výřezu oblast z mapy na obr. č. 1 (upraveno dle Zábojník 2009, s. 9).

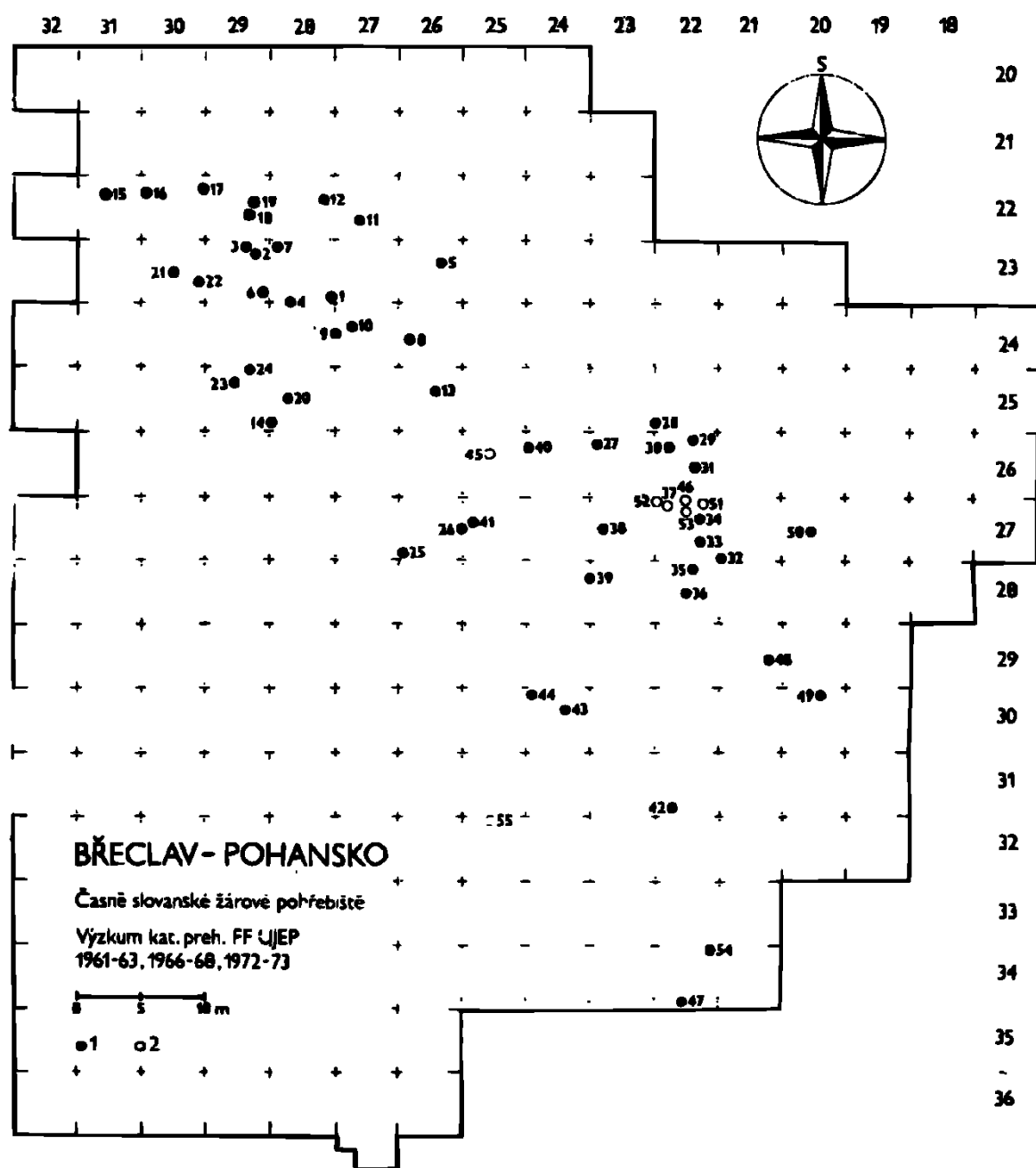

Obr. 4: Mapa pohřebiště Pókaszeptk (upraveno dle Sós – Salamon 1995, s. 15).

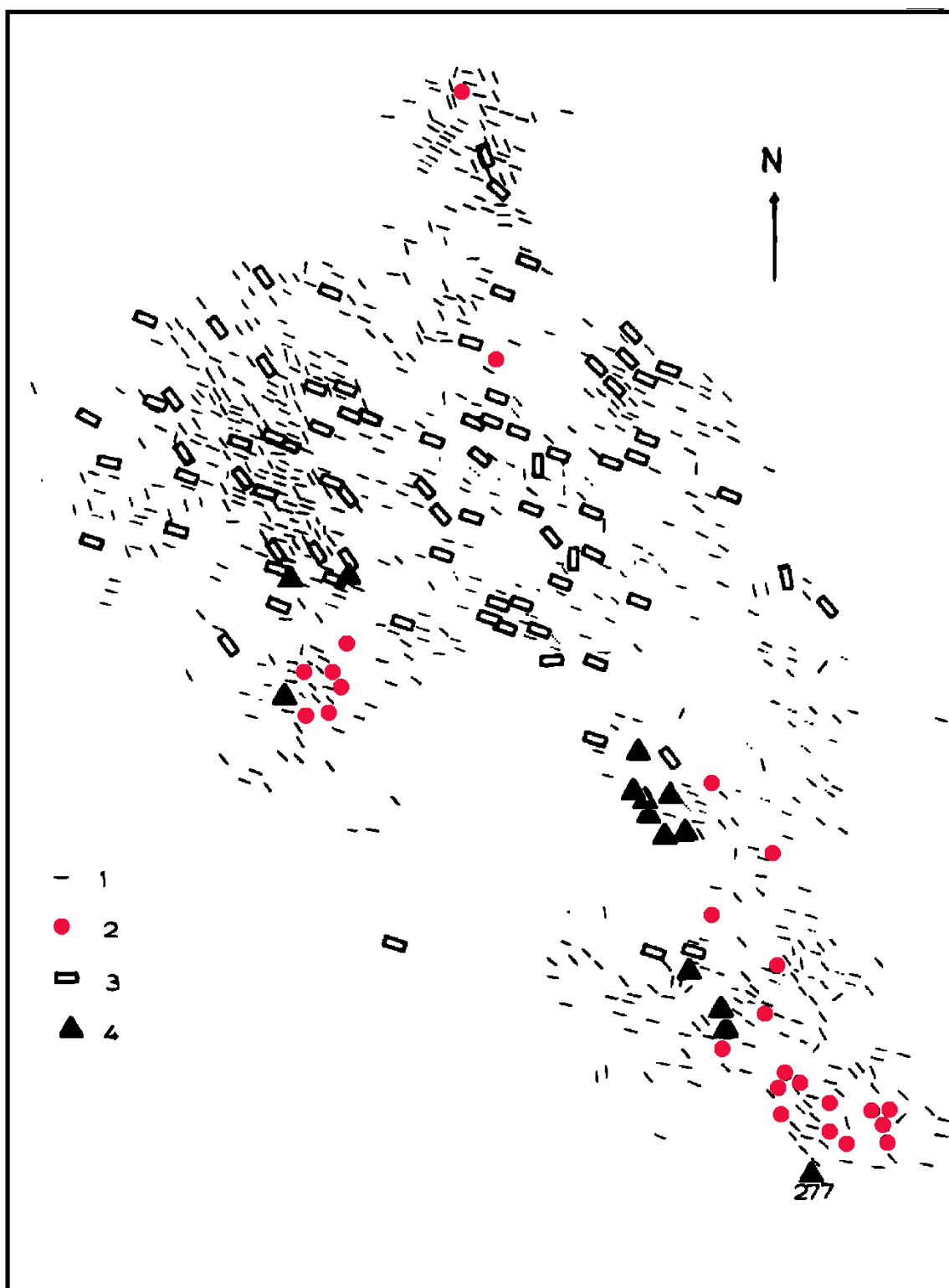
1 – žárové pohřby; 2 – birituální dvojité pohřby muže a ženy; 3 – ženská ozdoba hlavy v mužském hrobě; 4 – ženská ozdoba hlavy v birituálním dvojitěm pohřbu; 5 – pohřeb samotné lebky; 6 – prázdná jáma

Obr. 5: Mapa pohřebiště Tiszafüred (dle Garam 1995).

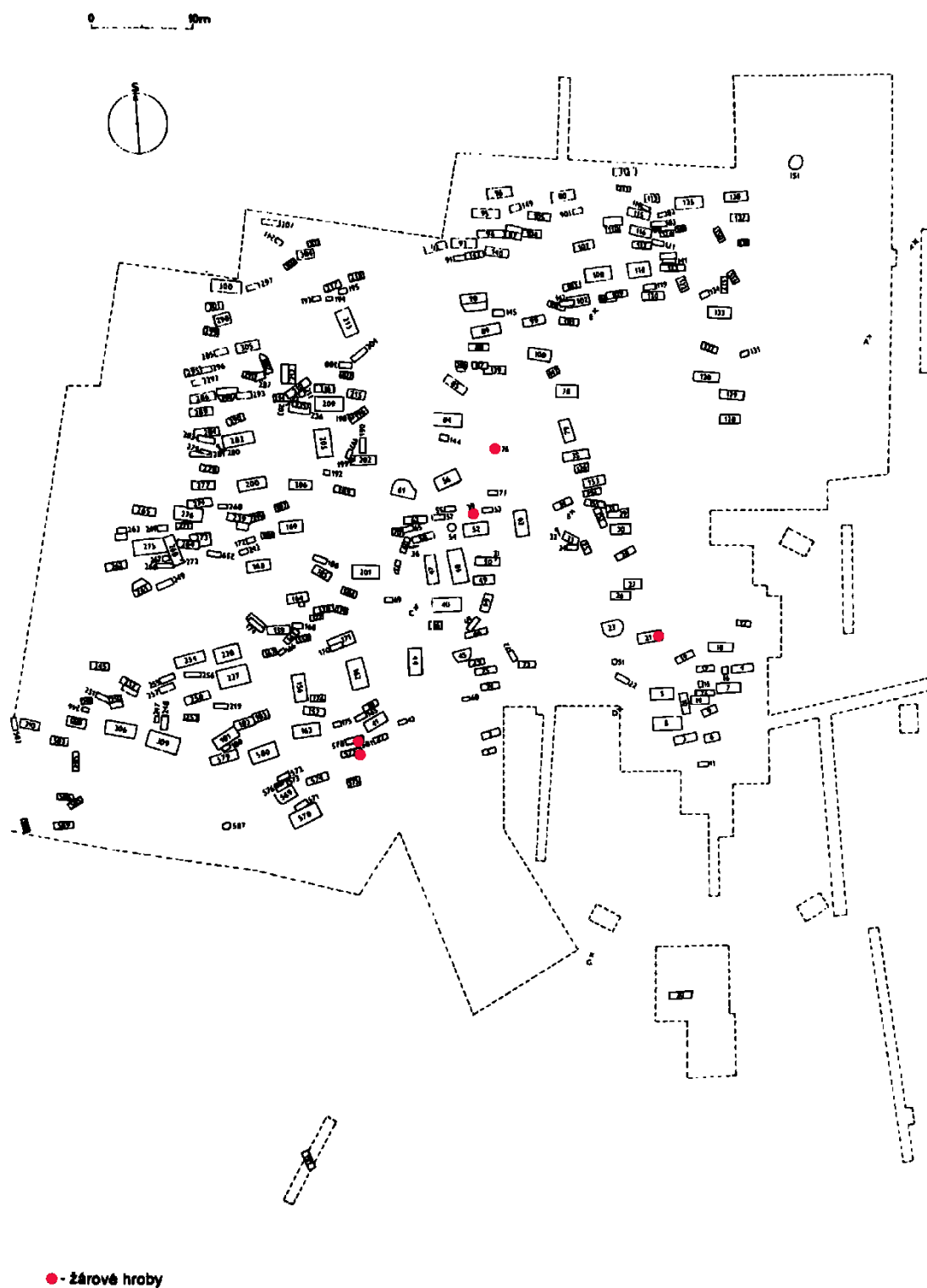

Obr. 6: Mapa pohřebiště Břeclav-Pohansko (dle *Dostál 1985*, s. 16).

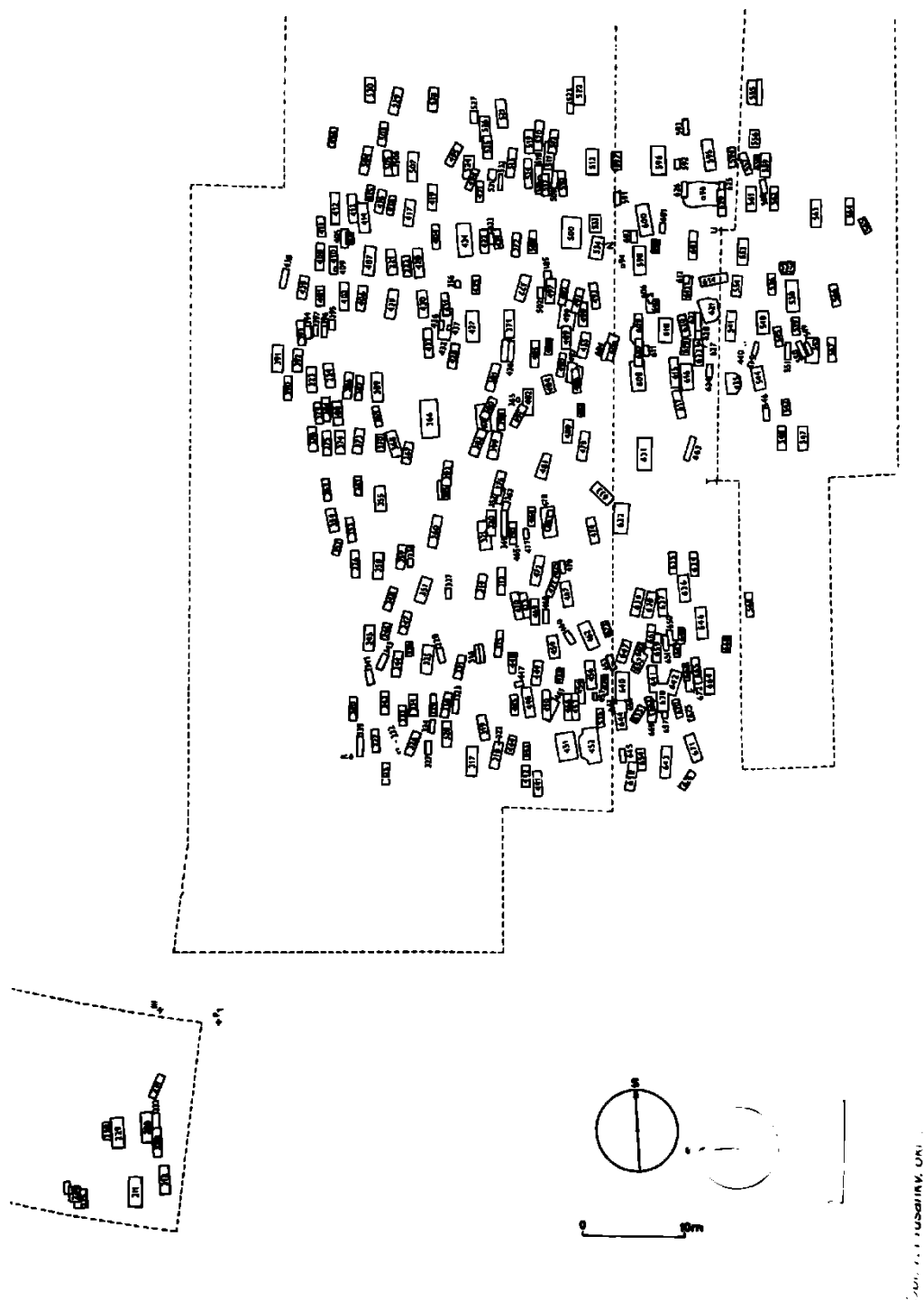

Obr. 7: Mapa pohřebiště Devínská Nová Ves (upraveno dle *Keller – Bierbrauer 1965*, s. 388).

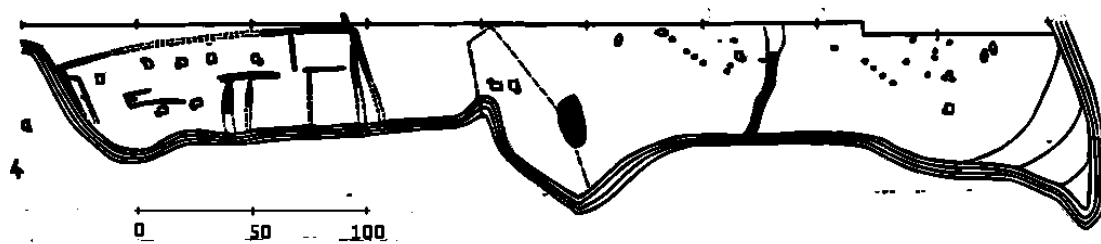
1 – kostrový hrob; 2 – urnový hrob; 3 – jezdecký hrob; 4 – keramika pražského typu

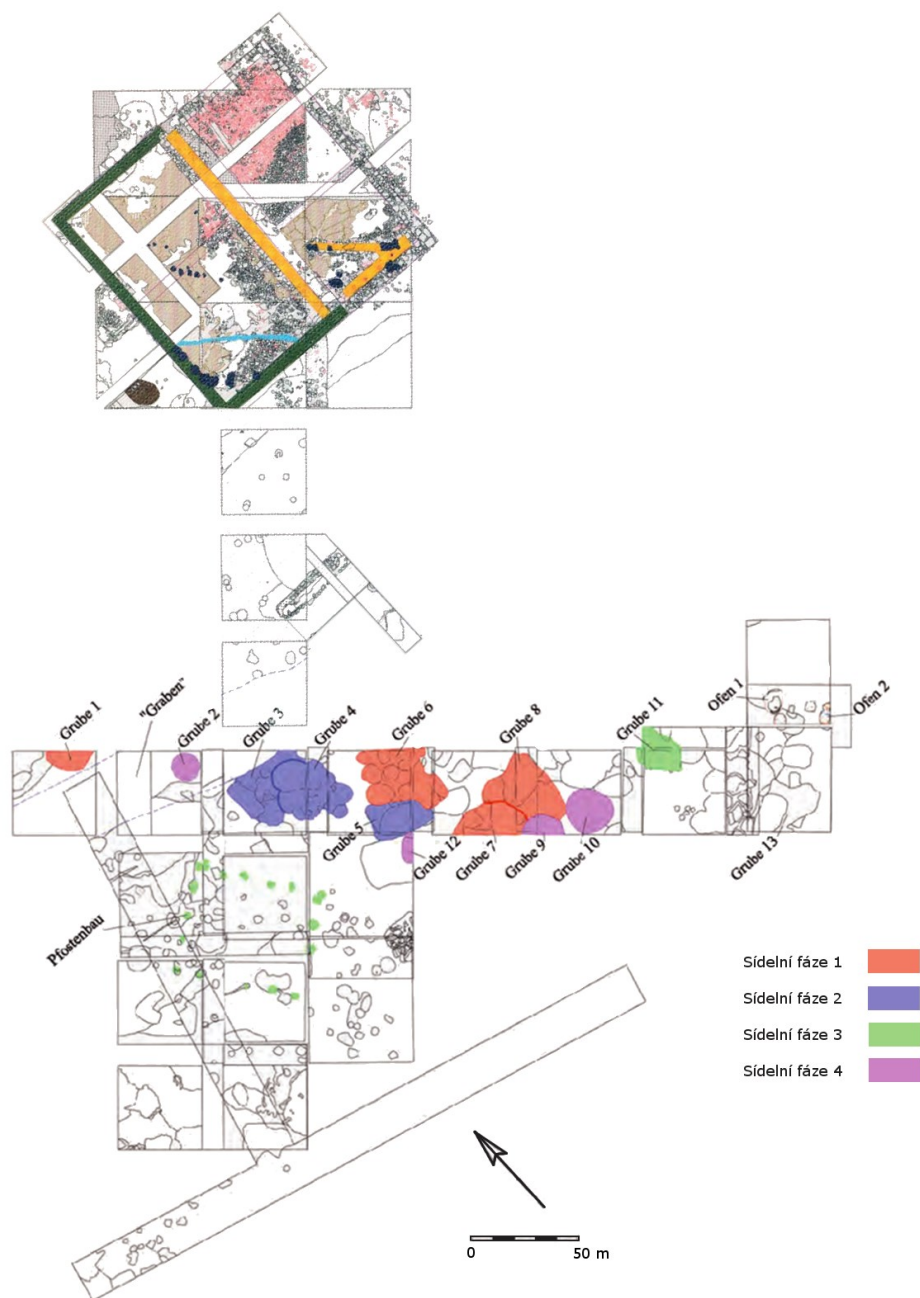
Obr. 8: Mapa pohřebiště Prušánky I (upraveno dle *Klanica 2006*, s. 15).

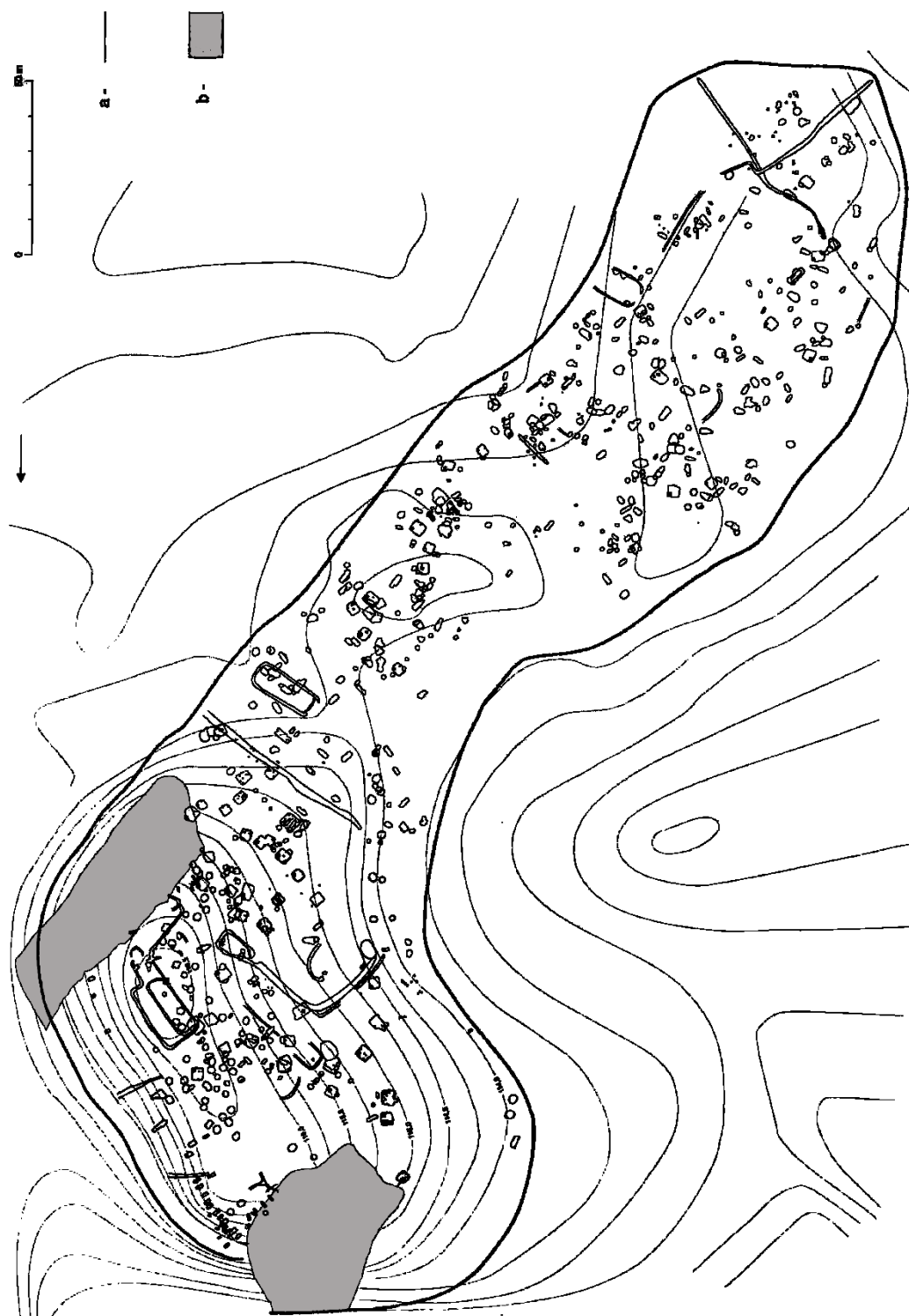
Obr. 9: Mapa pohřebiště Prusánky II (dle Klanica 2006, s. 17).

Obr. 10: Mapa sídliště Dunaújváros (upraveno dle *Bóna 1973*).

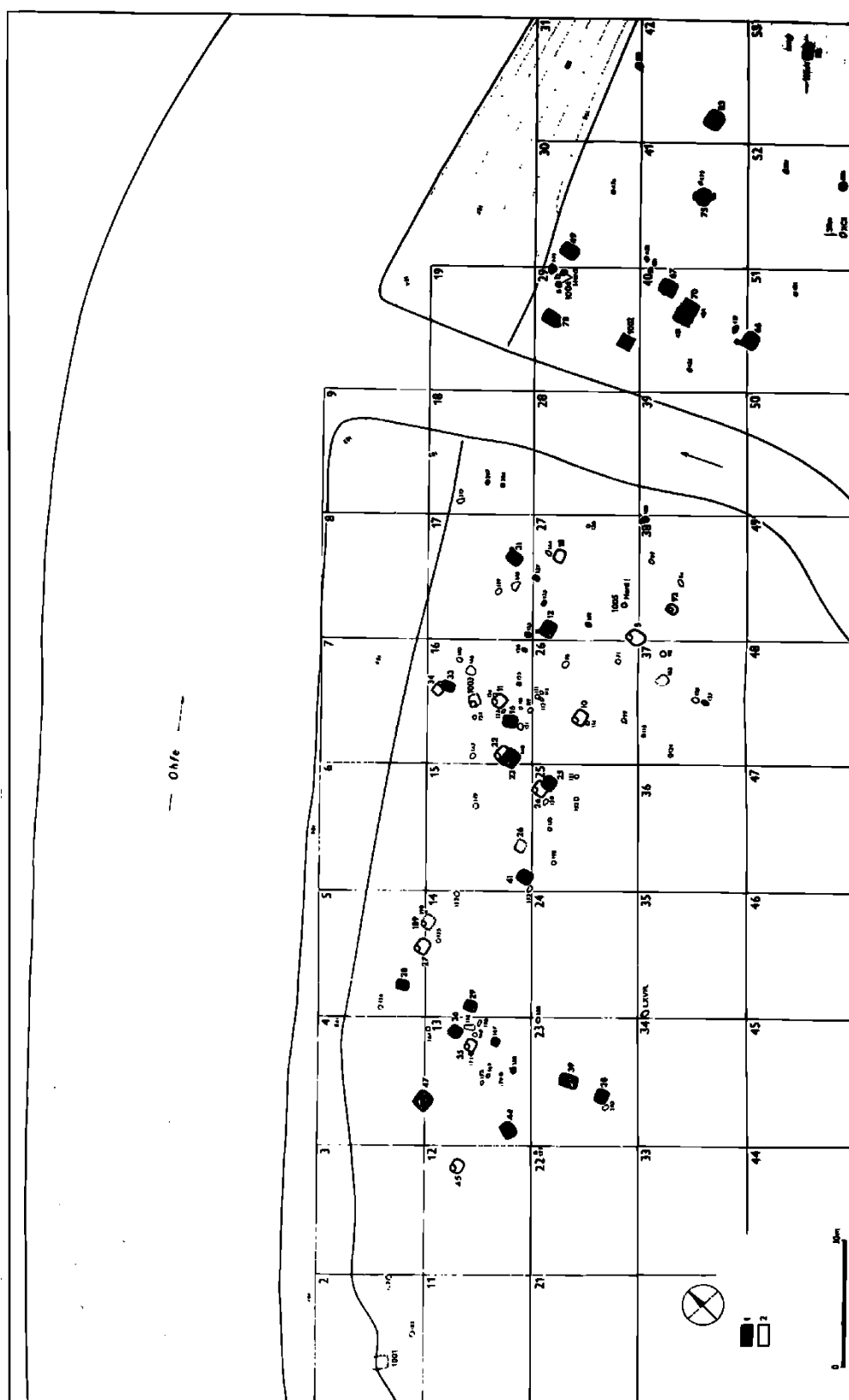

Obr. 11: Mapa sídliště Zillingtal, včetně základů římské vily (upraveno dle *Herold 2010*).

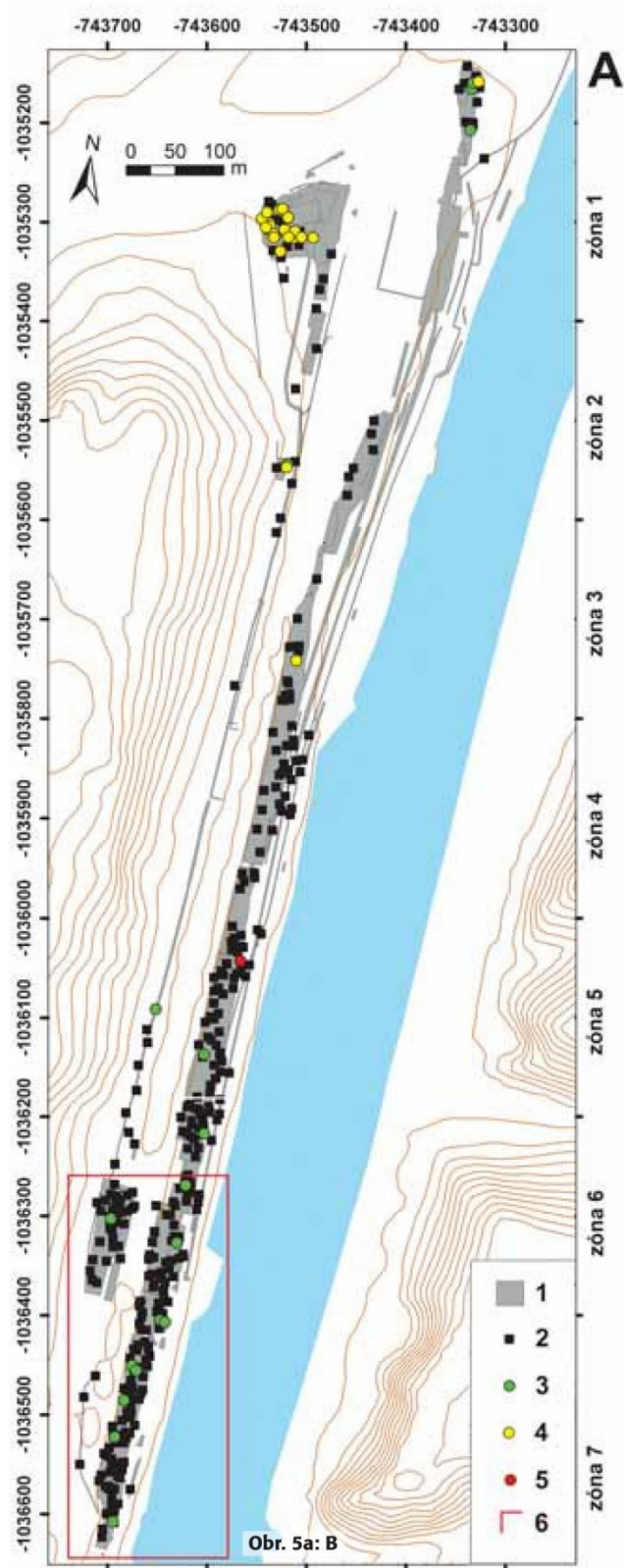

Obr. 12: Mapa sídliště Bajč (upraveno dle *Ruttkey* 2002, s. 305, 306).

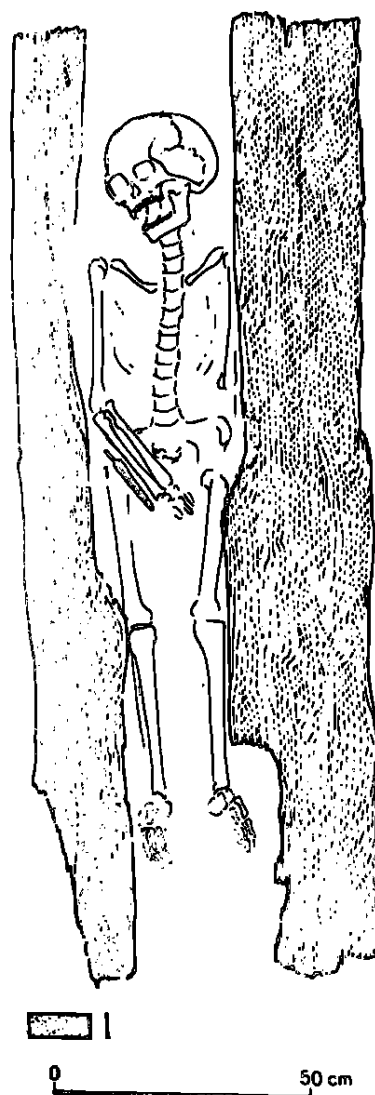
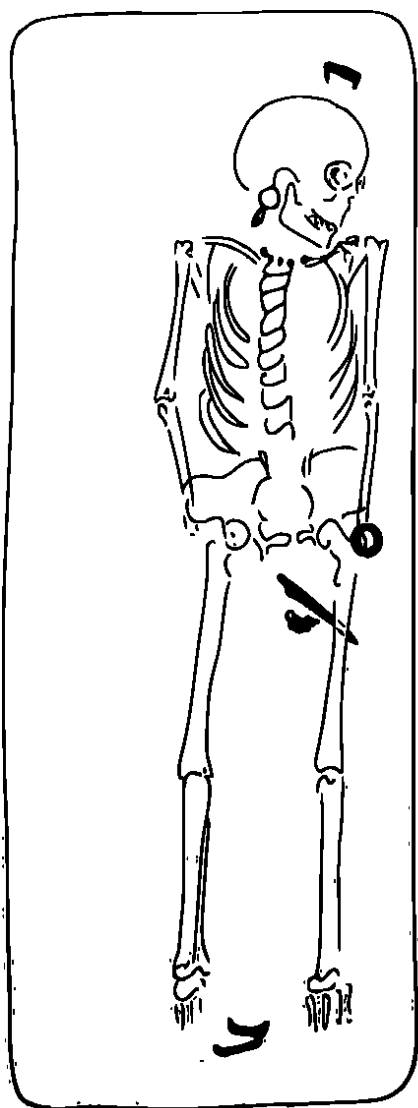
a) oblast archeologického odkryvu; b) oblast zasažená moderní těžbou písku

Obr. 13: Mapa sídliště Březno; tři fáze slovanského sídliště (dle Pleinerová 2000).

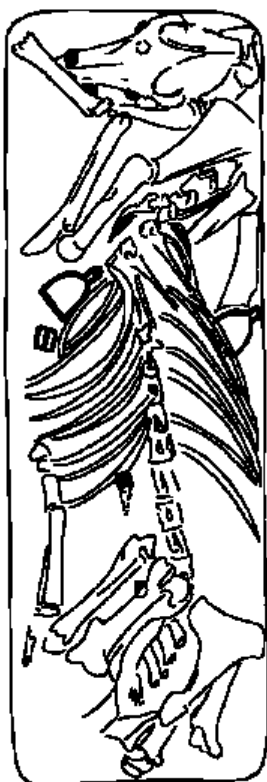

Obr. 14: Mapa sídliště Roztoky (dle Kuna *et al.* 2013, s. 64).

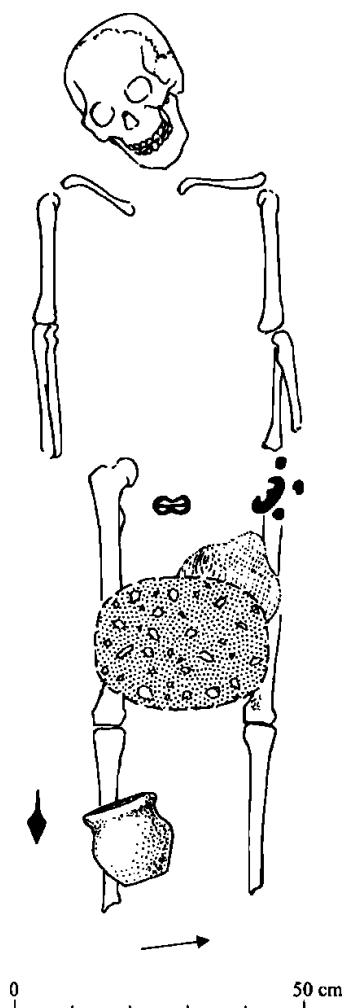
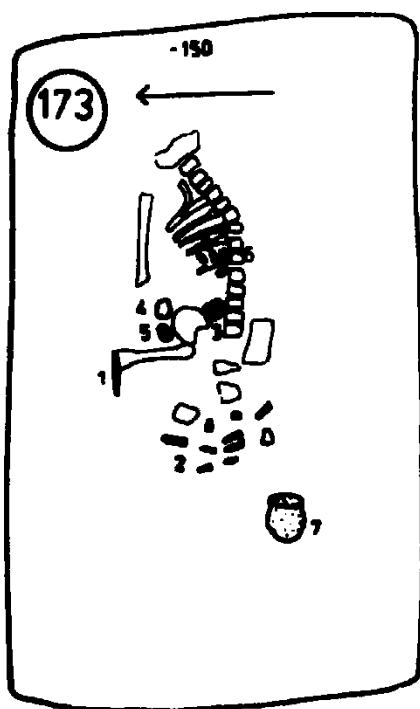

Obr. 15 (vlevo): Obvyklá úprava kostrového pohřbu, hrob č. 83 z Tiszafüred (dle *Garam 1995*, s. 17).

Obr. 16 (vpravo): Úprava hrobové jámy za použití prken, příp. uložení těla do rakve, hrob č. 249 z Pókaszeptk (dle *Sós – Salamon 1995*, s. 162).

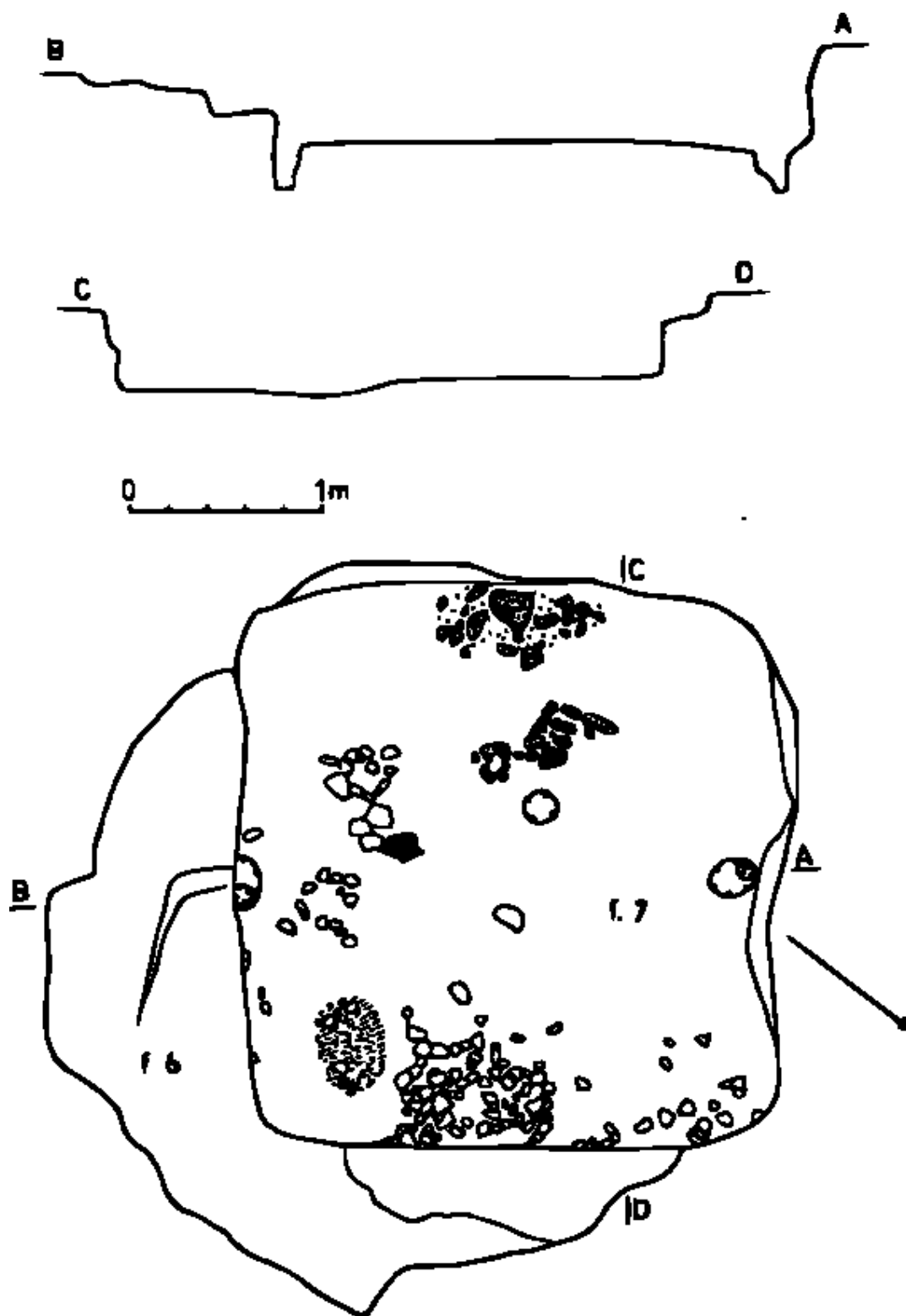

Obr. 17: Pohřeb koně, hrob č. 1259 z pohřebiště Tiszafüred (dle *Garam 1995*, s. 151).

Obr. 18 (vlevo): Birituální hrob koně a osoby č. 173 z Košic II (dle *Đuricová 2012*, s. 256).

Obr. 19 (vpravo): Birituální hrob č. 371 z Pókaszepetk (dle *Zábojník 2004*, s. 343).

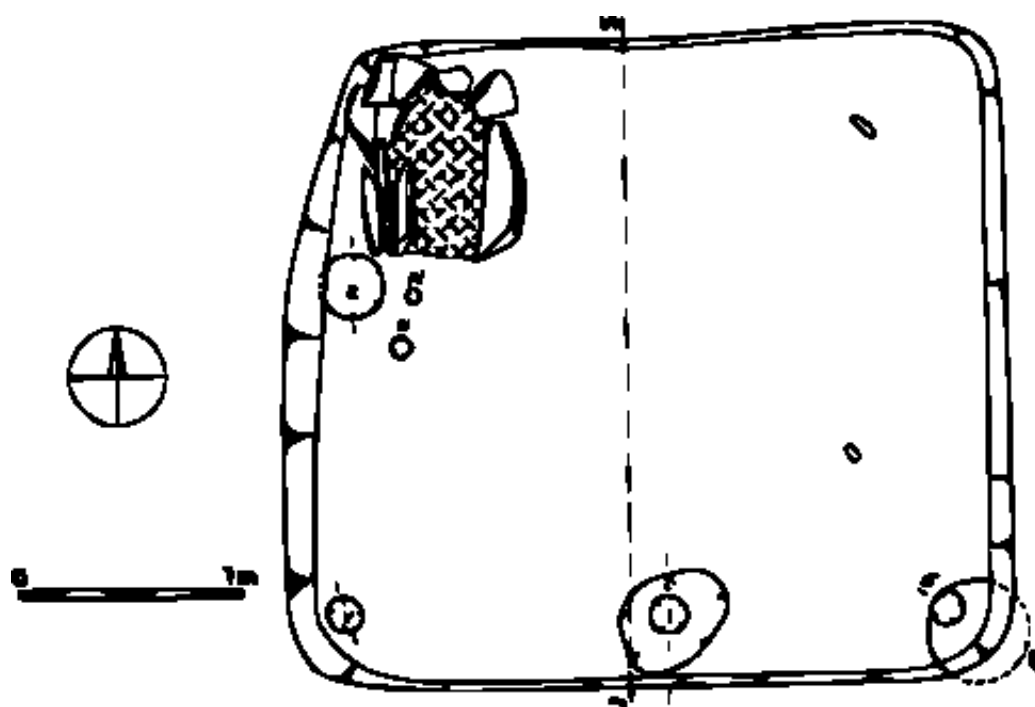
Obr. 20: Superpozice zahloubené chaty klasického čtyřhranného půdorysu a okrouhlého objektu, snad jurty, sídliště Obid (dle Zábojník 1988, s. 413).

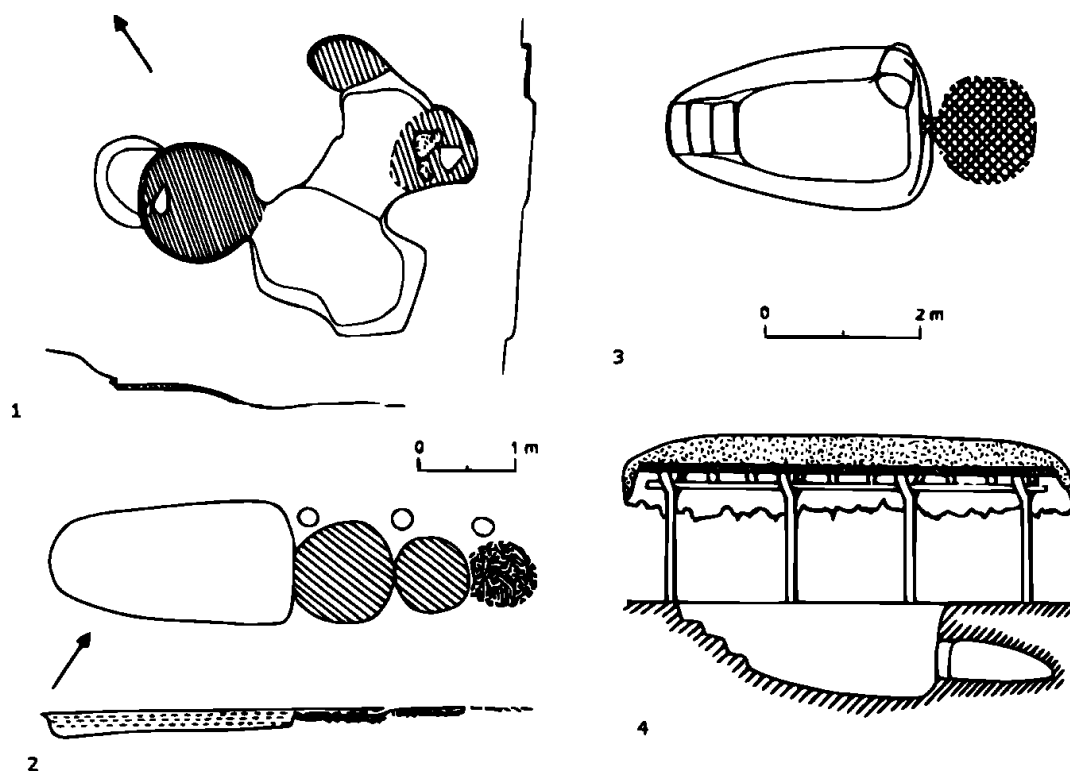
Obr. 21: Rekonstrukce typického polozahloubeného domu, sídliště Kőlked (dle *Hajnal 2009*, s. 107).

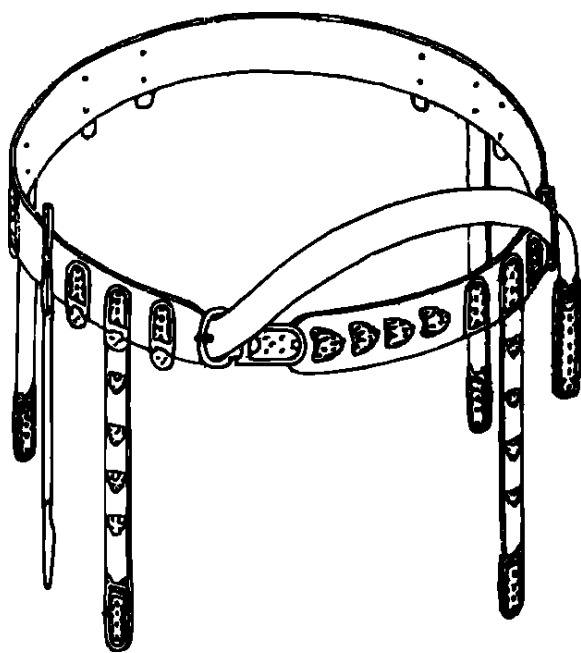
Obr. 22: Zahloubený dům č. 340, Bajče (dle *Ruttkay 2002*, s. 254).

Obr. 23: Zahloubený dům č. 903, Roztoky (dle Kuna – Profantová 2005, s. 391).

Obr. 24: Typy hliněných, mimo objekty stojících pecí (1, 2, 3), rekonstrukce nadzemní podoby pece (4), Bajč (dle Ruttkay 2002, s. 260).

Obr. 25: Rekonstrukce nomádkého opasku (dle *Zábojník 2009*, s. 43).

Obr. 26: Čtverhranné prolamované kování s gryfem, Liščin (dle *Profantová – Rypka 2010*, s. 800).

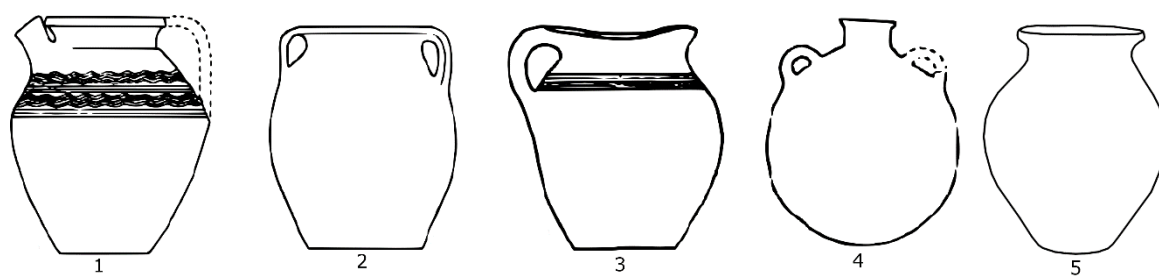

Obr. 27 (vlevo): Nákončí s motivem sokolníka z Moravského Svätého Jána (dle *Profantová 1992*, s. 696).

Obr. 28 (vpravo): Nákončí s „démony“ z Pohořelic (dle *Profantová 1992*, s. 768).

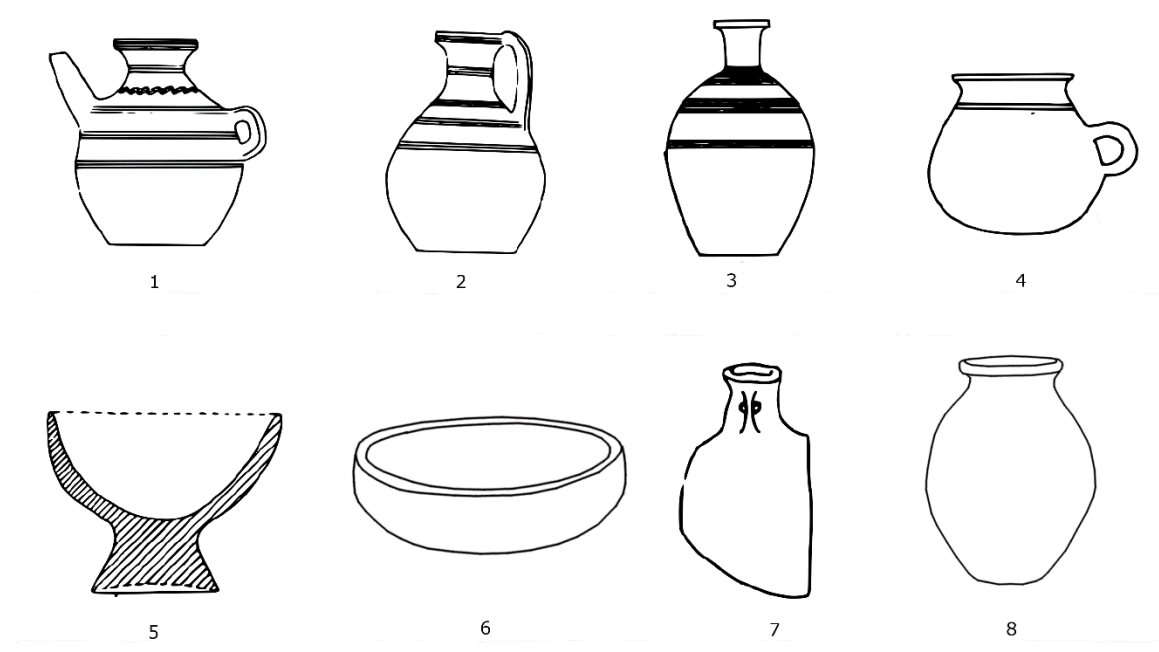

Obr. 29: Čtverhranné prolamované kování s gryfem a se závěskem, Krumvíž (dle *Profantová 1992*, s. 729)

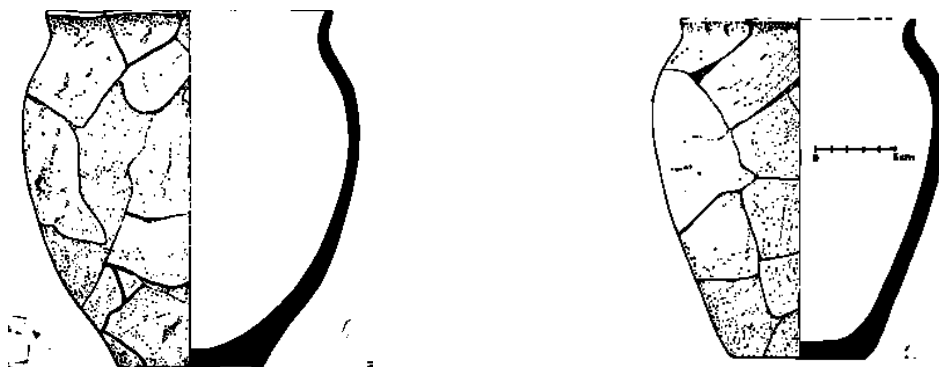
Obr. 30: Přehled základních tvarů šedé keramiky (upraveno dle *Bialeková 1968*).

1 – nádoby s výlevkou, 2 – amfory, 3 – džbány, 4 – lahve, 5 – hrnce

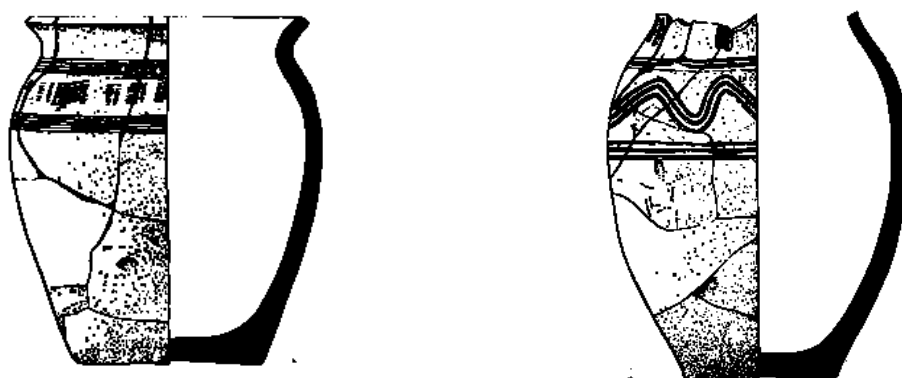

Obr. 31: Přehled základních tvarů žluté keramiky (upraveno dle *Bialeková 1967*).

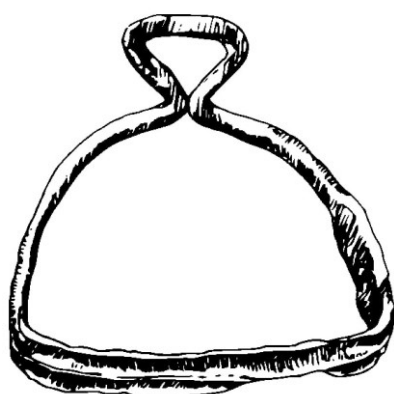
1 – nádoby s výlevkou, 2 – džbány, 3 – lahve, 4 – hrnky s kruhovým ouškem, 5 – poháry, 6 – mísy, 7 – čutory, 8 – hrnce

Obr. 32: Ukázka nádob keramiky pražského typu, pohřebiště Břeclav-Pohansko (dle *Dostál 1985*, s. 140, 142); vlevo – hrob č. 1; vpravo – hrob č. 6.

Obr. 33: Ukázka nádob keramiky podunajského typu, pohřebiště Břeclav-Pohansko (dle *Dostál 1985*, s. 146, 148), vlevo – hrob č. 20; vpravo – hrob č. 28

Obr. 34 (vlevo): Třmen z hrobu 66, Pókaszepetk (dle *Sós – Salamon 1995*).

Obr. 35 (vpravo): Šipka z hrobu 371, Pókaszepetk (dle *Sós – Salamon 1995*)